

Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова

на правах рукопису

Ткаченко Юлія Віталіївна

УДК 811.161. 2: 81'37

**Дієслівна вербалізація градуальної семантики
в сучасній українській мові**

10.02.01 – українська мова

Дисертація на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук,
доцент **Овчиннікова І. І.**

Київ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	4
-------------	---

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЄСЛІВНОЇ ГРАДАЦІЇ ТА ГРАДУАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ, МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЇХ АНАЛІЗУ

1.1. Теоретичні засади вивчення дієслова у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві.....	10
1.2. Проблема семантичної класифікації дієслів.....	15
1.3. Градуальність як лексико-семантична категорія дієслова	24
1.4. Градуальна опозиція дієслів української мови	33
1.5. Методологічні засади аналізу градуальної семантики дієслів.....	43
Висновки до розділу.....	49

РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ ГРАДУАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ ДІЄСЛІВ НА СЛОВОТВІРНОМУ РІВНІ

2.1. Префіксація як засіб вираження градуального значення дієслів.....	51
2.2. Префіксально-постфіксальні форманти як засіб вираження градуальної семантики дієслів.....	85
2.3. Суфіксація як засіб вираження градуального значення дієслів.....	95
Висновки до розділу	102

РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ ГРАДУАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ГРУП ДІЄСЛІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

3.1. Лексико-семантичні групи дієслів зі значенням міри і ступеня в сучасній українській мові.....	105
3.1.1. Лексико-семантична група дієслів фізичної дії.....	105
3.1.2. Лексико-семантична група дієслів волевиявлення	110
3.1.3. Лексико-семантична група дієслів вияву ознаки	113
3.1.4. Лексико-семантична група дієслів руху	115
3.1.5. Лексико-семантична група дієслів буття.....	121
3.1. 6. Лексико-семантична група дієслів мовлення і звучання.....	125
3.1. 7. Лексико-семантична група дієслів психічної діяльності... ..	135
3.1. 7.1. Лексико-семантична група дієслів відчуття	136
3.1. 7.2. Лексико-семантична група дієслів бажання.....	139
3.1. 7.3. Лексико-семантична група дієслів сприйняття.....	140
3.1. 7.4. Лексико-семантична група дієслів уваги.....	143
3.1. 7.5. Лексико-семантична група дієслів емоційного стану.....	145

3.1. 7.6. Лексико-семантична група дієслів емоційного переживання.....	152
3.1. 7.7. Лексико-семантична група дієслів емоційного ставлення	155
3.1.7.8. Лексико-семантична група дієслів мислення	158
3.1. 7.9. Лексико-семантична група дієслів знання.....	160
3.1. 7.10. Лексико-семантична група дієслів пам'яті... ..	162
Висновки до розділу.....	164

РОЗДІЛ 4. РЕАЛІЗАЦІЯ ГРАДУАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ ДІЄСЛІВ НА СИНТАГМАТИЧНОМУ РІВНІ

4.1. Прислівники міри і ступеня у вираженні градуальних значень дієслів..	165
4.2. Частки як виразники поля градуальності дієслів	180
4.3. Займенники як репрезентанти поля градуальності дієслів	185
4.4. Якісно-кількісні іменники як виразники поля градуальності дієслів...	188
Висновки до розділу	191

ВИСНОВКИ	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	196
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	219

ВСТУП

Одним з актуальних напрямів дослідження лексики в сучасному мовознавстві є аналіз лексичних одиниць як елементів системи, об'єднаних у лексико-семантичні групи. Кожне слово у своїй мікросистемі займає певне місце, визначене його значенням та граматичними особливостями. Значення слова є результатом тривалої абстрагувальної роботи людського мислення. Без узагальнення й абстрагування функціонування мови неможливе, бо реєстри словника стали б неосяжними. Інтерес до семантики слова зумовлений еволюцією суспільства, зокрема й науково-технічним розвитком. Дослідження лексичного складу мови відзначається рядом особливостей. Лексема має матеріальну будову (комплекс звуків або один звук) і внутрішню форму (значення, яке закріплене за цим словом). Сприйняття й відтворення змісту лексеми, що виражається в подальших діях слухача, є реалізацією комунікативної функції мови – її основної функції. Тривалий час лінгвісти значну увагу приділяли зовнішній оболонці слова, тобто лексему аналізували з погляду оформлення фонетичних законів, проте недостатньо досліджували її змістовий план. Слово – це особливий мікросвіт, у якому відбивається певний фрагмент реальної дійсності [89]. Науковий інтерес до вивчення семантики мовних одиниць постійно зростає, про що свідчать розвідки вітчизняних і зарубіжних мовознавців. Так, проблемам лексикології присвячено праці В. Русанівського [177-179], Ж. Соколовської [196], К. Городенської [49-51], В. Кононенка [102], Н. Гуйванюк [56], Л. Васильєва [26-30], А. Уфімцевої [206-208], Т. Кильдибекової [82-84], Е. Сепіра [184], С. Колесникової [90-100] та ін.

Ключовим питанням морфології є теорія частин мови. Сучасна класифікація слів як лексико-граматичних класів спирається на теорію частин мови, запропоновану в IV ст. до н. е давньогрецьким філософом Аристотелем, котрий з-поміж чотирьох класів слів виділяє дієслово.

Центральною частиною мови сучасні мовознавці (І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, О. Леута та ін.) називають дієслово, оскільки воно як основний клас ознакових слів є виразником головних граматичних категорій і цим найпоспідовніше протиставлене іменникам – класові слів на позначення

предметності. Центральну позицію дієслово посідає і щодо інших класів ознакових слів – прикметника, числівника та прислівника, бо вона зумовлена його семантичними ознаками, морфологічними категоріями та синтаксичними функціями [38].

Дієслово – частина мови, призначення якої полягає в називанні динамічної ознаки, семантика дієслівних лексем реалізується через досить розгалужену систему граматичних категорій і їх матеріальних виразників – граматичних форм. Це найскладніша частина мови, бо до її вихідної парадигми належать п'ять докатегорійних дієслівних утворень.

Поряд з головною, власне-дієслівною лексико-граматичною ознакою – динамічністю, дієслово може виражати статичну, атрибутивну ознаку, яка споріднює його з прикметником; ознаку ознаки і безособову предикативність – як прислівник; і до певної міри – через інфінітив – предметність – як іменник [13].

Життя – це рух, зміна, які описує найбагатша на граматичні категорії частина мови – дієслово. Дієслово – найскладніша й найконструктивніша частина мови, що й зумовлює інтерес мовознавців до цього лексико-граматичного класу слів. Лексико-семантичні групи дієслів – предмет розгляду в працях вітчизняних мовознавців В. Русанівського 1977, А. Загнітка 2011, І. Вихованця 1992, К. Городенської 1997 та ін. [179, 67, 38, 49]. Утім до сьогодні недостатньо вивченою залишається категорія градуальності, хоча градація належить до тих явищ, які пронизують усю діяльність людини і всю систему мови. Людина пізнає світ і змінює його, постійно порівнюючи й градууючи явища, ознаки, процеси за різними критеріями. Значення градації для людини відбито в самій мові і в моделях її дослідження.

На сучасному етапі розвитку мовознавства зріс інтерес до семантичного аналізу мовленнєвих явищ. Засобом акумуляції знань про міру, ступінь та інтенсивність різних явищ, що часто приймається як ознака, покладена в основу впорядкування уявлень про явища навколишнього світу, є градація.

Окремі аспекти градуальності на матеріалі різних мов аналізували О.Бондарко 1976, Е. Сепір 1985, О. Шейгал 1990, С. Колесникова 1998, К.Кеннеді 2000, Н.Батрин 2007, Л. Марчук 2008, І. Назарова 2009, Г. Кирєєва 2010 та ін.

Водночас не було зроблено глибокого лінгвістичного аналізу категорії градуальності на мовному рівні, переконливо не сформульовано її логіко-філософське обґрунтування, не описано різнорівневі засоби репрезентації градуальності.

Саме вивчення семантичної структури дієслівних лексем з градуальною семантикою було покладено в основу нашого наукового дослідження.

Актуальність теми дисертації зумовлене її спрямуванням на розгляд взаємозв'язку мови й мислення, важливістю комплексного аналізу надзвичайно цікавої у семантичному плані та функційно значущої категорії градуальності, що репрезентована у багатьох дієслівних лексемах різних лексико-семантичних груп, а також недостатнім рівнем дослідження цієї проблеми в українському мовознавстві. До сьогодні відсутні праці, у яких ґрунтовно описано лексико-семантичні групи дієслів з градуальною семантикою, не систематизовано афікси, які в семантичну структуру дієслів вносять значення градуальності, не розглянуто засоби вираження градуального значення дієслів на синтагматичному рівні.

Дослідження градуальності дієслова передбачає його розгляд на словотвірному, лексико-семантичному й синтагматичному рівнях, бо лише такий комплексний аналіз дасть змогу виявити природу та механізми її реалізації.

У складі дієслівної лексики української мови було виокремлено й описано в аспекті градуальності лексико-семантичні групи дієслів руху, мовлення, мислення, дієслова психічної діяльності тощо.

В основі семантичної класифікації дієслівних лексем лежить виділення в значеннях слів (порівнюючи з ідентифікатором) об'єднувальних і диференційних компонентів – сем. Парадигматична ж класифікація враховує не тільки денотативний («поняттєве» ядро значення), а й сигніфікативний (той, що виявляє своє значення в протиставленні лексеми іншим одиницям того ж рівня) аспекти.

Синтагматичний аспект дослідження градації дієслова спирається на вивчення його значення, яке реалізується в лексемі через поєднання з допоміжними засобами вираження градації (прислівники, частки, займенники, іменники).

Наукове дослідження присвячено аналізу дієслів з градуальною семантикою, що може бути реалізована на різних рівнях мовної системи за допомогою певних засобів вираження градуальності, які в мисленнєво-мовленнєвій діяльності передають ознаку міри і ступеня (найбільший / найменший) вияву ознаки дії.

Об'єктом дослідження є дієслова української мови з градуальною семантикою.

Предметом дослідження є засоби вираження градуальності на словотвірному, лексико-семантичному та синтагматичному рівнях.

Метою дисертаційної роботи є комплексний аналіз засобів вираження градуальної семантики дієслова на різних рівнях структури мови.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- дати логіко-філософське обґрунтування категорії градуальності;
- з'ясувати семантику дієслів, у компонентному складі яких є сема градуальності;
- дослідити засоби репрезентації категорії градуальності в семантиці дієслів української мови;
- дослідити словотворчі афікси, за допомогою яких реалізується градуальність;
- проаналізувати градуальні відношення на лексико-семантичному рівні;
- описати граматичні засоби (прислівники, частки, займенники, якісно-кількісні іменники), які деталізують градуальну семантику дієслова.

Специфіка об'єкта, мета й завдання дослідження визначили використання комплексу **методів**. Як основні в дисертації використано описовий метод, на підставі якого узагальнено спостереження над зібраним фактичним матеріалом (опис внутрішньої диференціації дієслівних лексем та виявлення у їх семантичній структурі градосем, що актуалізують різні гранд-відтінки); метод компонентного аналізу для деталізації семантики дієслівних лексем різних лексико-семантичних груп; дистрибутивний метод, який реалізований в класифікуванні мовних форм за їх розподілом одна відносно одної. Під час аналізу компонентного складу значення застосовано метод опозиції, який ґрунтований на парадигматичному зіставленні

слів, та метод контекстологічного аналізу, в основі якого лежить вивчення синтагматичних зв'язків слів.

Джерельною базою наукового дослідження слугували тексти українських художніх та публіцистичних творів XIX-XXI ст., а також лінгвістичні словники (академічний тлумачний словник в 11-ти томах та тлумачний словник української мови в 3-х томах). Картотека налічує понад 2000 фіксацій градуальних виявів у текстах українських письменників XIX-XXI ст.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що в дисертації *вперше* в українському мовознавстві *було розглянуто* категорію градуальності дієслів на трьох рівнях: словотвірному, лексико-семантичному, синтагматичному; *визначено* в семантиці дієслів української мови засоби репрезентації категорії градуальності й подано її формулювання; *виокремлено* дієслова різних лексико-семантичних груп, у семантичній структурі яких є градосема, тобто сема міри і ступеня, і названо гранд-відтінки лексем; *з'ясовано* засоби градуальності на лексико-семантичному рівні; *виділено* словотворчі афікси, що виконують функцію градуаторів; *описано* граматичні засоби (прислівники, частки, займенники, якісно-кількісні іменники), які актуалізують градуальну семантику дієслова; *отримала подальший розвиток* граматична категорія градуальності дієслова.

Теоретичне значення дослідження полягає в комплексному аналізі (з позиції словотвору, лексикології і синтагматики) дієслівних лексем, які у своїй семантичній структурі мають градосеми; наведені в дослідженні фіксації виявлення градуальної семантики дієслова важливі для теоретичного обґрунтування притаманності дієслову категорії градуальності на матеріалі українського дієслова; розвиток теорії градуальності.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що її результати можуть бути використані у практиці лінгводидактики вищої школи: викладанні курсів сучасної української мови (розділи «Лексикологія», «Морфологія», «Синтаксис»), теоретичної граматики, у спецкурсах з питань морфології; матеріали

дослідження можуть бути корисними для студентів філологічних спеціальностей та учнів загальноосвітніх шкіл, котрі поглиблено вивчають мовознавчі дисципліни.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури, списку використаних джерел.

Апробація та впровадження результатів роботи. Результати дисертаційної роботи обговорювалися на засіданнях кафедри української мови Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова, на звітних наукових конференціях молодих учених у Національному педагогічному університеті ім.М.П.Драгоманова 2012 – 2016 р.р. Основні положення дисертаційного дослідження виголошувалися на Міжнародній науковій конференції «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри», на II Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретична і дидактична філологія: надбання, проблеми, перспективи розвитку» (Переяслав-Хмельницький, 2014 р), на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі» (Київ, 2013 року), на II Міжнародній науково-практичній інтердисциплінарній конференції «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (м. Рівне, 2013 р.).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в дев'яти статтях, вісім з яких надруковані в наукових журналах та збірниках наукових робіт, затверджених ДАК МОН України, й одна – у зарубіжному виданні.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЄСЛІВНОЇ ГРАДАЦІЇ ТА ГРАДУАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ, МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЇХ АНАЛІЗУ

1.1. Теоретичні засади вивчення дієслова у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві

Особливий інтерес учених до дієслова як лексико-граматичного класу слів цілком закономірний, бо дієслово – найбільша за кількістю граматичних категорій і обсягом семантики частина мови. Дієслівні конструкції мають вирішальний вплив на іменні словосполучення і речення [33].

В античній граматиці дієслова протиставлялися іменам. Платон, Елій Донат та інші називали імена і дієслова двома центральними частинами мови [33]. Дієслово як виразник динамічної, процесуальної ознаки протиставлено іменникові як виразнику предметності. На думку американського лінгвіста Е. Сепіра, «... який би невловимий характер не мало в окремих випадках розрізнення імені й дієслова, немає такої мови, що зовсім нехтувала б це розрізнення» [184]. Виокремлення частин мови в античних давньоіндійських, арабських та інших лінгвістичних працях почалося з функційного розмежування імені і дієслова. Слід при цьому зазначити, що дієслово вважалося головною частиною мови, бо воно увібрало в себе основні форми й функції іменних частин мови, крім числівника і займенника, (інфінітив називає ім'я дії; дієприкметник як форма дієслова – ознаку предмета за дією, дієприслівник – ознаку дії) і витворило свої особливі категорії, притаманні лише цій частині мови (час, вид, спосіб тощо).

У V ст. до н. е. давньоіндійський граматист Паніні в санскриті виділив п'ять груп слів: ім'я, дієслово, прийменник, частка, сполучник. У IV ст. до н. е. давньогрецький філософ Аристотель слова давньогрецької мови поділяв на чотири групи: ім'я, дієслово, член (вигук), сполучник (зв'язка). Грецький учений, представник олександрійської школи Аристарх Самофракійський і його учень Діонісій Фракієць у II ст. до н. е. вперше в грецькій мові виділили вісім груп слів і

запровадили термін «частина мови»: ім'я, дієслово, дієприкметник, член (вигук), прийменник, прислівник, сполучник. Цю класифікацію прийняли, замінивши назву «член» вигуком, латинська граматики Варрона (I ст. до н. е.) та граматики слов'янської мови Мелетія Смотрицького. Російський учений М. Ломоносов у «Российской грамматике» виділяє десять частин мови: ім'я, прикметник, числівник, іменник, дієслово, дієприкметник, прислівник, прийменник, сполучник, вигук.

Наприкінці XIX ст. О. Потебня і П. Фортунатов сформулювали засади класифікації частин мови (О. Потебня – семантичний, а П. Фортунатов – морфологічний) [171, 210].

Досить своєрідний погляд на дієслово висловив П. Фортунатов. Із дієслова він виділив особові форми дієслова як такі, що найбільше відрізняються від іменників, і назвав їх особливим граматичним класом слів. Усі інші форми дієслова відходили до інших частин мови, і їх розглядали в системі тих частин мови як особливі віддієслівні словотвірні категорії. Так, дієприкметники і форми минулого часу з суфіксом -л- відходили до родових слів, інфінітив визнавали особливим граматичним класом [210].

Водночас дієслово виявляє всю систему форм виду, часу, способу, особи в реченні, а тому його визнавали в синтаксисі. Звідси, у морфології й синтаксисі виник лінгвістичний парадокс. З одного боку (морфологічний аспект) – «у різних граматичних клітинках, як різні граматичні слова поміщалися такі форми: 1) особові – пишу, пишеш, пишете і т.д.; маю, маюте; 2) родові – писав, писала; писав би і т.д.; 3) інфінітив – писати; 4) дієприслівники – пишучи, писавши» [33]. За синтаксичного підходу під назвою дієслова виступала чисельна група форм. З часом усі представники фортунатівської школи погодилися з тим, що дієслово є самостійною лексико-граматичною групою слів. Дієслово було визнано в морфології, а семантичний принцип аналізу цього класу слів виявився найпродуктивнішим.

У XX ст. свою теорію частин мови В. Виноградов виклав у книзі «Русский язык. Грамматическое учение о слове», яка витримала багато перевидань, довівши актуальність положень автора [33].

Сучасна граматики найчастіше виокремлює десять частин мови: іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник, прийменник, сполучник, частка, вигук [52]. В описах класів слів найбільше уваги науковці традиційно приділяють дієслову.

У навчальній і науковій літературі зафіксовано кілька визначень дієлова:

- 1) частина мови, що означає узагальнене поняття дії як процесу, яке виражається в граматичних формах часу, особи, способу, стану і виду (М. Жовтобрюх) [64];
- 2) частина мови, що служить для вираження динамічної ознаки (дії, стану) у процесі її тривання, розгортання або становлення (В. Русанівський) [179];
- 3) частина мови, що позначає дію або стан предмета як процес (М. Плющ) [199];
- 4) частина мови, яка означає процес і виражає це значення у формах виду, стану (активного, пасивного), особи, числа, роду, способу, виступає у функції простого дієслівного присудка [52].

У дослідженні за робоче ми приймаємо таке визначення: дієслово – частина мови, яка означає категоріальне значення процесуальної дії, вираженої в категоріях виду, стану, способу, часу, функціонує в реченні здебільшого як присудок і має свої суфікси [52].

Традиційна граматики виокремлює дієслово, як і інші частини мови, за чотирма ознаками – категорійним значенням, морфологічними категоріями, синтаксичними властивостями, характером суфіксів, – тому кожне з цих визначень у науковому плані є неповним, бо характеризує дієслово лише за двома-трьома ознаками. Найповніше сформулював дефініцію дієлова як лексико-граматичного класу слів М. Жовтобрюх. На його думку, дієсловом називається така частина мови, яка означає узагальнене поняття дії як процесу і виражає її в граматичних формах часу, особи, способу, стану і виду [64].

Процесуальність передбачає певні зміни, рух, дію, які відбуваються в часі. Значення часу, часової протяжності є визначальною ознакою будь-якого дієлова. Під процесом розуміють різноманітні явища – фізичну дію (*читати*), стан (*сидіти*, *радіти*), пересування в просторі (*бігти*), мовлення (*базікати*), передачу звукових явищ (*свистіти*), вияв ознаки (*світліти*, *тепліти*), реалізацію процесу мислення

(*мислити, розумувати*), сприйняття (*бачити, чути*), ставлення особи до когось або чогось (*поважати, шанувати, любити*).

Отже, категорійне значення дії як процесу є семантичною базою дієслова як частини мови.

Зміст лінгвістичного поняття дії, ставлення, становлення ознаки, стану як процесу розкривається за допомогою семантичної ідентифікації. Дієслова української мови В. Горпинич поділяє на такі семантичні (лексико-семантичні) групи:

- «дієслова руху – пересування, переміщення: *брести, їхати, летіти, повзти, возити, носити, прямувати*;
- дієслова мислення: *думати, мислити, мріяти, пам'ятати, аналізувати, уявляти, розмірковувати, характеризувати*;
- дієслова бажання: *бажати, хотіти, прагнути, вимагати, просити, примушувати, мріяти, домагатися, жадати*;
- дієслова мовлення: *говорити, мовити, казати, мимрити, бубоніти, читати, кричати, співати, булькотіти, оповідати*;
- дієслова волевиявлення: *дозволяти, наказувати, змушувати*;
- дієслова вияву почуттів: *дякувати, радіти, гніватися, ненавидіти, любити, зневажати, поважати, терпіти, страждати*;
- дієслова вияву ознаки: *зеленіти, добрішати, червоніти, дерев'яніти, п'яніти*;
- дієслова сприйняття: *бачити, чути, сприймати, засвоювати*;
- дієслова стану: *сидіти, спати, морозити, температурити, трясти*;
- дієслова ставлення: *клювати, репетувати, кусати, преміювати, глузувати* тощо;
- дієслова вияву фази дії (фазові дієслова): *розпочати, закінчити, продовжувати, лишати, припинити* та ін.» [52, с. 158].

Семантичні зв'язки між словами настільки складні й багатогранні, що непросто, а часто й неможливо, провести чітку межу між окремими семантичними групами.

За функцією в реченні, обсягом семантики та граматичними показниками дієслова поділяють на самостійні (читати, будувати, малювати, розповідати,

зеленіти), службові (бути), допоміжні (складати екзамени, почав навчатися, став говорити, думав кинути палити, продовжував мовчати). За валентністю (здатністю до семантичної сполучуваності з іншими словами) дієслова поділяють на нульвалентні (світає, морозить, темніє), одновалентні (спить – хто?; існує – хто? або що?; куняє – хто?; морозить – кого?), двовалентні (читає – хто? що?; любить – хто? кого? або що?; хочеться – кому? чого?), тривалентні (ріже – хто? що? чим?; віднімає – хто? що? у кого?), чотиривалентні (пише – хто? що? кому? чим?) і т. д. [52].

Отже, поняття дії як процесу, ставлення, вияву ознаки, стану лежить в основі категорійного значення дієслова.

Сучасні лінгвісти, формулюючи дефініцію дієслова як лексико-граматичного класу слів, опираються насамперед на семантичний принцип.

Так, І. Вихованець у праці «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» зазначає: «... тільки в дієсловах зосереджуються всі значеннєві різновиди ознаки – дія і стан (щоправда, з нашаруванням на них властивої дієслову динамічності). Дія і стан як визначальні два підкласи класу ознак найповніше виражаються дієсловом. Із двох зазначених підкласів ознак саме дія всебічно відповідає семантиці дієслова як частини мови на позначення динамічної ознаки» [40, с. 42].

В. Русанівський у праці «Грамматика української мови. Морфологія» визначає дієслово як частину мови, призначення якої полягає в тому, що вона є носієм динамічної ознаки, семантичні складові якої передаються досить розгалуженою системою граматичних форм. Це найскладніша частина мови, оскільки до її вихідної парадигми належить п'ять докатегорійних дієслівних утворень: дієвідмінюване дієслово, головною семантичною ознакою якого є матеріально виражений взаємозв'язок дії з її виконавцем або сприймачем – реальним або гіпотетичним; дієприкметник, який передає ознаку, що виникає внаслідок якоїсь дії чи процесу; дієприслівник – засіб додаткової характеристики якоїсь дії чи певного стану завдяки вказівці на іншу динамічну ознаку; неозначена форма дієслова – інфінітив; присудкова форма на *-но*, *-то* – база для творення форм з нейтралізованою пасивністю [13].

У праці «Теоретична морфологія української мови» І. Вихованець зазначає: «...дієслово – це центральний клас ознакових слів, що виражають дії, процеси та стани, виступають організаційним ядром елементарного простого речення, мають активну й широку валентність, найбільший набір морфологічних категорій і виконують в реченні основні формально-синтаксичні функції – присудка та головного члена односкладного речення» [35, с. 219].

Отже, оскільки поряд з головною, власне-дієслівною лексико-граматичною ознакою – динамічністю, дієслово може виражати статичну, атрибутивну ознаку, то логічно стверджувати, що дієслову притаманна категорія градуальності, яка вказує на міру вияву ознаки дії – дія характерна більшою чи меншою мірою вияву ознаки процесу. Таким чином, проблема класифікації дієслова, його семантичного обсягу є актуальною в наш час і заслуговує на увагу науковців.

1.2. Проблема семантичної класифікації дієслів

Звернення до семантичного аспекту в процесі опису будь-якого мовного явища є важливим і пріоритетним у сучасному мовознавстві.

Лексико-семантична система мови – один з рівнів мовної структури, що складається зі слів та їх значень. Вона базується на відношеннях, найголовнішими серед яких є парадигматичні, синтагматичні та епідигматичні. Найбільшим парадигматичним об'єднанням лексем є лексико-семантичне поле.

Лексико-семантичне поле визначають як сукупність лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту і відображають понятійну, предметну або функційну подібність позначуваних явищ. Воно характерне такими основними властивостями:

- 1) наявністю семантичних відношень між його складовими;
- 2) системним характером цих відношень;
- 3) взаємозалежністю і взаємовизначеністю лексичних одиниць;

4) відносною автономністю поля;

5) цілісністю його смислового простору;

6) взаємозв'язком семантичних полів у межах всієї лексичної системи (всього словника) [87].

Ю. Караулов виділяє ще одну властивість поля – його специфічність у різних мовах. Вона виявляється в двох характеристиках: «в історичній зумовленості складу і структури лексико-семантичного поля та у національних особливостях зовнішніх зв'язків між полями» [79, с. 33].

Лексико-семантичне поле має ядро та периферію. У ядрі містяться найважливіші слова, що пов'язані між собою сильними семантичними відношеннями й утворюють синонімічні, антонімічні і родо-видові групи. На периферії розташовуються функційно менш важливі слова, які, як правило, належать до іншого лексико-семантичного поля, або входять до складу кількох полів.

У межах лексико-семантичного поля виділяють лексико-семантичні групи.

Лексико-семантична група – слова однієї частини мови, пов'язані між собою спільним семантичним компонентом – категорійно-лексичною семою, спільністю сем, що її уточнюють, спільністю сполучуваності, а також однотипністю у розвитку багатозначності [142].

Слід розрізняти поняття «лексико-семантична група» і «синонімічна група» або «синонімічний ряд». У синонімічних рядах слова перебувають в однакових, однотипних смислових відношеннях і перетинаються між собою за одним із значень. Синонімічні зв'язки слів розглядаються у межах групи як один з випадків часткової або повної семантичної тотожності [207].

Синонімічна група – це мінімальна парадигма слів та функційно еквівалентних їм фразеологізмів, вона (синонімічна група), зазвичай, є частиною більш складної лексико-семантичної парадигми [30].

Г. Уфимцева зазначає, що лексико-семантичні групи слід досліджувати тоді, коли «метою розвідки є виявлення внутрішніх зв'язків слів у межах семантичної системи мови, а також визначення її структури та специфіки смислових зв'язків» [206, с. 137].

За своїми семантичними параметрами дієслова поділяють на два найбільш узагальнених класи: «дієслова дії і дієслова стану. Ці класи дієслів, у свою чергу, розчленовуються на семантичні підкласи, групи тощо. Ступені цього членування

можуть бути різними, залежно від характеру відповідних семантичних ознак» [40, с.85].

Традиційно розрізняють два напрямки класифікації дієслівної лексики [120]:

1. Традиційні семантичні і тематичні класи. Тематичні класи – це спадкоємці семантичних полів Й. Тріра та інших ранніх досліджень цього типу. Й. Трір увів та розмежував поняття „лексичні” і „понятійні” поля, обравши критерієм для виділення певної сукупності слів з лексичного складу поняття („понятійний абсолют”). Проте головний недолік цього методу полягає в уведених ученим обмеженнях (слово може входити лише в одне поле) і в неповноті матеріалу (розглядалися лише іменникові утворення) [233]. Семантична теорія Й. Тріра викликає заперечення ще й тому, що учений говорить про повний паралелізм між планом понятійного змісту, що представлений понятійними (семантичними) полями, і планом мовного вираження, який представлений словесними полями. Утім повного ж паралелізму між поняттям і словом у мові немає, а тому не випадково, що логічний підхід Й. Тріра і його послідовників виявився не зовсім придатним для систематизації лексики конкретної мови.

2. Аспектуальні класи дієслів. З. Вендлер, пов’язавши онтологічні особливості дієслів, об’єднує їх у чотири аспектуально зорієнтовані лексичні класи, за якими закріпилася стійка назва “класи Вендлера”: states (стативи), activities (діяльності), accomplishments (завершені/виконані дії), achievements (досягнення) [231]. В українському мовознавстві традиції З. Вендлера упроваджував І. Вихованець. У «Нарисах з функціонального синтаксису української мови» учений подає конкретизовану шестикомпонентну класифікацію предикатів, опираючись на семантику дієслова. Так, науковець виділив предикати дії, предикати процесу, предикати стану, предикати якості, локативні предикати та предикати кількості [36].

Лексико-семантична класифікація дієслів належить до кола основних проблем і напрямків сучасної лексичної семантики [58]. Однак слід зауважити, що єдиної загальноприйнятої семантичної класифікації дієслів немає, бо принципи й аспекти будь-якої систематики залежать від цілей та завдань дослідження, які ставить перед собою вчений.

У зарубіжному мовознавстві типології дієслів присвячені праці У. Чейфа [58], Ф. Данеша [58], Л. Щерби [228], Н. Шведової [180], Л. Васильєва [26], Ю.Апресяна [3], О. Падучевої [164], Л. Бабенко [61] та ін.

Зокрема У. Чейф виділяє чотири групи дієслів: стану, процесу, дії та дії-процесу. У праці Ф. Данеша подано таку класифікацію дієслів: дієслова дії / недії (стану); дієслова, що позначають активні дії / неактивні дії; мутаційні дії / процесуальні дії; некаузативні дії з носієм / без носія; процесуальні дії з носієм / без носія [58].

Л. Васильєв зауважує, що дієслово займає центральне місце в семантичній структурі речення. Класифікуючи російську дієслівну лексику, учений спирався на три принципи: денотативний (тематичний), парадигматичний та синтагматичний. Денотативний підхід полягає у природньому, онтологічному розчленуванні предметів, ознак, характеристик, дій, процесів, подій і станів, відображеному у структурі мови. Це традиційний принцип. Саме він (денотативний принцип) покладений в основу виділення семантичних класів слів (лексико-семантичних і тематичних груп) [26].

Парадигматичну класифікацію лексики здійснюють способом виділення в значеннях слів при їх порівнюванні з ідентифікатором спільних та відмінних компонентів – диференціальних компонентів. За цим принципом виокремлено основні класи дієслів зі значеннями стану, дії, процесу і дії-процесу, а також виділено різні лексико-граматичні розряди, зокрема аспектуальні групи дієслів, каузативні і некаузативні дієслова, модальні дієслова і т. д. «Парадигматична класифікація перехрещується з тематичною (денотативною), але повністю з нею, як правило, не збігається. Парадигматичний принцип враховує, на відміну від тематичного, не тільки денотативний, а й сигніфікативний аспект класифікації значень (семем)» [26, с. 40].

Синтагматичний принцип класифікації лексики базований на врахуванні кількості та якості дієслівних валентностей. Глибина такої класифікації залежить від межі подрібненості семантичних валентностей предикатів (семантичних функцій їх аргументів). Чим більше «розчленована система семантичних валентностей, тим

більш узагальнені можуть бути семантичні типи предикатів, і навпаки: чим конкретніші типи семантичних предикатів, тим більш узагальнені можуть бути семантичні валентності» [26, с. 41]. Дослідник виокремив основні класи дієслів психічної діяльності: дієслова відчуття, дієслова бажання, дієслова сприйняття, дієслова уваги, дієслова психічного (емоційного) стану, дієслова емоційного переживання, дієслова емоційного відношення, дієслова мислення, дієслова знання, дієслова пам'яті. Перші сім класів пов'язані зі сферою відчуттів, а три останні – зі сферою думок, мислення [26].

У «Системном семантическом словаре русского языка» Л. Васильєва дієслова розподілено за 12 основними класами: 1) буттєві; 2) буттєво-просторові; 3) відношення; 4) оцінні; 5) стану; 6) кількісні; 7) властивості; 8) поведінки; 9) звучання; 10) руху; 11) акціональні; 12) акціонально-процесуальні [29].

Н. Шведова відходить від традиційного поділу дієслів на дієслова дії та дієслова стану і стверджує, що природі дієслова як цілісного класу відповідає протиставлення: дієслова, у яких семантика дії та стану чітко не розрізняється або взагалі розмита; дієслова, у яких протиставлення дія – стан наявне й визначає їх розподіл по тих чи тих множинах. До першого протиставлення входять: 1) дієслова з ослабленою повнозначністю, неповнозначні дієслова (дієслова-зв'язки і напівповнозначні дієслова, фазові дієслова, модальні дієслова, дієслова відношень та найменування); 2) дієслова буття, а також дієслова, які називають існування, що саме виявляється та безпосередньо сприймається. До другого протиставлення належать: 1) дієслова зі значенням власне активної дії, діяльності, діяльнісного стану; 2) дієслова, що називають різні неактивні процесуальні стани. Кожен з цих чотирьох макрокласів поділяється на менші класи [180].

Російський лінгвіст Ю. Апресян виокремив 15 класів дієслів так званого верхнього рівня: «дія, діяльність, заняття, поведінки, вплив, процеси, прояви, події, розташування в просторі, локалізації, стан, характеристики, вміння, параметри, існування, відношення, інтерпретації» [3, с. 37].

В «Экспериментальном синтаксическом словаре» за редакцією Л. Бабенко втілена концепція дієслівних класів слів, їх лексико-семантичної, граматичної та

лексикографічної категоризації. Ідеографічний підхід до опису російської дієслівної лексики доповнено семантико-синтаксичним аспектом її розгляду. Це стало можливим тому, що семантизація дієслів у тлумачному ідеографічному словнику здійснювалася з опорою на формальний запис, що об'єднує дієслово-ідентифікатор лексико-семантичної групи слів і максимум лексичних репрезентантів диференційних ознак, необхідних для розкриття семантики дієслова. У результаті всі дієслова поділено на такі групи та підгрупи: 1) дія і діяльність: рух суб'єкта, переміщення об'єкта, розміщення, фізичний вплив на об'єкт, творча діяльність, інтелектуальна діяльність, мовленнєва діяльність, соціальна діяльність, фізіологічна дія, звучання; 2) буття, стан, якість: буття, якісний стан; 3) ставлення: взаємовідношення, володіння, міжособистісні відносини, соціальні відносини [61].

Класифікації російської дієслівної лексики, запропоновані Н. Шведовою, Л.Бабенко, Ю. Апресяном, мають такі спільні семантичні класи дієслів: дії, діяльності, стану, буття, відношення. До відмінних належать дієслова: заняття, поведінка, вплив, процеси, прояви, події, розташування в просторі, локалізація, стан, характеристики, уміння, параметри, існування, інтерпретації (Ю. Д. Апресян).

Проблему семантичної класифікації дієслів висвітлено в наукових розвідках вітчизняних мовознавців В. Русанівського, І. Вихованця [36, 37], К. Городенської [49, 50], А. Загнітка [65-67] та ін.

Так, В. Русанівський здійснив семантичну класифікацію дієслів української мови, виділивши 41 лексико-семантичну групу. Учений робить висновок, що „переважна більшість виділених груп об'єднана спільним функціонально-семантичним значенням, тобто дієслова, що належать до них, мають єдине призначення і передають якусь загальну ознаку, що відрізняє один вид дії від другого: дію-переміщення від дії-місце перебування, дію, скеровану на об'єднання об'єктів, від дії-процесу і т.д.” [178, с. 330]. Водночас учений зауважує, що „широта граматичного діапазону дієслова дає змогу виділити велику кількість диференційних ознак, що можуть бути покладені в основу його семантичного аналізу” [178, с. 326].

У праці «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» І. Вихованець виокремлює дієслова дії, які семантично конкретизуються як активна фізична дія, як рух, як розумова, мовленнєва та інша діяльність. Дієслова зі значенням стану, у свою чергу, охоплюють такі конкретні значення, як фізичний, інтелектуальний, емоційний стан, наявність якісної ознаки, стан існування / неіснування, наявності / відсутності; володіння / неволодіння; стан як результат дії [40, с. 85].

І. Вихованець виділив такі групи: 1) дієслова дії (лексеми позначають діяльність, що породжується суб'єктом-діячем і ним активно й безпосередньо стимулюється); 2) дієслова процесу (лексеми вказують на динамічну ситуацію, що не передбачає активного виконавця дії, а стосується суб'єкта процесів, які ним не породжуються й активно і безпосередньо не стимулюються); 3) дієслова стану (лексеми зорієнтовані на «пасивний» суб'єкт, реалізуються в тому часовому проміжку, з яким співвідносяться, отже, вказують на тимчасову характеристику предмета); 4) дієслова якості (лексеми позначають постійну, внутрішню, у певному розумінні невід'ємну щодо предмета ознаку); 5) локативні дієслова (диференційною ознакою вихідної локативності є статичність, лексеми позначають локативний стан); б) дієслова кількості (лексеми позначають точну або неозначену кількість відповідних предметів) [36].

За ознакою наявності спільних сем та співвіднесеністю дієслівних одиниць з фактами дійсності С. Дишлева виокремила 12 основних лексико-семантичних груп дієслів: дієслова дії: *робити, діяти, працювати, рубати, сіяти, чистити, копати, вирощувати, варити, будувати*; дієслова руху та переміщення: *іти, летіти, ходити, рухатись* та ін.; дієслова релятивної семантики: *поважати, подобатися, ненавидіти, любити, лякати, штовхати* та ін.; дієслова стану і процесу: *радіти, журитися, гніватися, боятися, трепетати, спати, дрижати, хворіти, в'янути, гаснути, дихати, їсти, пити* тощо; дієслова ментальних і соціальних дій суб'єкта: *вартувати, гуляти, говорити, вимовляти, гомоніти, думати, мислити, міркувати, дивитися, слухати, нюхати, бачити, відчувати, чути*; дієслова звучання та звуконаслідування: *дзвеніти, гуркотати, дзюрчати, ляскати* та ін.; дієслова буття: *бути, жити, перебувати, існувати* та ін.; дієслова на позначення виникнення,

появи, настання: *з'являтися, сходитися, виникати, наставати* та ін.; дієслова характеристичні: *капризувати, мерехтіти, сяяти, біліти, вужчати, грубишати, білішати, меншати*; дієслова просторової локалізації: *стояти, сидіти, лежати, висіти* та ін.; модальні дієслова: волевияву: *веліти, вимагати, примушувати, забороняти* та ін., бажання: *бажати, хотіти, прагнути, правувати* та ін., наміру: *затівати, обіцяти, намагатися, намірятися* та ін.; фазові дієслова: *братися, кінчати, уриватися, починати* та ін. [59].

У дисертації «Дієслівні речення в українській літературній мові: структура, семантика, моделі» О. Леута, досліджуючи типологію дієслівних значень, виділяє основні лексико-семантичні групи дієслівної лексики сучасної української мови: дієслова фізичної дії: *прощати, рвати, витягати, зруйнувати*; дієслова руху і переміщення: *йти, ходити, тягнутися, вийти, гнатися, бігати, поблукати*; ментальних дій (інтелектуальна й фізична діяльність); дієслова мовлення: *казати, говорити, відповідати, базікати, питати, гомоніти, галасувати*; соціальних дій: *голосувати, купувати, учителювати, ковалювати, дружити, доглядати, боротися, сваритися*; дієслова процесів, серед яких учених виокремлює екзистенційні дієслова процесуального буття (існування): *народитися, жити, існувати, вікувати*; екзистенційні дієслова появи, зникнення: *зникнути, з'явитися, загубитися*; статуальні дієслова зміни фізичної чи фізіологічної ознаки: *бліднути, худнути, червоніти*; функтивні дієслова соціальних процесів: *зlidарювати, бідувати*; функтивні дієслова невимушеної мимовільної дії і руху: *упасти, чхнути, провалитися, вдаритися*; дієслова стану (фізичний, фізіологічний, психічний): *радіти, ніяковіти, хворіти, журитися, нездужати, сердитися, веселитися*; буттєві (екзистенційні) дієслова: *існувати, ставатися, діятися, відбуватися*; дієслова характеристичні: *вирізнятися, мав, володів, виповнилося, перевалило* тощо. Учений розглядає дієслово як найбільш функціонально та максимально пристосоване до ролі предиката, центра речення [115]. Оскільки від семантики дієслова, його поєднувальних властивостей залежить не лише структурна організація речення і його компонентів, але й здатність передавати предикатом міру й ступінь вияву ознаки дії, то актуальною для нашого дослідження є класифікація, запропонована

О. Леутою.

Семантичні класифікації дієслів української мови, сформульовані С. Дишлевою та О. Леутою, мають спільні й відмінні лексико-семантичні групи. До спільних належать дієслова дії, руху, стану, процесуальні, соціальних та ментальних дій, релятивні (відношення), місцеперебування, буття, характеристичні. До відмінних – дієслова екзистенційні, володіння [115], звучання та звуконаслідування, дієслова на позначення виникнення, появи, настання, модальні дієслова, фазові дієслова [59].

За семантикою К. Шульжук виокремлює дієслова дії, дієслова процесу, дієслова стану, дієслова якості, локативні дієслова, дієслова кількості [226].

Лексико-семантична класифікація дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта стала предметом вивчення І.Овчиннікової [158], семантико-синтаксичну валентність дієслів досліджувала Т. Масицька [138-140], структура семантичного поля дієслів багатократно-дистрибутивної і розподільної дії висвітлена в праці Н. Мединської [144], функціонально-семантичні параметри абсолютивних дієслів – Н. Іваницької [74,75], дієслова лексико-семантичної групи буття досліджувала Л. Лонська [118, 119].

Вивчаючи градуальність як лексико-семантичну категорію, притаманну лексемам, Л. Марчук в українському мовознавстві й С. Колесникова в російському мовознавстві зазначають, що градуальність актуальна для дієслова, адже дієслівні лексеми можуть передавати різний ступінь вияву ознаки дії [129, 89]. Поклавши в основу градуальну семантику і здатність дієслова вступати в градуальні відношення на різних рівнях (лексичному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному), С.Колесникова виокремила 13 семантичних класів дієслів: значення розміру: *збільшуватися, зменшуватися*; значення числа, кількості або часу: *товстіти, худіти*; значення відстані: *від'їхати, під'їхати*; значення інтенсивності ознаки якості, властивості (сила, швидкість, температура, тиск, вага): *темніти, світліти, пришвидшити, загальмувати*; значення абстрактної кількості: *перебільшувати, применшувати*; оцінне значення (зовнішній вигляд, фізичний стан): *старіти, цвісти*; означення кольору: *біліти, чорніти*; значення смакових відчуттів: *гірчить*; значення емоційного стану і відношень: *любити, ненавидіти, поважати*; значення

психічного і фізичного стану людини: *радіти, сумувати*; значення інтелектуальних властивостей, здібностей людини: *дуріти, сумніватися*; значення етичної й естетичної оцінки: *хамити, ображати, грубити*; значення соціального порядку: *багатіти, розоритися, дорожчати, дешевиати* [92].

Семантичний підхід до класифікації дієслів дає можливість виявити з-поміж різних лексико-семантичних груп лексеми, які у своїй семантичній структурі мають градусему, тобто сему міри і ступеня, і зробити висновок, що різним лексико-семантичним групам дієслів притаманна градуальність.

1.3. Градуальність як лексико-семантична категорія дієслова

Одним з актуальних аспектів дослідження лексики у сучасному мовознавстві є аналіз лексичних одиниць як елементів системи, що об'єднані у певні групи на підставі граматичних та семантичних ознак. Кожне слово у своїй мікросистемі займає певне місце, яке зумовлено його значенням. Слово “є особливий мікросвіт, у якому відбивається якийсь шматочок реальної дійсності” [67, с. 3].

Градація належить до тих явищ, “які охоплюють усю діяльність людини і всю систему мови. Людина пізнає світ і змінює його, постійно порівнюючи і градууючи явища, ознаки, процеси за різними критеріями. Значення градації для людини відбивається у самій мові і в моделях її дослідження [96, с. 1].

Градація слугує засобом акумуляції знань про міру, ступінь та інтенсивність різних понять і часто сприймається як ознака, покладена в основу впорядкування уявлень про явища навколишнього світу та систематизації фактів мови.

Градуальність як лексико-семантична категорія притаманна і дієслову.

На думку Т. Подуфалової, дієслово покликане відтворити весь світ, дієслово – це динаміка, процесуальність, воно має досить складну структуру, активно втягує до своєї орбіти слова інших граматичних категорій. Дієслово – це і носій динамічної ознаки, і здебільшого предикативний центр, тобто основа речення, і база для створення художніх образів. Добре володіння мовою, її стилями вимагає досконалого знання структури дієслова, його форм і виражальних можливостей [167].

Градування реалізується на лексичному, словотвірному, синтагматичному, синтаксичному рівнях мовної системи [129].

Семантична модель градації зумовлена реальним зіставленням предметів і явищ матеріального світу, історичним досвідом, результатами пізнання, мовною спільністю людей, мовними чинниками. На думку Л. Марчук, головним елементом творення семантики градації є природа її семантичних компонентів [129].

С. Колесникова у праці «Семантика градуальности и способы ее выражения в современном русском языке» зазначає, що термін «*градація*» має в сучасній лінгвістиці два значення: 1) послідовність, поступовість у розташуванні шкали градації, розкладання градування на етапи, ступені; 2) стилістична фігура, яка передбачає розташування ряду слів у порядку зростання або спадання їх смислового й емоційного значення [покликання] [96]. Т. Подуфалова *градуальність* розглядає як ознаку градації, яка могла бути зафіксована у певний момент зміни градаційного значення [167]. Термін *градуальність* пов'язаний із виконанням градуальної функції і вказує на практичне вираження градуальності. Отже, *градація* має ширше значення, ніж *градуальність*.

У роботі запропоновано і використано низку термінів, потрібних для дослідження градуальності, таких як *градуальні відношення*, *градуальна шкала*, *градування*, *градосема*, *гранд-відтінок*, *градуатор*. Варто зазначити, що критеріїв розмежування цих понять лінгвістичні словники не подають, а визначають лише обов'язкову ознаку цих явищ – значення міри чи ступеня.

У дисертації *градуальність* визначено як лексико-семантична категорія дієслів, яка передає більший або менший ступінь вияву ознаки дії. Так, дієслова *говорити*, *карбувати*, *рубати*, *шипіти*, *замовкати* об'єднані семою «мати здатність висловлювати думки», але по-різному передають інтенсивність, темп, силу мовлення.

Градаційні відношення – поняття, пов'язане з суб'єктно-об'єктними відношеннями в граматичному аспекті. Суть градаційних відношень полягає в передачі семантики міри ступеня, міри якості, міри дії у зіставленні з нормою [96]. У дослідженні вживаємо термін *градуальні відношення*, що означає різний ступінь

вияву ознаки дії, її інтенсивності тощо синонімічними й антонімічними лексемами. Так, дієслово *говорити* вступає в синонімічні й антонімічні зв'язки з дієсловами *карбувати, рубати, шипіти, замовкати, мовчати*. Проте значення кожної лексеми відрізняється збільшенням або зменшенням ступеня вияву ознаки дії.

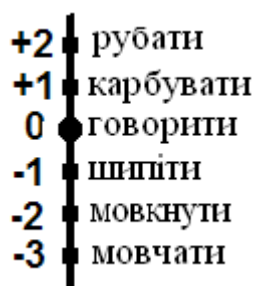
В “Універсальному словнику української мови” зазначено, що *градування* – це поділ шкали вимірювального приладу на одиниці виміру [204]. *Градування* – це співвіднесення якісної ознаки з нульовою точкою, точкою виміру (нормою) на градуальній шкалі [96]. Норма – центральна і найважливіша точка відліку, відносно якої визначають значення градуйованих слів [8]. Градування можна здійснювати за допомогою градуаторів *більше, менше, рівно* тощо. Поняття, які складають процес градування і які розташовані на градуальній шкалі, Л. Марчук називає “градуси” або “кроки” [129].

Для визначення вимірних понять у гуманітарних науках широко використовують поняття “шкала”, адже саме шкала допомагає забезпечити певну точність аналізу, що є методом наукового аналізу мовних засобів.

У дослідженні *градуальну шкалу* представлено у вигляді вертикального відрізка, на якому позначена нульова точка, що відповідає нормі. Лексема, що позначена у цій точці, передає якість, ознаку, властивість звичайним значенням, відносно його визначаємо більший або менший ступінь вияву ознаки дії, здійснюємо градування. Вище нуля розташовуємо лексеми, що передають ступені високої міри вияву ознаки дії, нижче нуля – ступені низької міри вияву ознаки дії. Ознаки максимальних і мінімальних зон мають свої межі.

Динаміка градуальності передана через наростання або спадання ознаки, яка може бути виражена експліцитно й імпліцитно. До експліцитних засобів належать слова-специфікатори, зокрема прислівники міри і ступеня, частки, займенники. До імпліцитних засобів належать синонімічні ряди, антонімічні пари. Учені застосовують дві осі шкали – вертикальну і горизонтальну [47]. На вертикальній розташовані градаційні опозиції, на горизонтальній – синоніми. У процесі градування розглядаємо відрізки, які схожі за будовою на метричні шкали, але які функціонують не як одиниці відліку, а вибору. Ці відрізки розташовані в напрямку

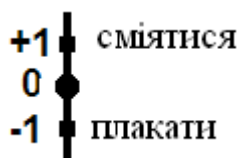
зростання / спадання в ряду інших відрізків тієї ж шкали та орієнтовані на її середину чи межі за типом “більше”, “менше”, “рівно” [129]. Так, лексема **говорити** означає “мати здатність висловлювати думки, почуття” [201, с. 446]: *Товариш говорив щось нервово, наче хотів впевнити не тільки Кирила, але й себе, що справа цікава, а тим часом в його облізлій фігурі і в поруділім пальті чулось щось винувате і безнадійне* (М. Коцюбинський); **карбувати** – говорити чітко, роздільно; **рубати** – “різко вимовляти слова, фрази” [201, с. 814]: *Несподівано покриком лебединим, дивним і диким, рубаючи слова, ніби з досадою одкидаючи розмову, крикнув дід Опанас* (С. Васильченко); **шипіти** – “говорити приглушеним голосом” [201, с. 806]: *Поставав! Узяв добро! – шипіла вона з кривим усміхом* (М.Коцюбинський); **мовкнути** – “перестати говорити; замовкати” [201, с. 210]: *Всі робітники мовкнуть і хиляться, декотрий із них [підмайстрів] проходить* (І.Франко); **мовчати** – “нічого не говорити” [201, с. 211]: *Складачі також мовчали... при своїй роботі* (І. Франко). Тому вони по-різному співвідносяться з нульовою точкою, тобто нормою на шкалі градації. Отже, шкала градації лексеми **говорити** має такий вигляд:

Точка відліку пов’язана з поняттям “норма”, а норма із поняттям “стереотип” – це те, що часто повторюється, є загальноприйнятим для тих, хто розмовляє і думає певною мовою. Тому норма носить суб’єктивно-об’єктивний характер, одночасно вона є не абсолютно об’єктивною і не абсолютно суб’єктивною, бо тоді б знання мовця не завжди були зрозумілі співбесіднику, оскільки у кожного була б своя “норма” [129]. Градаційна шкала охоплює велику кількість лексем, що відбивають найвищий та граничний ступінь градації, тоді як середина – норма – має слабе лексичне вираження, оскільки ці лексеми зазвичай є нейтральними і не виконують експресивної функції. Ще Аристотель зазначав, що «золота середина» далеко не

завжди має назву [5]. Поняття норми можна застосовувати майже до всіх аспектів картини світу. Норма у градуальних опозиціях може і не мати спеціального вираження, проте обов'язково з'являється антонімічна пара. Дієслова-антоніми **сміятися, плакати**, які виражають стан радості і пригнічений стан, перебувають у градаційних (антонімічних) відношеннях: **сміятися** – “видавати сміх від радості, весело щів” [191, с. 413]: *Чутно з покоїв, як там сміються, говорять, жартують голосно* (Марко Вовчок); **плакати** – “лити сльози з горя” [191, с. 558]: *Він похилив голову на стіл і довго плакав, хлипаючи і не втираючи сліз, що цюрком лились і капали зі стола* (Іван Франко).

Градуальна шкала має такий вигляд (норма існує на гіпотетичному рівні):

Слова або словосполучення, які вживаються в мовленні для вираження градуального значення, – це **градуальна лексика** [96]. Її можна поділити на основну і допоміжну [129]. До основної належать слова, у яких градуальний зміст покладено в основу лексеми і які градуальне значення передають на рівні синонімії / антонімії, а до допоміжної – одиниці, що виконують функцію градуаторів і беруть участь у формуванні значення, яке має гранд-відтінок. До допоміжної лексики належать прислівники міри і ступеня, частки. Так, частка **аж**, поєднуючись із дієсловом **ставало**, виражає високу міру вияву стану: *Глухі сутінки запливали вже на двір, і йому аж лячно стало: побачив на верхівках віддаленого лісу, в глибині того кучерявого смерку, бліду пані* (В. Шевчук).

Слово – основний елемент і знак мови. Воно позначає предмети, виділяє їхні ознаки, позначає дії, відносини між предметами, тобто кодує наш досвід. Цю основну роль дозволяє виконувати його семантична структура, що включає значення і зміст слова. Значення слова – це категорія, що об'єктивно сформувалася в процесі історичного розвитку суспільства. За визначенням О. Леонтьєва, значення слова є те, що відкривається в предметі або явищі об'єктивно – у системі об'єктивних зв'язків, відношень, взаємодій. Значення відбивається, фіксується в мові

і набуває завдяки цьому стійкості [114]. Семантична структура слова – це сукупність значень (лексико-семантичних варіантів, що перебувають у відношеннях семантичної похідності. Центром семантичної структури слова є головне (номінативне) значення, найменш залежне від оточення й контексту.

Семантична структура дієслова характерна складністю і різноманітністю форм вираження. Градосема є одним із елементів лексичного значення дієслова, його семантичної структури. Термін *градосема* (з лат. *gradus* – ступінь, крок, *sema* – знак) сприяє визначенню ступеня градації (один крок у значенні на шкалі градації). *Градосема* – це сема міри, ступеня вияву ознаки, якості, властивості тощо. Градосема виступає як одиниця виміру градуальності. Вона є початковою одиницею градуального значення і представляє мовну семантику, яка пояснює зміст градуальності [96].

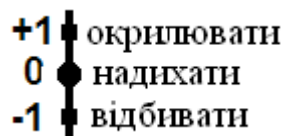
Термін “*градуатор*” вживається у двох значеннях: 1) як найменування загального поняття градуювання, через яке здійснюється перехід від однієї ознаки до іншої; 2) як найменування спеціального засобу, що виражає зростання / спадання міри вияву ознаки [96]. О. Падучева термін *градатор* пояснює як “...частотний різновид подій – зрушення... Зрушення – це подія, яка відображає зміни значення якогось кількісного параметра процесу (на помітну величину)” [164, с. 117]. Засоби створення додаткового ступеня градації Л.Марчук називає градуатором, градатором [129]. У роботах, присвячених проблемам категорії інтенсивності, вживають терміни “інтенсиви” та “інтенсифікати” [170]. *Градатор* – це будь-який засіб, що підвищує або знижує ступінь градації. Такими засобами найчастіше є прислівники міри і ступеня, частки. Градатор на шкалі градації співвідноситься зі ступенем. Наприклад, прислівники типу *багато, мало, дуже, надзвичайно* тощо; частки *аж, ледь* тощо, сполучаючись з дієсловами, надають слову значення певної міри вияву ознаки дії: *Не гріє сонце на чужині, А дома надто вже пекло* (Т. Шевченко). Коли вводиться поняття *градотатива*, з’являється результат – мовна маніфестація, яка сприймається як більше або менше нульового ступеня виміру за ступенем градації.

Градуювання, до певної міри, процес суб’єктивний. *Суб’єкт* – це той, хто говорить чи думає, хто виражає відношення міри до об’єктів реальної дійсності.

Градуваний об'єкт – це та якісна ознака (властивість), що може виявлятися більшою чи меншою мірою [96].

Гранд-відтінок – це нюанс, яким відрізняються слова і який указує на міру вияву ознаки дії [96]. Так, дієслова *надихати*, *окрилювати* марковані спільною семою «викликати бажання і настрої робити щось», проте лексеми різняться гранд-відтінком – інтенсивністю вияву ознаки дії: *надихати* – «спонукати до яких-небудь учинків, дії (благородних, високих)» [201, с. 265] – вказівка на високий ступінь вияву ознаки дії; *окрилювати* – «викликати у кому-небудь натхнення, душевне піднесення: наснажувати» [201, с. 455] – вказівка на найвищий ступінь вияву ознаки дії. Лексеми *надихати*, *окрилювати* з дієсловом *відбивати*, що означає «відмовляти, відраджувати кого-небудь від певної дії, вчинку» [201, с. 285] вступають в антонімічні відношення: *Старі відбивали його, щоб не жинився на наймиці, а взяв собі хазяйську дочку* (П. Мирний).

Вищевказані лексеми на рівні синонімії та антонімії вступають у градуальні відношення і виражають градуальність. Градуальна шкала має такий вигляд:

Категорія градуальності дуже близька до категорії інтенсивності, проте не ідентична їй. Категорії інтенсивності і градуальності оперують одними і тими ж лексемами, вони пов'язані з оцінкою ступеня вияву ознаки. Відмінність їх у тому, що категорія інтенсивності визначає ступінь вияву ознаки у лексеми, яку розглядають (інтенсифіковане значення), а категорія градуальності визначає місце лексеми на шкалі градації, тобто встановлює послідовність розміщення лексем у напрямку наростання або спадання міри вияву ознаки. Для категорії інтенсивності важливо зіставити слово зі значенням інтенсивності з умовною нормою. Так, лексема *бігти* означає “прискорено пересуватися на ногах; рухатись, швидко переставляючи ноги” [201, с. 102], а в синонімічних до неї лексемах *мчати*, *летіти*, *знати*, *чесати*, *чухрати*, *кванитися*, *тікати* з'являється новий відтінок, пов'язаний з інтенсивністю й емоційністю.

Оскільки категорія градуальності близька до категорії інтенсивності, то вона й близька до категорії емоційності: Донька *дуже любила* свого батька, захищала його, і хоч сама була вбога, та все робила так, щоб заспокоїти його старість (М.Стельмах). Словосполучення “*дуже любила*” називає й емоцію героя й міру вияву її. Дієслово *любити* вступає у синонімічні відношення зі словами *обожнювати, боготворити*. Ці лексеми споріднені за семою “виявляти прихильність, симпатію до кого-небудь”, проте вони мають різний гранд-відтінок, який вказує на різну міру вияву дії. Так, *обожнювати* означає “надмірно захоплюватись кимось” [201, с. 410]: *Панянка, що її Костенко обожнює особливо за її інститутську невинність, через тиждень після вінчання починає потайний роман з офіцером артилерії* (Іван Франко); *боготворити* – “з благоговінням ставитися до кого-небудь; свято шанувати” [191, с. 210]: *Це був.. той самий учитель мови і літератури, якого ми так самовіддано, по-дитячому боготворили* [201]. Лексеми *обожнювати, боготворити, любити, ненавидіти, зневажати, недолюблювати* – це дієслова однієї лексико-семантичної групи, бо їх семантична структура вказує на емоційний стан, відношення до об’єкта. Так, *недолюблювати* означає “відчувати неприязнь, неприхильність до кого-небудь” [201, с. 334]: *Меншої дочки генеральша недолюблювала* (Панас Мирний); *зневажати* – “виявляти презирство, неповагу до когось; не виявляти належної уваги” [201, с. 772]; *[Жерці:] Закопать [бунтівника] живцем! Бо він богів зневажив!* (Леся Українка); *ненавидіти* – “вороже ставлення до кого-небудь; перейнятися почуттям зненависті до когось” [201, с. 346]: – *Не печи мені очей Уласом. Я його ненавиджу* (І. Нечуй-Левицький).

Дієслова можна розмістити на градуальній шкалі, що представляє зростання або спадання міри ознаки дії відносно нейтральної точки. Градуальність має такий вигляд:

+2	■	боготворити
+1	■	обожнювати
0	●	любити
-1	■	недолюблювати
-2	■	зневажати
-3	■	ненавидіти

Крайні лексеми градуальної шкали виражають повну антонімію.

Отже, незважаючи на близькість із категоріями емоційності й інтенсивності, категорія градуальності все ж відмінна від них, бо градуальність – це функційно-семантична категорія, яка має “польову” структуру.

Лексичні засоби вираження градуального значення тісно пов’язані із словотворчими засобами. Словотворчі засоби вираження градуальності – це набір афіксів, пов’язаних парадигматичними відношеннями. Першою опозицією, яка виражає градуальність, є видова пара: *робити* – *зробити*. Лексема *робити* називає дію, яка відбувається упродовж певного часу, а лексема *зробити* – називає процес у його внутрішньому обмеженні.

У багатьох групах дієслів префікси і суфікси вносять у слова додаткові відтінки значення, що забезпечує вираження градуальності: *стукати* – *постукувати* – *стукнути*. Завдяки афіксам слово набуває нового гранд-відтінку, передаючи значення міри і ступеня вияву ознаки дії. При цьому похідне слово належить до тієї ж частини мови, що й твірне. Так, дієслово *стукати* означає “з силою ударяти, бити по чому-небудь” [201, с. 465], лексема *постукувати* передає значення тихої або повторюваної час від часу дії. Отже, префікс по- і суфікс -ува- вносять у слово гранд-відтінок неповноти дії. Суфікс -ну- у лексемі *стукнути* надає відтінку одноразовості і завершеності дії. Як бачимо, афікси є носіями градуальних значень дієслів.

Дієслово як лексико-граматичну групу слів характеризують різноманітні граматичні форми і категорії, багатство синтагматичних зв’язків. Дієслову притаманна здатність широко сполучатися з градуаторами: прислівниками міри і ступеня, частками, параметричною лексикою. Здатність сполучатися з допоміжною градаційною лексикою дозволяє дієслову виражати градуальну семантику на

синтагматичному рівні. Допоміжними лексемами можуть виступати: прислівники (*дуже, надзвичайно* тощо), частки (*ледь, аж* тощо), які, сполучаючись з дієсловами, вносять у семантику дієслова значення міри і ступеня вияву ознаки дії. Прислівники типу *дуже, надзвичайно, так, раптом, трохи; частки: аж, ледь, тільки, навіть, трохи* – також можуть вносити різні гранд-відтінки в семантичну структуру дієслів. Наприклад, частка *аж* має значення “підсилення ознаки або дії” і, сполучаючись із дієсловом, вносить значення високої міри вияву дії: *Вся її голова аж ніби горіла квітками проти сонця* (І.Нечуй-Левицький). У реченні *І рости, і діяти нам треба так, щоб аж гриміло з краю в край* [201] – частка *аж* підсилює значення гучності.

Отже, разом із категоріями інтенсивності та емоційності, які притаманні словам різних лексико-граматичних класів і дієслову зокрема, функціонує і категорія градуальності, яка реалізується на різних рівнях мовної системи.

1.4. Градуальна опозиція дієслів української мови

Основним рівнем мови, на якому репрезентовано градуальну семантику дієслів, є лексичний. Виразниками градуальних значень є слова зі значенням кількості й міри. Ядром предикативної градуальної лексики є “дієслова розміру, величини; кількості; абстрактної кількості; сили, швидкості” [129, с. 222].

Засобами вираження градуальних значень є дієслова, які у своїй семантичній структурі мають градосему, а тому можуть вступати у градуальні відношення і виражати категорію градуальності. Поняття “градуальні відношення” репрезентоване через об’єктно-суб’єктні відношення в граматичному аспекті. Вони виникають унаслідок градуювання і виділення міри та ступеня вияву ознаки мовцем, утворені за допомогою способів дії дієслів зі значенням міри [129]. Градуальні відношення можуть бути як імпліцитними (прихованими), так і експліцитними (яскраво вираженими), а тому можуть складати основу для опозиції (протиставлення). До експліцитних засобів належать слова-специфікатори, які надають додаткових відтінків у значення слів, з якими вони сполучаються. Це частки, прислівники тощо. Так, лексеми *ледве, трохи* об’єднані спільною семою “зовсім мало чого-небудь, небагато”, сполучаючись з дієсловом, вносять у його

семантику значення неповноти міри дії: *Посидівши трохи і не зводячи очей з Остапа, він раптом витяг шию, подався наперед і так жалібно завив, що Остапові аж мороз пішов поза шкіру* (М. Коцюбинський). При імплікації градуальна шкала відображає антоніми й синоніми. Оскільки основне завдання градуальності полягає в передачі міри ознаки, процесу, явища, то градуйоване значення можна розмістити на градуальній шкалі. Динаміка наростання чи спадання ознаки в лексичних одиницях на градуальній шкалі може бути передана градуальними опозиціями, де граничні (межові) лексеми виконують антонімічні функції, а слова, які розташовані від “норми”(0) – вище чи нижче (збільшення чи зменшення вияву ознаки) – синонімічні (функцію часткових синонімів) [129]. На лексико-семантичному рівні градуальність реалізується через синонімічні ряди, бо однією з найважливіших розпізнавальних ознак синонімів є відмінність у градуальності вияву спільної ознаки [188]; антоніми, бо вони створюють градуальну опозицію (М. Кочерган назвав її “градуальною”) [103]. С. Колесникова зазначає, що в лексичній системі мови дієслова з градуальною семантикою вступають у градуальні відношення. Сема градуальності актуалізується в семантичній структурі дієслівних лексем, у результаті чого вони, поряд з антонімічними і синонімічними відношеннями вступають у градуальні, які характерні кількісними відмінностями одного чи кількох елементів семантики порівнюваних одиниць. Це і формує поняття опозиції [96].

Поняття *опозиції* запозичено із фонології і є одним із важливих в сучасній лінгвістичній семантиці. Термін *опозиція* означає суттєву відмінність між одиницями плану вираження, якому відповідає відмінність між одиницями плану змісту і навпаки [203]. В. Михайлов зазначає, що опозиція “завжди об’єднує два різних об’єкти, які пов’язані таким чином, що думка не може уявити один, не уявивши інший. Взаємозв’язок опозиційних членів завжди формується за допомогою поняття, імпліцитно утримуючи обидва протичлени і розподіляючи на експліцитну опозицію, коли вони належать до конкретної дійсності” [148, с. 11]. М.Трубецької уважав, що градуальна опозиція – це опозиція, “члени якої характерні різним ступенем або градацією однієї й тієї ж ознаки... Член опозиції,

котрому властива наявність крайнього (максимального чи мінімального) ступеня певної ознаки, називається крайнім або зовнішнім; інші члени є середніми” [197, с.83]. Мовознавець за спільністю ознак виділяв два види опозиції – одномірну й багатомірну, а за відношенням між членами опозиції – три типи: привативну, градаційну або ступеневу, і еквіполентну, рівнозначну. Градаційні або ступеневі опозиції утворюють, як правило, більше ніж два члени, які характерні різною мірою вияву однієї і тієї ж ознаки [197].

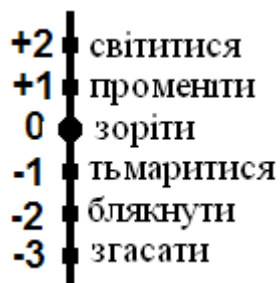
Антоніми – це пари слів з протилежним значенням [204]. Так, антоніми мають протилежне значення, проте не суперечливе, їм притаманна семантична спільність, яка виявляється у “співвідносності значень” [217, с. 201]. Л. Новиков зазначає, що антоніми виражають одне родове поняття [156]. Спільність антонімів виводять із їх особистих семантичних властивостей, а не з реальних властивостей визначеними ними уявлень, речей. Обов’язковим для антонімів є визначення кількісних ознак, що допускає градування [156, 180], тому між двох полюсів значень завжди можливий середній (нульовий) член, а полюси рівновіддалені від нього (симетрично). Значення протилежності, контрасту, що є основним в антонімії, виникає завдяки наявності в семантичній структурі слова ознаки, яка може збільшуватися, наростати або зменшуватися, доходити до протилежної, тому так багато дієслів утворюють антонімічні пари: градуальна опозиція *товстішати* – *худнути*. Лексеми *товстішати*, *худнути* об’єднані спільною семою “передавати кількість”, проте мають полярне значення: *товстішати* – “набирати більшу, ніж звичайну, повноту (про людину)” [201, с.547] – градосема “надто”; *худнути* – “втрачати вагу тіла” [201, с.721] – градосема “дуже”. На рівні антонімії вступають у градуальні відношення і утворюють градуальні опозиції дієслова: *прискорити* – *уповільнити*; *збільшувати* – *зменшувати*. Лексеми *прискорити*, *уповільнити* мають базову сему “вираження сили, швидкості”; *збільшувати*, *зменшувати* – “вираження розміру, величини” проте дієслова різняться полярним значенням: *прискорити* означає “робити що-небудь швидким, збільшувати швидкість чогось” [201, с. 909] – градосема “швидко”; *уповільнити* – “робити що-небудь неквапливим, млявим” [201, с. 721] – градосема “повільно”; *збільшувати* – “робити

більшим за кількістю, розміром, тривалістю тощо” [201, с. 741] – градосема “надто”; *зменшувати* – “робити меншим обсяг, величину, кількість чогось” [201, с. 767] – градосема “небагато”.

Градуальність семантичних ознак дієслів виявляється в тому, що між антонімічними лексемами є слова, що представляють проміжні ступені. При цьому типі антонімії сума значень антонімів не вичерпує всього родового поняття, оскільки між цими двома поняттями є цілий ряд перехідних ознак. Схематично відношення антонімів, що виражають градуальну протилежність, Л. Новиков позначає як коло, між протилежними секторами якого наявне проміжне поле, на якому розміщуються перехідні ступені [156]. Більшість дієслів, які входять до однієї лексико-семантичної групи і мають у своїй семантичній структурі градосеми, вступають у градуальні відношення на рівні синонімії і антонімії, і їх можна зобразити на градуальній шкалі, яка представляє шкалу наростання / спадання ступеня вияву ознаки. Шкала може бути зображена у вигляді вертикального відрізка, у центрі якого міститься нульова точка. Нульовою точкою позначається норма: якість, ознака, властивість тощо, означені “звичайним” значенням, відносно якого визначається більша або менша міра вияву, проводиться градуювання. Вище норми розташовуються лексеми з високим ступенем міри вияву ознаки, нижче нуля – лексеми з низьким ступенем міри. Ознаки максимальних і мінімальних зон мають свої межі. Так, позитивне емоційне почуття суб’єкта виражають дієслова *світитися*, *променіти*, *зоріти*, проте вони різняться мірою глибини репрезентації радості. Лексема *світитися* означає “блищати, сяяти (про очі); освітлюватися щастям, радістю (про обличчя) [201, с. 253]: *Веселі сини, як небо, очі світились привітно й ласкаво* (І.Нечуй-Левицький) – радіти в повній мірі; *променіти* – “переповнювати душу, серце тощо і передаватися через які-небудь зовнішні ознаки (про радість, щастя, торжество і т. ін.)” [201, с. 698]: *Вона із подивом і торжеством, яке променіло в її очах, дивилася за вікно* (Г. Тютюнник) – високий ступінь вираженої дії; *зоріти* – “сяяти, світитися (про очі); бути щасливим” [201, с.777]: *Він так гарно вмів казати, і так у його зоріють очі, як він каже!* (Б.Грінченко) – вказівка на дуже високий ступінь дії. Дієслова *тьмаритися*,

блякнути, згасати, виражаючи протилежне значення до вищевказаних дієслів, вступають з ними в антонімічні відношення. Однак і вони мають гранд-відтінок – лексеми різняться мірою втрати позитивних емоцій. Так, *тьмаритися* означає “робитися смутним, похмурим” [201, с. 588]: – *А може, якось обійдеться, Дмитре?* – *тьмариться* погляд у чоловіка [201] – спостерігається процес згасання дії – градусема “байдуже”; *блякнути* – “втрачати яскравість, свіжість; марніти” [201, с.118]: *У неклі війни чим далі, тим більше черствіло серце, і спогад цей [про Орису] блякнути став* [201] – низький ступінь вияву дії – градусема “дуже погано”; *згасати* – “поступово завмирати, слабнути, зникати (про почуття, думки)” [201, с.751]: *Його горда, міцна постать наче зігнулася, зламалась, очі згасли, на виду осів новий вираз – вираз болю й знятості* (М. Коцюбинський) – мінімальний ступінь градаційної ознаки (стан цілковитої апатії) – градусема “абсолютно”. Вищезазначені дієслова у своїй семантичній структурі мають градусеми, а тому вступають у градуальні відношення на рівні синонімії й антонімії.

Лексеми на градуальній шкалі можна розмістити таким чином:

Середній член не має спеціального вираження, він існує на гіпотетичному рівні. Повну антонімію виражають крайні симетричні члени протиставлення.

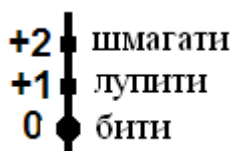
Синоніми використовують для уточнення, деталізації сутності явища. Намагання мовця передати якусь міру ознаки пояснюється використанням синонімічного ряду. Дієслова однієї лексико-семантичної групи, маючи у своїй семантичній структурі градусеми, вступають у градуальні відношення на рівні синонімії.

Синонімія як мовне явище – це семантичне зближення слів. Синонімія властива різним рівням мови – морфемному, лексичному, граматичному. Лексична синонімія – це тип семантичних відношень, який реалізований повним або

частковим збігом значень різних слів. Головне джерело лексичної синонімії – різноманіття ознак, які мають названі словом предмети і поняття.

У мові синоніми утворюють синонімічні ряди – від двослівних до багатослівних (більше десяти слів). У кожному синонімічному ряді виділяють одне слово (домінанта), семантично найпростіше, що має спільну для всього синонімічного ряду сему, стилістично нейтральне, найбільш підготовлене для поєднання з іншими словами. До домінанти тяжіють усі слова синонімічного ряду – одні сильніше, інші слабше [129]. За мірою смислової близькості до домінанти (у нашому випадку ступенем градації) всі слова ряду можуть розташовуватися у певній послідовності. Характерною для дієслів-синонімів є різниця у ступені інтенсивності дії. Так, до одного синонімічного ряду входять слова **бити**, **лупити**, **шмагати**, бо об'єднані вони спільною семою “завдавати ударів по кому-, чому-небудь”, проте мають гранд-відтінок – лексеми різняться силою нанесення ударів: **бити** – “стукати, вдаряти по чому-небудь” [201, с. 98]: *За кілька хвилин було чути, як вона била по клавішах і тріпала стиркою по струнах фортеп'яно, витираючи його* (Л.Українка); **лупити** – “сильно бити кого-небудь” [201, с. 110]: *Аж ось і Пан прибіг: “Лупіть Рябка, – сказав, – чухрайте! Ось батіг!”* (П. Гулак-Артемівський); **шмагати** – “з силою бити, сікти” [201, с. 818]: *Разів із шість Рябка водою обливали І стільки ж раз його, обливши, знов шмагали* (П. Гулак-Артемівський). Лексеми **лупити**, **шмагати** вживаються на підтвердження високого та найвищого ступенів дії (сила удару і емоційне виявлення).

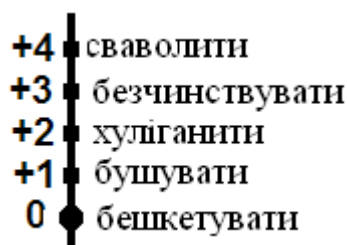
Градуальна шкала має такий вигляд:

Градуальна опозиція може бути представлена більшим числом лексем. Дієслова **бешкетувати**, **бушувати**, **хуліганити**, **безчинствувати**, **сваволити** є дієсловами-синонімами, бо мають базову сему “порушення дисципліни”, проте різняться мірою вияву порушення. Так, **бешкетувати** означає “чинити бешкет, пустувати, витворяючи, робити збитки” [201, с. 96]: – *Сором ховатися – умів*

бешкетувати, зумій і відповідь казати (С. Васильченко); *бушувати* – “поводитися нестримано, виявляти гнів, роздратування” [201, с. 152]: *Отець Андрій підняв руку та йому [панові]: – Бушувати в моїй хаті не годиться* (Марко Вовчок); *хуліганити* – “порушувати громадський порядок, хамити” [201, с. 723]: *У школі Микола вчився погано.. Зате був таким забіякою, що всі діти на кутку плакали від нього і боялись, як вогню. Підріс — почав красти, хуліганити* [201]; *безчинствувати* – “робити безчинства” [201, с. 90]: *В приміських селах безчинствує отаман Гаркуша, поголовно вирізує сільських комунарів* (О. Гончар); *сваволити* – “незважаючи на закон, справедливість, діяти на власний розсуд, не зважаючи на волю й думку інших” [201, с. 243]: *Парубок чудувався з того дива, садовив на санки інших дівчат і так сваволив біля колеса, що над ставом увесь час стояв дівочий вереск* [201]. Лексема *бушувати* означає проявляти пошухення правил поведінки більшою мірою, ніж бешкетувати = градусема “гранично”: *Там [по селах] бушували загони монголів, рабуючи та мордуючи людей* (І. Франко); *хуліганити* – грубо порушувати поведінку = градусема “дуже”: *Підріс [Микола] – почав красти, хуліганити* [201]; *безчинствувати* – порушувати правила пристойності = градусема “занадто”: *В приміських селах безчинствує отаман Гаркуша, поголовно вирізує ...* (О. Гончар).

Оскільки синоніми вищевказаних слів різняться мірою вияву ознаки дії, то вони передають градуальні відношення, а отже, виражають категорію градуальності. Градуальна шкала має такий вигляд:

Одним із критеріїв виявлення синонімічної парадигми слід вважати виділення опорного слова та характер його значення. Чим чіткіше, ясніше окреслена межа цього значення, тим менше асоціацій з іншими значеннями того ж самого слова, отже, як опорне слово слід виділяти таку лексему, яка найчіткіше виражає смислову основу синонімічного ряду. Звідси, базою має бути слово-синонім, яке

має найменше додаткових відтінків, у якому найчіткіше видно загальне для синонімічної групи значення. Опорне слово, як правило, є стилістично нейтральним. Проте в деяких випадках воно може бути стилістично забарвлене. У синонімічному ряду *налягати, накидатися, поринати* в значенні “завзято, наполегливо братися за що-небудь, займатися чим-небудь” – опорним словом виступає розмовне слово *налягати*, бо у цьому ряду стилістично нейтрального слова немає.

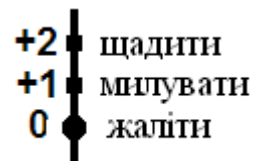
Іноді опорне слово виділяється досить чітко. Так, у синонімічному ряду *кричати, горланити, волати* (базова сема “розмовляти з кимось голосно”), опорним є стилістично нейтральне слово дієслово *кричати*. Ці дієслова, об’єднані спільною семою, різняться інтенсивністю дії (силою вимови): *кричати* – “дуже голосно щось говорити” [201, с. 9]: *Потім знову послухала про «таращанське тіло» і почала кричати* (Л. Костенко); *горланити* – “голосно говорити, кричати, дерти горло, рвати (дерти) пельку” [201, с. 464]: *Ідучи [з корчми] додому, горланив [Проць] на ціле село* (В. Стефаник); *волати* – “дуже голосно, з криком до кого-, чого-небудь звертатися” [201, с. 368]: *Але хто те місце знає, де трухлявий пень і мох, той приходиться і волає або й тихо каже: «Ох!»* (Леся Українка).

Вищевказані дієслова вступають у градуальні відношення на рівні синонімії. Цей синонімічний ряд можна зобразити на градуальній шкалі:

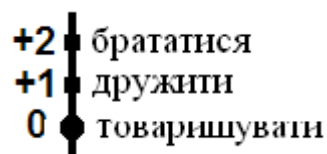
Опорним словом синонімічного ряду *жаліти, милувати, щадити* є дієслово *жаліти*, яке має всі необхідні для опорного слова ознаки: найширше за значенням має найвищий показник частотності і є стилістично нейтральним. Цей синонімічний ряд можна зобразити на градуальній шкалі, яка передає зростання ступеня вияву ознаки дії. У середині градуальної шкали проходить нейтральна точка (норма), яка є елементом градуальної шкали і означає точку відліку, нульовий ступінь вияву ознаки дії. Передача ступеня інтенсивності дії відносно норми представлена таким чином: норма(0) – вище норми (більше, ніж). “Позначки” на градуальній шкалі відповідають лексичному значенню слів [92].

Градуальна шкала дієслів *жаліти*, *милювати*, *щадити*, які об'єднані спільною семою “ставитися поблажливо, милостиво, зі співчуттям”, має такий вигляд:

Синонімічний ряд, у якому чітко простежуємо градуальність, утворюють дієслова *товаришувати*, *дружити*, *брататися*. Ці лексеми мають базову сему “ставитися із взаємоповагою, прихильністю, приязню”, проте різняться мірою вираження позитивного ставлення суб'єкта до об'єкта: *товаришувати* означає “виявляти щире, приятельське ставлення до кого-небудь” [201, с. 546]: – *Ти знаєш: ми з ним колись товаришували, як ще вдвох вівці пасли* (П. Мирний); *дружити* – “виявляти взаємну прихильність, відданість, довір'я один до одного” [201, с. 617]: *З Латином у сусідстві жив [Турн], Дочці і матері прикметний, І батько дуже з ним дружив* (І. Котляревський); *брататися* – “близько здружуватися, виявляти до кого-небудь братні почуття” [201, с. 130]: *Колись божились та клялись, Братались, сестрились зо мною* (Т. Шевченко). *Товаришувати* – *дружити* = середній і достатній ступінь вияву ознаки дії – градусема “достатньо”; *дружити* – *брататися* = вказівка на високий і найвищий ступінь вияву ознаки дії – градусема “досить міцно”.

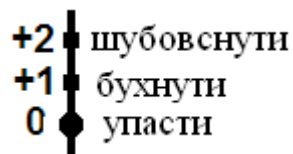
Градуальна шкала на рівні синонімії має такий вигляд:

У градуальні відношення можуть вступати дієслова-синоніми різних лексико-семантичних груп (дієслова руху, мовлення і звучання, буття, дієслова психічної діяльності тощо). Наприклад, дієслова фізичної дії *упасти*, *бухнути*, *шубовснути* утворюють синонімічний ряд з базовою семою “утратити рівновагу, опору”, проте ці лексеми різняться силою удару: *упасти* – “переміщатися зверху вниз під дією власної ваги” [201, с. 512]: *Слуха [Маланка], як стиха луцитьсь зерно з*

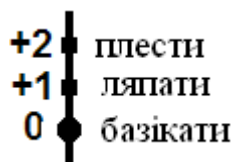
перестиглого колоса, м'яко пада на землю (М. Коцюбинський); дієслово виражає факт вияву дії – градосема “злегка”; **бухнути** – “важко впасти” [201, с. 152]: *Сусідка трохи не бухнула в воду* (І. Нечуй-Левицький); дієслово інформує про вищий ступінь вияву дії – градосема “досить сильно”; **шубовснути** – “з силою упасти, пірнути у воду, роблячи сплески” [201, с. 834]: *Замість дверей він налапав драбину й звалив її, потрапив на діжку з водою, скинув кружок і шубовснув у воду обома руками* (І. Нечуй-Левицький) – дієслово вказує на високий ступінь вияву дії – градосема “дуже сильно”.

Оскільки вищевказані дієслова мають у своїй семантичній структурі градосеми, вони вступають у градуальні відношення на рівні синонімії. Градуальна шкала має такий вигляд:

Синонімічні ряди, в основі яких лежить градація названого явища, можуть утворювати дієслова мовлення **базікати, ляпати, плести**. І хоча ці лексеми об'єднані спільною семою “говорити про щось незначне”, вони різняться гостротою і глибиною сказаного: **базікати** – “говорити багато, беззмістовно, про щось неістотне, не варте уваги” [201, с. 57]: *Панич не слухав, що п'яний коваль базікав* (П.Мирний); лексема вказує на часткову, низького ступеня вияву дію – градосема “певною мірою”; **ляпати** – “говорити щось недоречне, нерозумне” [201, с. 122]: *Еге, добродію! Йдіть спати, далеко ліпше зробите, ніж ляпати такі нісенітниці* (І. Франко) – лексема вказує на невеликий вияв дії – градосема “у міру”; **плести** – “говорити неправду, зводити наклеп на кого-небудь” [201, с. 692]: *[Приблуда:] Чи ви знаєте, що він учора у шинку таке плів.., зовсім ославив вас* (М. Кропивницький) – лексема виражає високий ступінь дії (говорити, ображаючи когось і набріхуючи на когось) – градосема “не в міру”.

Синоніми **базікати, ляпати, плести** вступають у градуальні відношення. Ці лексеми можна розмістити на градуальній шкалі:

Отже, у лексико-семантичній системі сучасної української мови градуальна опозиція охоплює значну частину антонімів, а синонімічні засоби дають змогу всебічно передати градуальні значення предмета, ознаки тощо. Це можливо тому, що серед різноманітних причин лексичної об'єктивації певне місце займає намір виразити протилежні відношення, які наявні в об'єктивній дійсності та виражаються в мові, насамперед, через антонімію. За переконанням Л. Марчук, антонімічні відношення є однією з причин та можливостей вираження градуального бачення світу [129]. Синонімія і антонімія об'єктивно закладена в системі лексики, але без межових ознак сприймається дуже невизначено. На думку Л. Новікова, слова мови можуть мати синоніми і утворювати безкінечний градаційний ряд [156]. Сема градуальності актуалізується в семантичній структурі проаналізованих дієслів, у результаті чого вони виражають градуальність через синонімію та антонімію, бо в основі цих явищ лежить у тому числі кількісна характеристика порівнюваних одиниць. У лінгвістиці це є вираження поняття градуальної опозиції [92].

1.5. Методологічні засади аналізу градуальної семантики дієслів

На сучасному етапі розвитку науки набуває особливої ваги нова галузь лінгвістики – лінгвометодологія, спрямована на формування інструментарію, засад і способів опису й аналізу мови, що надає можливість адекватно інтерпретувати відношення між компонентами мовної системи та їх функціонування. Для отримання об'єктивних результатів роботи необхідно обрати методику дослідження, адекватну сучасному науковому парадигмальному просторові.

В історії мовознавства найчастіше виокремлюють три основні наукові парадигми: порівняльно-історичну, яка ґрунтується на порівняльно-історичному методі і характерна лінгвістичним дослідженням ХІХ ст.; системно-структурну, основою якої стає одиниця з усіма її аспектами у межах мовної системи;

антропоцентричну, що ґрунтується на дослідженні того, що відбулося і нині відбувається з мовою та інтерпретованим людиною світом із позиції самої людини.

Основними методологічними принципами сучасного мовознавства є: експансіонізм, антропоцентризм, експланаторність і функціоналізм [106].

Експансіонізм передбачає використання лінгвістами теоретичного доробку понятійного апарату, методів і методик інших наук. «Експансіонізм виявляється там і тоді, де і коли пошуки невідомого в той чи той період розвитку науки характерний напрямами в ширину або глибину. У результаті цього межі лінгвістики, як і багатьох інших наук, стають розмитими» [169]. Експансіонізм протиставлений редукціонізму як одному з принципів структуралістської парадигми, для якого характерне прагнення обмежити аналіз об'єкта відповідної дисципліни [106]. Виявами експансіонізму в мовознавстві є формування дотичних наук (соціолінгвістики, психолінгвістики, лінгвокультурології, етнопсихолінгвістики, лінгвістичної філософії, лінгвокультурології, когнітивної й комп'ютерної лінгвістики тощо, виникнення нових галузей мовознавства, які розглядають певний невластне лінгвістичний аспект мовознавчої проблематики (логічної семантики, теорії мовленнєвих актів, лінгвопрагматики та інших), розширення межі традиційних лінгвістичних дисциплін, а також застосування знань інших наук для пояснення й розуміння об'єкта лінгвістики шляхом створення інтегративних програм дослідження.

Експланаторність є другим дослідницьким принципом, згідно з яким мовні явища повинні бути пояснені на підставі чіткої й доказової наукової теорії. Експланаторність пов'язана з експансіонізмом, адже «саме прагнення йти на співробітництво з широким колом наук для створення такого інструмента пізнання, який не спроможна надати дослідникові жодна з наук окремо, але який може бути вироблений у результаті спільних зусиль ряду наук, є одним із головних і глибоко продуманих постулатів пояснювальної лінгвістики» [69]. Цей принцип передбачає поєднання індуктивного й дедуктивного методів аналізу мови. Якщо гіпотеза не може пояснити більшу частину мовних явищ, вона повинна бути відкинута й замінена новою. На думку О. Кубрякової, «для адекватної характеристики мови як

експланандума необхідно звернутися до феноменів свідомості, мислення, суспільства, культури (як експланансам) і, навпаки, для пояснення цих останніх феноменів потрібно звернутися до мови» [106].

Антропоцентризм є методологічним принципом, відповідно до якого людина є центром і найвищою метою світобудови. У лінгвістиці його застосовують при дослідженні мови як продукту людської діяльності, призначеного для потреб людини – посередника спілкування, засобу зберігання її досвіду, знань, культури. На думку науковців, мова існує в людині для людини і реалізується через людину.

У другій половині ХХ ст. цей принцип повертається до лінгвістичних студій у якісно новому сприйнятті – з позицій функційної й комунікативної лінгвістики – і стає одним із головних принципів функційної лінгвістичної епістемології, показником загальної тенденції науки до гуманізації. Антропоцентризм спрямовує дослідження також у бік вивчення мовної особистості, її індивідуальних смислів, мовної, комунікативної та культурної компетенції.

Функціоналізм як дослідницький підхід передбачає сприйняття об'єкта в його взаємодії із середовищем як діяльності, функціонування системи. Функціоналізм у лінгвістиці забезпечує дослідження мови як «інструмента, знаряддя, засобу, механізму для реалізації людиною певних намірів як у сфері пізнання дійсності, так і в актах спілкування» [169]. Функціоналізм реалізується в діяльності, яка полягає в погляді на мову як джерело, продукт і посередника діяльності її носіїв й етносу в цілому; теологічності як цілеспрямованості мовної діяльності та комунікативної взаємодії; асиметрії системи й середовища, яка стимулює мовну креативність і розвиток; онтологічному дуалізмі, що сприяє аналізу віртуальних інваріантів системи мови та мовлення на підставі екземплярних, емпіричних варіантів; релятивному антропоцентризмі, орієнтованому на розгляд мови в ракурсі людського чинника антропної проекції мовної категоризації й діяльності тощо [182]. Окрім того, функціоналізм зумовив становлення нових галузей мовознавства: теорії мовленнєвих актів, лінгвопрагматики, лінгвістики тексту, теорії мовної комунікації, паралінгвістики, теорії мовленнєвої діяльності, лінгво-культурології, психо- й етнолінгвістики (антропологічної лінгвістики) тощо.

Варто відзначити, що основою будь-якого дослідження є метод, який визначає підхід до об'єкта дослідження. Від правильно вибраного методу значною мірою залежить доля наукового відкриття, а тому не тільки результат, але й шлях, який до нього веде, завжди мусить бути оптимальним. Метод визначає підхід до об'єкта дослідження, взаємини між суб'єктом і об'єктом дослідження, спосіб побудови наукового знання, загальну орієнтацію і характер дослідження [197].

Методом дослідження називають спосіб пізнання предмета чи явища, процедуру виявлення й опису специфічних особливостей предмета чи явища, що дає змогу одержати нові знання про предмет, його властивості, особливості їх виявів.

За метою дослідження мови виокремлюють описові, або дескриптивні, і конструктивні методи [103].

До описових методів, що оперують мовними фактами, які можна безпосередньо спостерігати, належать:

- експериментальний (не знайшов у дисертаційному дослідженні застосування), найчастіше його використовують при фонологічних дослідженнях;
- дистрибутивний метод полягає в класифікуванні мовних одиниць за їх розподілом одна відносно одної. У дослідженні було узагальнено спостереження над зібраним фактичним матеріалом (опис внутрішньої диференціації дієслівних лексем та виявлення у їх семантичній структурі градусем, що актуалізують різні гранд-відтінки). Цей метод передбачає таку послідовність етапів: 1) виділення одиниць аналізу – інвентаризацію (запропоновано класифікацію дієслів дії на основі філософського учення про життя Дільтея («життя становить факт волі, спонуки і почуття, безпосередньо дані нам як переживання» [23, с. 176]) та Зіммеля («зміст життя зводиться до почуття, досвіду, дії, думки» [23, с. 176]); 2) членування виділених одиниць на менші складові одиниці – сегментацію (з-поміж лексико-семантичних груп дієслів дії і психічної діяльності фрагментарно виокремлено лексеми, що у своїй семантичній структурі мають градусему – сему міри і ступеня; виокремлено фрагменти синонімічних рядів лексем, які підлягають градуюванню, а також антонімічні пари, що утворюють градуальну опозицію); 3) класифікація одиниць – таксономію (визначено у дієслівних лексемах гранд-відтінки і названо

градосеми); 4) виявлення ознак груп таксономії – інтерпретацію (подано ряди дієслівних лексем, маркованих спільною градосемою). Внутрішня інтерпретація передбачає класифікацію досліджуваних одиниць за певною матрицею параметрів, що розглядає парадигматичні зв'язки одиниці, зокрема, її опозиції; синтагматичну методику, яка вивчає сполучуваність одиниці і т. ін. Зовнішня інтерпретація демонструє зв'язки мовної одиниці з позначеною нею реалією, категоріями свідомості, мислення, психічними функціями, вищою нервовою діяльністю людини, сферою й ареалом уживання, ситуацією позначення тощо.

У роботі також використано метод компонентного аналізу для деталізації семантики дієслівних лексем різних лексико-семантичних груп.

Компонентний аналіз представляє методику опису структурної організації значення як набору мінімальних семантичних компонентів, кожний із яких виконує свою функцію і пов'язаний з іншими певними ієрархічними відношеннями. Цей аналіз ґрунтується на парадигматиці й синтагматиці лексичного рівня мовної системи. Під час аналізу компонентного складу значення застосовано метод опозиції, який ґрунтується на парадигматичному зіставленні слів, та метод контекстологічного аналізу, в основі якого лежить вивчення синтагматичних зв'язків слів. Контекстологічний аналіз репрезентує слово у єдності з його оточенням (контекстуальним індикатором, указівним мінімумом, семантичним радіусом дії слова, висловлення), що дає змогу встановити значення досліджуваного елемента тексту.

За шляхами досягнення мети виокремлюють індуктивний і дедуктивний методи дослідження [103]. Індуктивний метод полягає в тому, що на основі окремих фактів формулюють загальні положення, роблять висновок про загальне (виокремивши дієслова, у семантичній структурі яких є градосема, визначено гранд-відтінок й зроблено висновок, що дієслова вступають у градуальні відношення, а отже, доведено: дієсловам притаманна категорія градуальності). Дедуктивний метод дає змогу на базі загальних положень, що мають достовірний характер, формулювати твердження, робити висновки відносно окремих фактів, інтерпретації їх (названо гранд-відтінки).

Методика – це інструментарій для вирішення поставлених завдань. Серед багатьох методичних прийомів у ході дисертаційного дослідження звернено увагу на ті з них, які, на нашу думку, найбільш значущі для застосування.

Наріжні елементи методики визначено алгоритмом дослідження. Його цінність полягає у визначенні конкретних шляхів, процедури, а також, що важливо, методів, способів та послідовності розв'язання поставлених для цієї праці завдань.

Завдяки наміченим методам можна визначити зміст алгоритму, насамперед, як шляху, процедури дослідження, що відображається у формуванні певних етапів його проведення. Найзагальніше він відбивається у змісті дисертації.

Як попередній, підготовчий, попередній етап передусім доцільно розглядати формування теоретико-методологічних засад дослідження, який, власне, і містить визначення його алгоритму та етапів проведення наукового аналізу, формулювання гіпотези й вибір методів. На цьому етапі здійснено аналіз наявних наукових праць, у яких започатковано розгляд проблеми дієслівної репрезентації градуальної семантики в сучасній українській літературній мові, визначено ті питання, які слід віднести до невирішених. З урахуванням вироблених завдань визначено саму методику дослідження.

Перший етап передбачав розгляд проблеми в межах визначеного об'єкта наукової роботи, тобто дослідження дієслівних лексем сучасної української літературної мови з градуальною семантикою. На цьому етапі сформульовано мету і завдання дисертаційного дослідження.

На другому етапі роботи розглянуто проблеми семантичної класифікації дієслів, розкрито поняття градуальності як функційно-семантичної категорії, сформульовано поняття градуальної опозиції дієслів й реалізовано означені перспективи роботи: дослідження градуальної семантики дієслів на лексико-семантичному, словотвірному й синтагматичному рівнях.

Третій етап алгоритму дослідження є логічним продовженням загальнотеоретичного розгляду проблеми, що здійснювався на попередніх етапах. У дисертаційному дослідженні запропоновано класифікацію дієслів дії на основі філософського вчення про життя Зіммеля і Дільтея; з лексико-семантичних груп

виокремлено дієслівні лексеми, які у своїй семантичній структурі мають градосему; виокремлено фрагменти синонімічних рядів лексем, яким притаманна категорія градуальності; названо градосеми; розміщено градуйовану лексику на градуальній шкалі; визначено градуальні опозиції.

На четвертому етапі роботи виокремлено засоби градуальної семантики дієслів на словотвірному рівні. З'ясовано, що засобами актуалізації градуальної семантики дієслів є префікси, суфікси, префіксально-постфіксальні форманти, які в семантичну структуру дієслів вносять різноманітні гранд-відтінки. Названо найпродуктивніші й менш продуктивні засоби вираження градуальності дієслів, а також ступені вияву ознаки дії в досліджуваних лексемах.

П'ятий етап алгоритму дослідження – логічне продовження розгляду проблеми, викладеної в попередніх розділах: визначено засоби реалізації градуальної семантики дієслів на синтагматичному рівні і встановлено, що ними є прислівники міри і ступеня, частки, займенники, якісно-кількісні іменники, які є виразниками поля градуальності дієслів, бо, сполучаючись з дієсловом, вони вносять у його семантичну структуру гранд-відтінок; вказано ступені вияву ознаки дії (низький, середньо-достатній, достатній, граничний, високий, найвищий).

Алгоритм цього наукового дослідження було вибудовано на основі поставлених завдань і він знайшов своє відображення в плані та змісті дисертації.

Висновки до розділу

За результатами аналізу наукової літератури та конкретного матеріалу можна зазначити, що дієслово – це лексико-граматичний клас слів найбільший за кількістю граматичних категорій та конструктивних можливостей.

У лінгвістиці представлено різні семантичні класифікації дієслів, виділені відповідно до завдань досліджень, які ставили перед собою науковці. Кожна з цих класифікацій не дає повного розуміння про семантику дієслова, оскільки його розглядають лінгвісти в різних аспектах.

Семантична структура дієслова характеризується складністю і багатозначністю форм вираження. Одним із елементів лексичного значення дієслова

є сема міри і ступеня (градосема). Наявність у семантичній структурі градосеми кількісно характеризує дієслівну лексему: суб'єкт дію сприймає і мислить кількісно.

Дієслово, маючи у своїй семантичній структурі градосему, вступає в градуальні відношення. Оскільки виділяють два найважливіших і конструктивно значущих види семантичного зв'язку слів – синонімічний й антонімічний, то варто зазначити, що градуальність дієслова тісно пов'язана з синонімією й антонімією, тобто реалізована на рівні синонімії й антонімії, це представлено поняттям градуальної опозиції.

Градуальна семантика дієслова може бути виражена експліцитно й імпліцитно. Експліцитно градуальну семантику передають додаткові засоби (градуатори): афікси, допоміжна градуальна лексика. Імпліцитно градуальна семантика представлена градуальними опозиціями дієслів.

У роботі визначено такий термінологічний апарат категорії градуальності: градосема, градуальні відношення, градуований об'єкт, градуальна лексика, градуатор, градуальні опозиції, градуальна шкала.

РОЗДІЛ 2

РЕАЛІЗАЦІЯ ГРАДУАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ ДІЄСЛІВ НА СЛОВОТВІРНОМУ РІВНІ

У сучасному мовознавстві найчастіше виділяють основні загальні способи словотворення: морфологічний, морфологічно-синтаксичний, лексико-семантичний, лексико-синтаксичний, осново- і словоскладання, абревіація [166]. Словотвір – це утворення нового слова на базі однокореневого слова за словотвірними моделями, що існують у мові, тобто словотвір уможливорює концептуальну інтерпретацію дійсності, зміну її щодо нашого бачення, дозволяє зрозуміти, “які елементи позамовної дійсності і як словотвірно маркуються, чому вони утримуються свідомістю” [32, с.9].

Словотвірні засоби вираження градуального значення є набором афіксів, поєднаних парадигматичними відношеннями [96]. Афікси розрізняються за продуктивністю, дистрибуцією та додатковим значенням, яке вони передають, оскільки скріплюються словотворчими засобами поля градуальності [129]. Градуальний компонент (афікс) вносить у семантичну структуру дієслів градосему, співвідносну з семантичним полем якісної ознаки. Градуйоване значення дієслова передається різними семантичними відтінками за допомогою префіксів і суфіксів. У роботі «Категорія градації в сучасній українській літературній мові» мовознавець Л. Марчук розглядає за семантикою сигналізатори низького, середнього або достатнього, високого, граничного ступенів вияву ознаки дії.

2.1. Префіксація як засіб вираження градуального значення дієслів

Префікси у системі дієслів мають подвійне значення: граматичне (з їхньою допомогою утворюється значна частина видових пар: робити – зробити) і словотвірне. У видовій структурі дієслів основним зособом корелятивності вважають перфективацію, тобто використання префіксів, які, приєднавшись до дієслів недоконаного виду, зазнають десемантизації і стають лише виразниками

граматичного [214]. Але видотвірна функція більшості префіксів невіддільна від словотвірної, причому остання є для них основною, тому їх розглядають у сфері словотвору як засоби творення дієслів із новим лексичним значенням.

Префіксальним способом здійснюється внутрішньо дієслівне словотворення. Дієслово має розвинену систему префіксів, більшість яких генетично пов'язана з прийменниками, наприклад, **в-** (**ві-**), **у-**, **уві-**, **від-** (**віді-**), **од-** (**оді-**), **ви-**, **до-**, (**ді-**), **з-** (**зі-**), (**із-**, **ізі-**, **іс-**, **с-**), **за-**, **до-**, **на-**, **над-** (**наді-**), **о-** (**об-** **обі-**) та ін. [166]. Переважна частина префіксів конкретизує значення дієслів, вказуючи на різне спрямування дії, на розподіл об'єктів, охоплюваних дією і певний характер протікання дії у часі безвідносно до моменту мовлення.

В. Русанівський в українському дієслові виокремлює 15 префіксів, а разом з їх фонетичними варіантами – 30 [177].

Префіксація – це такий різновид репрезентації градуального значення, при якому похідне слово належить до тієї ж частини мови, що й твірне, але до його значення додається градуальний відтінок, тобто в новоутвореному слові з'являється сема міри, ступеня вияву ознаки дії.

Здійснюючи лінгвістичне дослідження, виокремили лише ті лексеми, у яких префікс, приєднуючись до дієслів недоконаного виду, не лише змінює вид, утворюючи лексему доконаного виду, а й вносить у семантичну структуру похідного дієслова додаткові семантичні відтінки, тобто дієслова конкретизуються якісними, кількісними, оцінними характеристиками. Вираження градуальності на словотвірному рівні є об'єктивним. Засобами вираження градуальності є префікси *по-*, *недо-*, *при-*, *над-* (*наді-*), *з-*, *с-*, *об-* (*обі*), *пере-*, *при-*, *під-* + *-ува-* (*юва-*), *про-*, *в-*, *роз-* + *-ува-* (*-юва*).

Деривати, що вказують на послаблений вияв дії, тобто слабкий ступінь градуального вияву, вказують також і на недосягнення ними умовної норми, звичного рівня інтенсивності. Словотвірним показником послабленого вияву дії на рівні префіксації є префікс **по-**. В окремих випадках префікс **по-** може вказувати як на створення нової градуальної ознаки, так і на творення видової пари, наприклад, *гладшати* – *погладшати*.

Префікс **по-**, приєднуючись до дієслів недоконаного виду, вносить у його семантичну структуру гранд-відтінок, позначаючи міру, ступінь вияву ознаки дії. Дієслова доконаного виду з префіксом **по-**, позначаючи дію, обмежену в часі і в повноті її вияву (обмежений спосіб вияву дії), виконують градуальну функцію. Префікс **по-** в лексеми **поблискати, побродити, побути, повертіти, подихати, поникати, посипати** вносить градусему “недовго”. Так, дієслово **поблискати** означає “блискати якийсь час” [201, с. 707]: *[Харитон:] Ось-ось полле [доц]... Тільки погриміло та поблискало...* (М. Кропивницький) – блискати частково, помалу, слабким блиском; **побродити** – “ходити, гуляти якийсь час без певної мети і напрямку; поблукати” [201, с. 709]: *[Хлопець:] Діду! Піду я по лісу поброжу [поброджу]* (П. Мирний) – низький ступінь вияву ознаки дії, оскільки ходити повільно певний час; **побути** – “заїхати, зайти кудись відвідати кого-, що-небудь на якийсь час” [201, с. 710]: *Хочеться мені хоч одним оком поглянути ще на Італію, а також побути на селі* (М. Коцюбинський) – перебувати десь певний час; **повертіти** – “вертіти якийсь час” [201, с. 715]: *Сопкін обдивився її [квітку]теж зверху і зісподу, понюхав, повертів у руках і передав назад Ясочці* (С. Васильченко) – обертаючи, вертячи, змінювати положення чогось упродовж якогось часу; **подихати** – “дихати якийсь час” [201, с. 743]: *Він вийшов зарані з дому, щоб трохи проходитись та подихать свіжим повітрям* (І. Нечуй-Левицький) – обмежена дія конкретизується певною мірою часу; **поникати** – “никати якийсь час” [201, с. 792]: *Вернувся [Вітя] до двору, походив, поникав; зайшов у пасіку, ліг горілиць на траві* (С. Васильченко) – вияв ознаки дії в незначнім мірі; **посипати** – “кидати, розкидати що-небудь сипке” [201, с. 824]: *Проти вітру піском не посиплеш* (Укр. прислів'я) – сипати в малій кількості якийсь час.

Префікс **по-**, приєднуючись до дієслів недоконаного виду, виконує градуальну функцію, бо в семантичному відношенні дієслова доконаного виду виражають низький ступінь вияву ознаки дії. Так, лексема **покликати** виражає одноразову дію, обмежену в часі: **покликати** – “звернутися до кого-небудь з проханням прийти, з'явитися куди-небудь” [201, с. 766]: – *Марто! Марто! – покликав старий* (Марко Вовчок) – градусема ”трохи”.

О. Ісаченко зазначає, що префікс **по-**, приєднуючись до дієслів недоконаного виду, утворює дієслова, ідентифікаційною значеннєвою ознакою яких є сема результативності [78]. Дієсловам такого типу притаманна градуальна функція, бо вони виражають високий ступінь вияву ознаки дії (інтенсивний вияв дії). Так, префікс **по-** у семантичну структуру лексем **побити, посивіти, побороти, повалити, повісити, поглушити, потонути, подужати, пожерти, порвати, пожирати** вносить градосему ”повністю, абсолютно, цілком”. Так, дієслово **побити** означає “позбавити життя, вбити всіх або багатьох” [201, с. 705]: *І зо зла палицю хапає [Мірошник]... Штурнув – та й всіх курей побив* (Л. Глібов) – завдати сильного удару, знищити; **посивіти** – “стати, зробитися сивим, сивішим” [201, с.823]: ... *посивіли вже скроні, а все ще про волю не чувать* (Л. Костенко); **побороти** – “борючись з ким-небудь, перемогти” [201, с. 708]: *Дарка і сміялася, і сердилася, далі поборола Ярину і кинула в траву* (Леся Українка) – переборювати який-небудь або чийсь опір в повній мірі; **повалити** – “примусити впасти, силою перекинути” [201, с. 711]: *Одним змахом кулака повалив він шинкаря на землю* (П.Мирний) – позбавити можливості триматися на ногах, змусити лягти; **повісити** – “скарати на смерть через повішання” [201, с. 720]: *Шибениця? А на ній повісять от цього молодого легеня, орла полонинського, аби не грав він так більше ніколи!* [201] – вказівка на високий ступінь вияву ознаки дії; **поглушити** – “робити нечутним (все або багато чого-небудь); заглушати” [201, с. 732]: *Дніпро своїм плеском усе поглушав* (Марко Вовчок) – позбавляти всіх або багатьох здатності чути що-небудь; **потонути** – “занурюючись у воду, іти на дно” [201, с. 843]: *Краще в ставку потонути, як з нелюбим шлюб узяти!* (Укр. прислів’я) – гинути, вмирати; **подужати** – “перемагати кого-, що-небудь у боротьбі, змаганні” [201, с. 748]: *Тимоха його не любив і як був старший од Левка годів два, та й подужав його...*(Г.Квітка-Основ’яненко) – справлятися з ким-небудь, що вимагає фізичних зусиль; **пожерти** – “їсти що-небудь із жадібністю, у великій кількості (про людей)” [201, с. 752]: – *Де малина? .. Пожерли!?* *Малина моя де?..* (М. Коцюбинський) – поїдати що-небудь без остачі; **порвати** – “зруйнувати що-небудь дією тиску, великим напором і т. ін..” [201, с. 804]: *Ще такий один день і – вода здійме ту кригу*

вгору, **порве-поламає** і понесе вздовж себе, б'ючи одну об одну... (П. Мирний); **пожирати** – «перен. знищувати, спалюючи, поглинаючи і т. ін. кого-, що-небудь» [201, с. 752]: *Вмійте рівноважити бога і звіра в собі, інакше природа ваша вас пожере* (В. Шевчук).

Сему “результативної дії” мають дієслова доконаного виду **полити, повити, пов'язати, поселити, постригти, поділити, покосити**. Префікс **по-**, вказуючи у вищезазначених дієсловах на середньо-високий ступінь вияву ознаки дії (достатня інтенсивність), вносить у семантичну структуру дієслів градосему “помірно, достатньо”, а отже, виконує градуальну функцію. Лексема **полити** означає “змочувати болюче місце рідиною, що сприяє видужанню, зціленню від хвороби” [201, с. 773]: *Шатнулись, різних трав нарвали. З цілющої води примчали,.. І все те вкупі сколотивши. Якись слова наговоривши, Енею рану полили* (І.Котляревський) – **полити** в повній мірі, не напружуючись; **повити** – “обплітати, обвивати чим-небудь щось або що-небудь навколо чогось; обвивати” [201, с. 717]: *[Галя] Колись учених вінками квітчали, – от і ми твою голову, Петре, повили* (П.Мирний); **пов'язати** – “зв'язати, обвивши мотузкою все або багато чого-небудь” [201, с. 729]: *Як викосять [люди] нивку, пов'яжуть снопи...*(Г. Квітка-Основ'яненко) – обмотуючи чим-небудь, зв'язувати до купи; **поселити** – “розміщувати де-небудь на постійне проживання; оселяти” [201, с. 822]: – *Тепер не приберу більш глузду. Як тут сих поселить прочан; Землі шматок єсть... То їм з угіддями оддам* (І. Котляревський); **поділити** – “віддавати кому-небудь частину чогось свого; спільно користуватися чим-небудь; розподіляти” [201, с. 744]: *Отак тепер із сотником З дурним моїм сталось: Розігнав дітей по світу, А добро осталось, немає з ким поділити* (Т. Шевченко); **покосити** – «зрізувати, стинати траву, збіжжя й т. ін. косою, косаркою тощо» [201, с. 768]: *Зрубав дерева й трави покосив* (Л. Костенко).

Словотворчий формант **по- + -ува- (-юва-)**, приєднуючись до дієслів недоконаного виду, вносить гранд-відтінок – неповний вияв ознаки дії, вияв дії час від часу. У семантичну структуру лексем **побріхувати, поговорювати, полискувати, покликувати, поблискувати** цей словотвірний формант вносить

градосему «трохи, періодично». Так, дієслово **побріхувати** означає “брехати трохи або час від часу” [201, с. 709]: *З людьми й словечка не промовить [доня], а перед батьком розпускає язика, **побріхує**... Мачуха така й сяка, вино п'є, в корчмі гуляє* (М. Коцюбинський) – незначний ступінь вияву ознаки дії; **поговорювати** – “говорити час від часу, з якогось часу” [201, с. 733]: *Шура возиться з Імочкою, каже, що пише мало, і навіть **поговорює**, що, мовляв, писати їй взагалі не варт, до чого воно і т. п.* (Леся Українка) – вказівка на низький ступінь вияву ознаки дії; **полискувати** – “ліснити час від часу (про гладку поверхню чого-небудь)” [201, с.774]: *Під молочним промінням тьмяно **полискували** численні дахи, куполи* (О.Гончар) – виблискувати періодично упродовж певного часу; **покликувати** – “вигукувати що-небудь час від часу” [201, с. 767]: *– Рист! Рист! – **покликують** і собі вівчарі ...* (М. Коцюбинський); **поблискувати** – “блискати час від часу або помалу, слабким блиском” [201, с. 707]: *Взялися за руки й круtilись у танку, повільно, м'якео, зграбно похитуючись, тугі їхні перса **поблискували** раз у раз перед його розширеним зором, і він уздрів стрункі ноги, туго обтягнуті молодого золотистою шкірою* (В. Шевчук).

Отже, префікс **по-** в сучасній українській літературній мові виконує градуальну функцію, бо вказує на низький, середньо-високий або високий ступінь вияву ознаки дії.

За допомогою префікса **об-** (**обі-**) утворюються дієслова, які мають у своїй семантичній структурі сему “результативності”. Як зазначає В. Русанівський, такі лексичні одиниці передають різні ступені інтенсивності дії, а тому виконують градуальну функцію [179]. Дієслова **обварити, обдурити, обжити, об'їхати, обкопати, облатати, обмазати, обмити, обмести, обнюхати, обрізати, обрости, обійти, обступити**, вказуючи на достатній вияв ознаки дії, близької до вичерпності (достатня інтенсивність), у своїй семантичній структурі мають градосему «цілком». Лексема **обварити** означає “обливати окропом, гарячою рідиною або злегка проварювати” [201, с. 384]: *Скорою ходю почимчикував [Яць] до хати другого швагра, того самого, котрому ген-то жінка окропом ноги **обварила*** (І. Франко) – вказівка на обґрунтований достатньою мірою вияв ознаки дії;

обдурити – ”вводити кого-небудь в оману діями або словами, звичайно для власної вигоди, користі; обманювати” [201, с. 388]: *[Микита:] Обдурив клятий ворожбит! Тільки гроші в мене видури* (М. Кропивницький); **обжити** – “освоювати нові місця, заселяючи їх і пристосовуючи для життя” [201, с. 393]; **об’їхати** – “їхати навколо кого-, чого-небудь” [201, с. 397]: *Уже й Шрам із гетьманом об’їхали байрак...* (П.Куліш); **обкопати** – “скопувати землю навколо чого-небудь” [201, с. 398]: *Діждали весни, – город обкопала [Мотря], скопала, засадила* (П. Мирний); **обступити** – “ставати довкола кого-, чого-небудь.” [201, с. 423]: *Все обступили солонці* (Л. Костенко); **облатати** – “латати кому-небудь все, що потрібно” [201, с.400]: *Заплаче Катруся, обмиє, облатає, нагодує [Тараса], та так, щоб свекруха не знала* (О. Іваненко); **обмазати** – “покривати, намазувати поверхню чого-небудь якоюсь в’язкою, липкою і т. ін.. масою речовиною” [201, с. 405]: *Вона рук не жаліла, обмазувала та обліплювала хату, щоб холод не заходив зимою* (П. Мирний); **обмити** – “мити кругом, з усіх боків” [201, с. 406]: *Вона підвелась, поставила вечерю на припічку, обмила ложку й миску та й полізла на піч спати...* (П. Мирний) – градусема “до кінця”; **обмести** – “змитаючи, очищати поверхню чого-небудь від пилу, снігу і т. ін..” [201, с. 407]: *Шестірний... підійшов до дзеркала, причесав... свій вихор, побачив пір’їнку на каптанці, скинув його, обмів* (П. Мирний); **обнюхати** – “нюхати кого-, що-небудь кругом, з усіх боків” [201, с. 409]: *Вона [Маріора] мала властивість усе обнюхувати, і за хвилину не було речі в хаті, дух якої не був би їй знайомим* (М. Коцюбинський); **обрізати** – “ріжучи, відділити частину від цілого” [201, с. 417]: *Вельможі! Хто царя не слуха, Таким обрізатъ ніс і уха* (І.Котляревський); **обрости** – “укриватися якою-небудь рослинністю, заростати кругом, з усіх боків” [201, с. 418]: *На низенькому плисковатому островці, що заріс подекуди густими лозами, обріс навкруги високим очеретом та осокою, обіззався другий соловейко* (І. Нечуй-Левицький); **обійти** – “їти, рухатися навколо кого-, чого-небудь” [201, с. 427]: *Обійшла [Івга] круг тих хором, де бачила, що йдуть пани...* (Г. Квітка-Основ’яненко).

Дієслова з префіксом **об-** (обі-) **оббігти, обігнати, обжерти, обпекти, обпоїти, обскакати, обсмалити, обцілувати, обшукати, об’юшити, обшарити,**

виражаючи конкретно-процесуальне значення дії з високою мірою інтенсивності, виконують градуальну функцію. Морфема **об-** (**обі-**) у семантичну структуру цих лексем вносять градосему «вповні, дуже». Дієслово **оббігти** означає “переймати, перехоплювати кого-небудь” [201, с. 383]: *В одну мить оббіг він поза дворами і наздогнав її на зеленому взгір'ї* (І. Нечуй-Левицький) – бігти швидко, наздоганяючи; **обігнати** – “випереджати, залишати позаду, змагаючись з ким-, чим-небудь у швидкості руху” [201, с. 386]: *По полудні знов скаче селом економ, як навіжений. Періщить коня і плигає в стременах, немов хоче коня обігнати* (М. Коцюбинський); **обжерти** – “завдати кому-небудь збитків, з'їдаючи його харчі” [201, с. 393]: – *Нічого йому не станеться... – меду обжерся, тепер болить живіт...* (С. Васильченко) – вказівка на дуже високий ступінь вияву ознаки дії; **обпекти** – “вогнем або чим-небудь гарячим пошкоджувати шкірні покриви, слизові оболонки” [201, с. 413]: *Здалося, гарячим приском обсипало дитину, обпекло варом* (С. Васильченко) – дуже великий за силою; **обпекти** – “раптово і сильно діяти на кого-небудь, змушувати зазнавати якогось гострого відчуття; вражати; приголомшувати” [201, с. 413]: *Розкажу тобі думку таємну, дивний здогад мене обпик: я залишуся в серці твоєму на сьогодні, на завтра, навік* (Л. Костенко); **обпоїти** – “поїти чим-небудь шкідливим або отруйним, звичайно з певною метою” [201, с. 413]: – *Я їм покажу, як заманювати чужих хлопців та обпоювати їх зіллям* (П. Мирний) – вказівка на перебільшений ступінь вияву ознаки дії; **обсмалити** – “завдавати опіків, болю вогнем або чим-небудь гарячим” [201, с. 421]: – *Ой, важко стояти близько коло начальства!.. І обсмалить тебе огнем, і обпалить* (І. Нечуй-Левицький); **обцілувати** – “покривати поцілунками” [201, с. 428]: *Мелашка обцілувала маленьких братів і сестер, розв'язала хустку з гостинцями* (І. Нечуй-Левицький); **обшукати** – “оглядаючи все, старанно шукати кого-, що-небудь; трусити, обнишпорювати” [201, с. 430]: *Вона знайде... людей; оддасть їм усі свої гроші... і з ними обшукає плавні та знайде Остапа* (М. Коцюбинський); **об'юшити** – “ранити, бити або розбивати до крові” [201, с. 430]: *Юра, умившись кров'ю, встиг рубанути Івана між очі і об'юшив його аж до грудей* (М. Коцюбинський).

Значення “вище норми” передає префікс **пере-**, приєднуючись до дієслів недоконаного виду, а “нижче норми” – префікс **недо-**, який утворює лексико-семантичну опозицію за значенням міри вияву ознаки дії. Префікс **пере-** у дієсловах української мови передає надмірність дії, що відображає префіксальна градуальність. Проте, виконуючи функцію надлишковості в градуальності, на думку Л. Полюги, префікс **пере-** у дієсловах вказує і на повторення дії [168]. Семи “надмірний вплив на об’єкт”, ”реалізація дії понад норму”, ”надмірна дія”, ”тривала дія” виділяє Т. Сидоренко у дослідженні “Кількісні способи дієслівної дії в українській мові” [188].

Виражаючи завершення дії, префікс **пере-** у дієсловах виконує градуальну функцію, бо у своїй семантичній структурі має гранд-відтінок – завершення дії з надлишковим характером. Лексеми *перележати*, *перелити*, *перепалити*, *перепити*, *перепекти*, *пересолити*, *перерости*, *пересидіти*, *пересохнути*, *переспати*, *пересмажити*, *перехвалити*, *перехолодити*, *перейсти*, *перепалити* марковані градосемою «занадто, над міру». Так, *перележати* означає “довго лежачи, доводити до заніміння, отерплості” [201, с. 580]: *Перележав боки, аж болять* (Словник Грінченка) – вказівка на найвищий ступінь вияву ознаки дії; *перелити* – “наливати понад міру” [201, с. 580]: *На прю! Без ляку і зневіри – за правду, волю, за наш край! Перелили вже бузувіри Скорботи чашу через край* (М.Старицький); *перепалити* – “довго смажити, роблячи непридатним для споживання” [201, с. 588]: *[Єфросина:] Підіть-бо, мамо, у пекарню, а то Химка там все перепалить та переварить* (І. Нечуй-Левицький); *перепити* – “випивати алкогольних напоїв більше за іншого, інших” [201, с. 589]; – *Пан Забрьоха – не узяв його чорт, не пролива; ще щоб і мене не перепив* (Г. Квітка-Основ'яненко); *перепекти* – “пекти надто довго, псувати тривалим печінням” [201, с. 590]; *пересолити* – “солити щось більше, ніж треба, класти в що-небудь солі більше, ніж слід” [201, с. 600]: *Куховарка, мабуть, закохалась, бо все пересолила, перепекла, пересмажила* (І. Нечуй-Левицький); *перерости* – “виростати, рости більше, ніж треба” [201, с. 595]: *Образно. – Ти думаєш, що в мене руки не доросли до твоєї чуприни? – крикнув батько. – Мабуть, уже переросли...* (І. Нечуй-Левицький);

пересидіти – “побути де-небудь занадто довго, довше, ніж треба, ніж годиться” [201, с. 597]: Хліб **пересидів** у печі [201]; **пересохнути** – “утрачати звичайну вологість (про губи, язик, горло і т. ін..” [201, с. 598]: У нього раптом **пересохло** в горлі (О. Довженко); **переспати** – “спати занадто довго, довше, ніж слід” [201, с.598]: – Нема того, щоб хазяїнові піддобритися, може, він **переспав** дуже... (П.Мирний); **пересмажити** – “смажити що-небудь довше, ніж треба” [201, с. 599]: – Пхе! – сказала Олеся, покуштувавши сухої ніжки. – Килина не догляділа й **пересмажила** й попсувала (І. Нечуй-Левицький); **перехвалити** – “хвалити більше, ніж слід” [201, с. 608]: – [Передерій:] Василь Трохимович?... Самий справедливий законник! [Храпко:] Спасибі вам... Глядіть тільки **не перехваліть** (П. Мирний); **перехолодити** – “охолоджувати надто сильно, більше, ніж слід” [201, с. 610]; **переїсти** – “наїдатися зверх міри; об’їдатися” [201, с. 572]: [Докія:] їж, Тетяно, локину, у городі, може, такого їства не їдять? [Тетяна (усміхається):] їдять, аби було що. [Конон:] Інші **переїдають**, а здебільшого **недоїдають** (М.Кропивницький); **перепалити** – «висушуючи, знищувати рослини (про дію сонячних променів)» [201, с. 588]: Аж поки сонце **перепалить** пруг і сплачуть пільму стріхи тонкосльозі... (Л. Костенко).

Дієслова з префіксом **пере-** **перевезти, перев’язати, перегородити, перелізти, перенести, перебити, переболіти, перегризти, перейняти, перекинути, переломити, переступити, перейти, пережити**, виражаючи дію, завершену в часі, передають високий ступінь вияву ознаки дії. Морфема **пере-** у семантичну структуру цих лексем вносить градосему «абсолютно, повністю». Так, **перевезти** означає “везучи, переміщувати з одного місця на інше, змінювати місце розташування” [201, с. 563]: З тихим плеском, таємничо Плине човник. **Перевозять** нас дівчата (Леся Українка) – вказівка на підтвердження високого ступеня вияву ознаки дії; **перев’язати** – “обгортати або, обмотуючи що-небудь, стягувати і зав’язувати вузлом мотузку, ремінь і т. ін..” [201, с. 564]: Одарка стала перед дзеркалом і **перев’язала** собі наново хустку на голові (І. Нечуй-Левицький); **перегородити** – “ставлячи стіну, тин і т. ін.., розділяти приміщення, простір на частини” [201, с. 566]: – Недавно **перегородив** здорові старинні сіни стіною й зробив

кімнату для дочок, – сказав отець Харитін (І. Нечуй-Левицький); **перелізти** – “переміщатися з однієї сторони якоїсь перепони на іншу, пересуваючись на руках і ногах та припадаючи тулубом до землі, рачкуючи” [201, с. 579]: *Се Митрик, що покинула його мати у сінях, бачачи, що двері у хату відчинені, переліз через поріг* (Гр. Квітка-Основ'яненко); **перенести** – “несучи, переміщати через що-небудь” [201, с. 586]: *[Явдоха:] Грицьку, а це моя сестра... Пам'ятаєш Галю, маленьку Галю, що ти було через калюжі на руках переносив* (П. Мирний); **перебити** – “розділяти ударом надвоє” [201, с. 556]: *З наскоком Еней на Тура напустив, оддячивши йому сто з оком, І Вражу шаблю перебив* (І. Котляревський); **переболіти** – “перенести яку-небудь хворобу” [201, с. 557]: *Я пережив, переболів чимало! Було там децю радості, краси. Але найбільше по хребті вдаряло* (І. Франко); **перегризти** – “гризучи, розділяти на частини” [201, с. 567]: *Якби кайдани перегризти, То гриз потроху б* (Т. Шевченко); **перейняти** – “зупиняти те, що рухається, перехоплювати його по дорозі” [201, с. 573]: *Не все переймай, що по воді пливе!* (Українські народні прислів'я); **перекинути** – “кидаючи вільним рухом, перевішувати щось або частину, кінець чогось через що-небудь, надавати чому-небудь певного положення” [201, с. 575]: – *Ферапонте, зараз мені перекидати гній поза стайню! Наметав купу перед дверима...* (М. Коцюбинський); **переломити** – “ламаючи, ділити на частини” [201, с. 582]: *Хрусь! Пан писар... переломив хворостину* (Гр. Квітка-Основ'яненко); **переступити** – “роблячи крок, опинятися по другий бік чого-небудь; перетинати” [201, с. 603]: *Проміж оселею хилився [Пандар], Тини переступав, ховався* (І. Котляревський); **перейти** – “проходити якийсь простір, яку-небудь віддаль і т. ін..” [201, с. 609]: *А хто такий У чорній киреї Через базар переходить?* (Т. Шевченко); **пережити** – «жити довше, ніж хто-, що-небудь, після смерті кого-небудь або загибелі когось, чогось» [201, с. 571]: *Життя стужив і друзів пережив, і умирав зажурено і просто* (Л. Костенко).

Повторювану дію передають дієслова **переважити, переглядати, перемазати, перемити, переміряти, перемісити, переорати, перепнути, перепитати, перепрягти, пересудити, переховати, перечитати**. Цим лексемам притаманна градуальна функція: вони вказують на високий ступінь вияву ознаки дії.

Афікс **пере-** в семантичну структуру цих дієслів вносить градосему «заново». Так, **переважити** означає “важити, зважувати ще раз, повторно, по-іншому” [201, с.559]: *Біля колгоспної комори на піддашші переважують хліб* (А. Головка); **переглядати** – “розглядати, оглядати щось повторно” [201, с. 565]: *Часто удень, покинувши роботу, вона висувала з кутка Гафійчину скриню і переглядала її убоге шуплаття* (М. Коцюбинський); **перемазати** – “мазати ще раз, повторно або заново, по-іншому” [201, с. 583]; **перемити** – “мити ще раз, повторно або заново, по-іншому” [201, с. 584]: *Як навісна, вона кидається то до чайника, чи не поспів ще чай, то стакани перемиває, бо на денці щось чорніє таке* (П. Мирний); **переміряти** – “міряти повторно або заново, по-іншому” [201, с. 585]: *Скинула я пояс, переміряла свою різу – моя різа* (І. Нечуй-Левицький); **перемісити** – “місити ще раз, повторно або заново, по-іншому” [201, с. 585]: *Санда прожогом кинулась до тіста, щоб його перемісити* [201]; **переорати** – “орати ще раз, повторно або заново, по-іншому” [201, с. 588]: – *Егеж! якби-то дав бог [дощика]! А то хто його зна, що й робити, хоч бери та переорюй все поле вдруге!* – обізвався журливо один господар (Леся Українка); **перепнути** – “зав’язувати ще раз, повторно або заново, по-іншому” [201, с. 589]: *Потім перепнула [Катря] хустку і вийшла з-за перегородки* (А. Головка); **перепитати** – “звертатися до кого-небудь знову з тим самим питанням” [201, с.589]: [Люцій:] *Отче, перепитай ще ти сестру Прісциллу, нехай вона, сумлінно пригадавши, нам скаже, чи вона не говорила Руфінові про Теофіла* (Леся Українка); **перепрягти** – “запрягати ще раз, повторно або заново, по-іншому” [201, с. 593]: [Мартин:] *Панича везе в город тройкою з дзвінком, і ззаду табун лошат буде бігти? Зараз мені перепряжи!* (І. Карпенко-Карий); **пересудити** – “судити ще раз, повторно” [201, с. 604]: – *Побачать начальники, що не поступаємось, і візьмуть собі в голову: мабуть, суд не по правді – треба пересудити* (Є. Гребінка); **переховати** – “ховати, переховувати ще раз, повторно, в іншому місці” [201, с. 609]: [Кукса:] *Як це Антон постеріг, що я переховував гроші! Добре, що після того ще раз їх переховав!* (М. Кропивницький).

У дієсловах, що належать до різних лексико-семантичних груп, **перечекати**, **перекурити**, **перекусити** (**перехамнути**), **пересидіти**, **перестояти** префікс **пере-**

передає значення “завершеності дії”. Ці лексеми виражають градуальну функцію, бо у своїй семантичній структурі мають гранд-відтінок – короткочасність дії (вказівка на достатній вияв ознаки дії) і градосему «недовго, трохи». Так, **перечекати** означає “чекати якийсь час, перебувати де-небудь, у якомусь стані і т. ін..” [201, с.612]: *Йй здається, що панові Валер’янові після його промов на мітингах небезпечно сидіти вдома. Лучче б **перечекати** цей лихий день десь у сусідів, в певному місці* (М.Коцюбинський); **перекурити** – “курити недовго, під час невеликої перерви в роботі, заняттях і т. ін..” [201, с. 579]: *Дожавши снопа, Кирило сідає на снопі **перекурити*** (С. Васильченко); **перекусити (перехамнути)** – “їсти нашвидкоруч, небагато; закушувати, перехоплювати” [201, с. 579]: *Пронеслась чутка, що орда підступає; зібрався чоловік, щоб з’їхати у друге місце, і ввійшов у хату **перехамнуть*** (Леся Українка); **пересидіти** – “сидіти, перебувати де-небудь якийсь час, перечекуючи щось.” [201, с. 597]; – *Я тебе проведу... в очерета. Там тобі буде безпечніше **пересидіть** лиху годину* (І. Нечуй-Левицький); **перестояти** – “стояти, перебувати де небудь якийсь час, дожидаючи, поки що-небудь мине, закінчиться; перечекувати” [201, с. 602]: *З-за кущів.. виходять Фортунат і Парвус, а за ними ще кілька інших, що непомітно.. **перестоювали** в садку* (Леся Українка).

Отже, префікс **пере-**, виражаючи значення дії, завершеної в часі, виконує градуальну функцію, бо, утворюючи дієслова доконаного виду, має гранд-відтінки: “одноразова дія”, “надмірність дії”, “повторювальна дія” (вказівка на високий і найвищий ступінь вияву ознаки дії). Проте залежно від мети висловлювання цей префікс може виражати і короткочасність дії, вказуючи на достатній ступінь вияву ознаки дії.

Семою міри і ступеня вияву ознаки дії є префікс **недо-**, який надає словам значення неповної дії, відсутність потрібної міри, норми, ступеня. Слова з префіксом **недо-** утворюють градуальну опозицію до лексем з префіксом **пере-**, бо передають значення “нижче за норму”. Морфема **недо-** у семантичну структуру дієслів **недоїдати, недолічитися, недобачати, недопити, недопалити, недочути, недомагати** вносить градосему «погано, трохи». Так, дієслово **недоїдати** означає “погано харчуватися, систематично не наїдатися” [201, с. 333]: *От вона*

поневіряється із своїм старим в убогій хатині, **недоїдає** й **недосипає** (І. Нечуй-Левицький) – їсти менше, чим потрібно; **недолічитися** – “виявляти у себе відсутність чи нестачу кого-, чого-небудь при переліку, підрахунку” [201, с. 334]: *Натякала [свекруха] на якусь сотню рублів, що з мандрами сина **недолічилися** старі* (П. Мирний); **недобачати** – “мати поганий зір, погано бачити; сліпувати” [201, с. 331]: – *Ти вже й справді став старий та ще й **недобачаєш*** (І. Нечуй-Левицький) – бачити гірше, ніж здорова людина; **недопити** – “пити менше, ніж потрібно” [201, с. 335]; **недопалити** – “спалювати що-небудь не повністю” [201, с.335]: *При місяці білів холодний попілець,.. либонь отой, хто сей вогонь палив, **недопаливши**, кинув і залив* (Леся Українка); **недочути** – “погано чути, бути глухуватим” [201, с. 337]: – *Добрий день вам, отче! – сказала [пані] голосно, знаючи, що о. Нестор троха [трохи] **недочуває*** (І. Франко) – чути гірше; вираження патології, відхилення від норми; **недомагати** – “бути не зовсім здоровим; слабувати” [201, с. 334]: *Вона була вже не молода, біля шістдесяти років жінка – очі вже **недомагали*** (М. Коцюбинський).

Дієслівний префікс **за-** виражає значення надмірно-довготривалої дії. Лексичні одиниці такого типу реалізують сему “багато разів повторювана та тривала дія, що спрямована на об’єкт ” [188, с. 52].

3. Майданник виокремлює префікс **за-** з-поміж українських словотворчих префіксів, що виражають високий ступінь вияву ознаки [121]. Дієслівний префікс **за-** може виконувати градуальну функцію, оскільки, приєднуючись до дієслів недоконаного виду і не змінюючи їх основних лексичних значень, виражає високий ступінь вияву ознаки дії: значення високої інтенсивності вияву дії у висхідному порядку від значення дуже високого ступеня її вияву до максимально можливого і такого, що перевершує бажаний.

Дієслово з префіксом **за-** вказує на результативність дії: *Чи стали люди твої ниці, чи вже якась на них мана, що ти **засипав** ті гробниці, що ти забув ті **письмена**?!* (Л. Костенко). Проте результативність дії, вираженої дієсловом з префіксом **за-**, може бути ускладнена відтінком повноти й інтенсивності. Морфема **за-** в семантичну структуру лексем **забити, заїздити, залікувати, залоскотати,**

занапастити, замучити, засоромити, закусати, заятрити, задушити, загинути, залупцювати, замордувати вносить градусему «занадто». Так, *забити* означає “позбавити життя” [201, с. 684]: *Ой упала Бондарівна близько перелазу – забив, забив пан Коньовський з рушниці одразу!* [201] – вказівка на дуже високий ступінь вияву ознаки дії; *заїздити* – “змучити їздою” [201, с. 698]: *[Куць:] Ну, й я ж віддячив їм! Найкращі коні на смерть заїздив; куплять – знов заїжджу* (Леся Українка); *залікувати* – “неправильно лікуючи, доводити людину до смерті” [201, с.707]: – *І взагалі, Тарасе, в цій лікарні тебе, бачу, можуть залікувати так, що підеш під білу березу. – А тут під сосну кладуть, – віджартувався* [201]; *залоскотати* – “лопочучи, замучити, довести до смерті” [201, с. 708]: *Кругом дуба русалоньки Мовчки дожидали; Взяли її, сердешную, Та й залоскотали* (Т.Шевченко); *занапастити* – “не берегти, призвести до загибелі” [201, с. 713]: *І досі страшно, як вгадаю. Хотів палати запалить, Або себе занапастить. Та бог помилував...* (Т. Шевченко); *замучити* – “катуванням, тортурами довести когось до смерті” [201, с. 712]: *Батька ляхи замучили* (Т.Шевченко); *засоромити* – “примусити когось відчувати сором, зніяковіння, збентеження” [201, с. 725]: – *Так мене засоромили, що я думала от-от провалюсь крізь землю* (І. Нечуй-Левицький); *закусати* – “умертвити кусаючи” [201, с. 705]: – *Оце яка халепа трапилась! Отже ще закусують [бджоли] Оришку на смерть!* – гомоніли баби в сінях (І. Нечуй-Левицький); *заятрити* – «дуже схвилювати; розтривожити» [201, с. 739]: *От і зараз сиділи вони мовчки, зігріваючи тілом одна одну, і нараз не витримала котрась, затужила голосом, піснею заятрила серце собі і подругам* [201]; *задушити* – “умертвити кого-небудь, здавлюючи горло, насильно припиняючи дихання” [201, с. 630]: *Якби то далися орлині крила, За синім би морем милого знайшла; Живого б любила, другу б задушила, А до неживого у яму б лягла* (Т.Шевченко); *загнути* – «умирати, гинути, звичайно передчасно (від нещасного випадку, в бою і т. ін.)» [201, с. 691]: *Страшний калейдоскоп: в цю мить десь хтось загинув* (Л. Костенко); *залупцювати* – “сильним побиттям довести до смерті” [201, с. 110]; *замордувати* – “мордуванням, тортурами доводити до смерті, загибелі” [201, с. 712]: – *Сеї ночі тут замордували матір з немовлям* (О. Гончар).

Отже, дієслівний префікс **за-** виконує градуальну функцію, тому що вищезазначені дієслова отримують сему “інтенсивна дія, яка перевищує норму”.

Крім того, префікс **за-** в дієсловах доконаного виду, виконуючи градуальну функцію, може вказувати на вияв ознаки дії в певній мірі (невисокий ступінь інтенсивності, короткочасність вияву ознаки дії). Лексеми **заглянути**, **закуштувати** марковані градосемою «трохи, ненадовго». Так, **заглянути** означає “ненадовго заїжджати кудись; завітати” [201, с. 692]: *В якому сльози – просто міф... Який чарує и бентежить, Якщо заглянути в вікно...* (Л. Костенко); **закуштувати** – “трохи поїсти чи випити чогось для визначення смаку” [201, с. 705].

Деривати, що вказують на послаблення ознаки, тобто слабкий ступінь градуального вияву ознаки дії, можуть також передавати значення досягнення умовної норми, значного рівня інтенсивності. Словотвірним показником послаблення ознаки дії є префікс **при-**. У дієсловах цей афікс виконує градуальну функцію, бо вносить значення “вияв ознаки дії повною мірою”. У семантичну структуру лексем **пригубити**, **присісти**, **прилягти**, **прихилити**, **причинити**, **прищемити** префікс **при-** вносить градосему «трохи». Так, дієслово **пригубити** означає “відпивати небагато (звичайно вина, горілки)” [201, с. 883]: *– За здоров’я шановного гостя хоч пригуб,* – сказала матушка, подаючи дочці чарку (І. Нечуй-Левицький) – незначний ступінь градаційної ознаки; **присісти** – “згинаючи ноги в колінах, опускатися до землі” [201, с. 907]: *Замфір присідає під кущем, обережно, з любовістю розгортає листя* (М. Коцюбинський); **прилягти** – “лягати на короткий час” [201, с. 895]: *Все йому хотілося пурнути з головою; і він то присідав, то прилягав, допитуючись в матері – чи видно його голову* (П. Мирний); **прихилити** – “присувати ближче до кого-, чого-небудь наближувати” [201, с. 925]: *Вона прихилила мою голову і знищка промовила над ухом! – Кажуть – у мене талант* (С.Васильченко); **приховати** – “брати що-небудь на зберігання” [201, с. 926]; *Попрошу Вас приховати їх [зимові речі] у себе до мого приїзду* (Леся Українка); **причинити** – “зачиняти, перев. Нещільно, не повністю (двері, вікно, квартиру і т.ін.” [201, с. 8]: *Не вспів він ще гаразд і воріт причинити за собою, – як уже на його напустилась розсерджена молодиця* (П. Мирний); **прищемити** – “затискуючи,

зачиняючи або зачиняючись, придавити що-небудь (палець, руку і т. ін..)» [201, с.10]: *Голова з-за порога визирнула ... Та знов і зникла [дівчина], і дверима хляпнула та й **прищемила** кінець запаски* (М. Стельмах).

Префікс **при-**, утворюючи дієслова доконаного виду, може означати “вияв ознаки дії повною мірою”. За допомогою префікса **при-** у дієслові **бити** (“стукати, ударяти по чому-небудь, об щось” [201, с. 98]) з’являється гранд-відтінок – вияв ознаки дії в повній мірі: **прибити** – “прикріплювати (звичайно цвяхами) до чогось” [201, с. 874]: *[Ганна:] Кажуть, що якось Самрось вернувся п’яний додому, роздяг тебе до сорочки, а косу забив кілком у лаву, та як почав тебе катувати?.. [Зінька:] І косу **прибивав**, і до стовпа налигачем прив’язував...* (І. Карпенко-Карий) – градусема ”вкрай”.

Гранд-відтінок, обґрунтований достатньою мірою вияву ознаки дії, з’являється і у дієсловах **привалити, привезти, присудити**. У семантичну структуру цих лексем префікс **при-** вносить градусему «остаточно». **Привалити** – “валячи, нахиляючи щось, придавлювати, притискувати кого-, що-небудь” [201, с. 878]: *[Полковник:] Ти каменем **привалив** двері? Відвали каменя зараз!* *[Гадюка:] Сам відвали* (М. Кропивницький); **привести** – “приходити куди-небудь, з’являтися десь на чолі загону, війська і т. ін..” [201, с. 881]: *Через два роки після Жмайла запорозький отаман Тарас **привів** на Україну запорожців і знов підняв козаків на Польщу* (І. Нечуй-Левицький); **присудити** – “визнаючи когось винним, встановлювати йому яку-небудь міру покарання (про суд); виносити вирок” [201, с.917]: *Він **присудив**, щоб не було Діали* (Л. Костенко).

Вищезазначені дієслова утворюють градуальні опозиції: **бити – прибити, валити – привалити, вести – привести, судити – присудити**.

Префікс **при-**, приєднуючись до дієслів, вказує на найвищий ступінь градуального вияву ознаки дії і виражає градуальну функцію. Лексеми **приставити, пристрелити, прикипіти, приморозити** марковані градусемою «занадто». Так, **приставити** означає «розстріляти» [201, с. 912]: *Одних **приставили** до стінки, а інших вбили крадькома* (Л. Костенко); **пристрелити** – «убивати або добивати пострілом кого-небудь» [201, с. 916]: *Козаки в портах **пристрілять** своїх*

коней (О. Гончар); **прикипіти** – «міцно приставати до чого-небудь» [201, с. 891]: *Кров з обличчя йому змито, але сорочки, всієї закривавленої, не зважилися скинути: вона **прикипіла** до тіла* (Б. Грінченко); **приморозити** – «пошкоджувати морозом» [201, с. 899]: *Одного разу Христя **приморозила** ноги. Горять і щемлять її пальці – боляче ступати* (П. Мирний).

Префікс **під-** у дієсловах обмежує повноту вияву дії. При утворенні дієслів недоконаного виду афікс **під-** вказує на слабкий ступінь градуального вияву ознаки дії (значного рівня інтенсивності), а тому має градуальну семему. Дієслова **підбігти, підвести, підчистити, підстригти, підв'язати, підкопати, підвезти, підкинути, підкувати, підпливти**, виражаючи дію, завершену в часі, вказують на достатній ступінь вияву ознаки дії і у своїй семантичній структурі мають градосему «значно, в міру». Так, дієслово **підбігти** означає “бігом наближатися до кого-, чого-небудь” [201, с. 636]: *Мов різнобарвні метелики, пурхають дівчата по зеленому моріжку, а хлопці **підбігають** до них* (М. Коцюбинський) – вказує на середньо-високий ступінь вияву ознаки дії, підсилює ознаку руху; **підвести** – “ведучи, тримаючи, наближати кого-небудь до когось, чогось” [201, с. 639]: *Бере [Іван] Хамку за руку і **підводить** до панича* (П. Мирний) – обґрунтований достатньою мірою вияву ознаки дії; **підчистити** – “чистити трохи або додатково, приводячи в порядок, видаляючи сміття, що-небудь зайве, непотрібне і т. ін..” [201, с. 672]: *Згадується Замфірові, як він восени мусить зібрати тички, **підчистити** лозу* (М. Коцюбинський); **підстригти** – “ножицями, машинкою і т. ін.. зрізати, відрізати або, підрізуючи і підрівнюючи, укорочувати (перев. волосся)” [201, с. 666]: *Нарядили Федора... **підстригли, підголили*** (П. Мирний); **підв'язати** – “прикріплювати, прив'язувати що-небудь до чогось, позбавляючи можливості обвисати, хилитися, падати” [201, с.640]: *Замфір ходить поміж кущами, де тичку очеретяну поправить, де лист зайвий оскубе, де лозину **підв'яже*** (М. Коцюбинський); **підкопати** – “копати землю біля чого-небудь, роблячи під чимсь поглиблення, або зрушувати щось з місця, копаючи землю під ним” [201, с. 647]: – *Підкопуйте його [камінь] з долу, підкладайте підйоми* (І. Франко); **підвезти** – “везти кого-небудь якийсь час, попутно” [201, с. 640]: *Часом добрий чоловік лучався і **підвозив** її, а більш того, що*

йшла (Г. Квітка-Основ'яненко); **підкинути** – “різко кидати вгору або піднімати” [201, с. 645]: – *Я запалю вночі на березі багаття і як буду підкидать вгору голівешки, тоді вертайся* (І. Нечуй-Левицький); **підпливти** – “пливти плавом або на чому-небудь, наближаючись до когось, чогось” [201, с. 658]: *Русалка підпливає близенько, хапає за руку, заглядає в вічі* (Леся Українка); **підмити** – “розмиваючи ґрунт, виносити на поверхню, робити видимим, доступним” [201, с. 651]: *Ой ти, дубочку кучерявий. Ой, а хто ж тебе скучерявив? Скучерявили густі лози. Підмили корінь дрібні сльози* (І. Франко).

Префікс **під-** у дієсловах **підганяти, підглядати, підгризати, підгрібати, під'їдати, підсипати**, виражаючи дію, завершену в часі, і вказуючи на достатній ступінь вияву ознаки дії, вносить гранд-відтінок – повторювана дія час від часу. У семантичній структурі цих лексем є градусема «періодично, трохи». Так, **підганяти** означає “примушувати швидше йти, їхати” [201, с. 641]: – *Бодай вам добро снилося! – базікав Яким, підганяючи гнідка вожджиною* (П. Мирний); **підглядати** – “крадькома дивитися, глядіти, намагаючись простежити за ким-небудь, довідатись про щось” [201, с. 641]: *Її вистерігали, підглядали, шептались приній. Чого? Вона не розуміла* (М. Коцюбинський); **підгризати** – “гризти трохи, перев. у нижній частині чого-небудь” [201, с. 642]: *Чахне дерево, в яким Черв'як коріння підгризає* (І.Франко); **підгрібати** – “горнучи, згрібати, збирати в одне місце, докупити” [201, с.642]: *Він ходив собі поза стогами та підгрібав, що набили, перекладаючи хліб на вози* (П. Мирний); **під'їдати** – “перенос. позбавляти сили, бадьорості, послаблюючи, погіршуючи (здоров'я, стан і т. ін..)” [201, с. 645]: *Невсипна грижа під'їдала за роботою Іванову душу, і першої суботи, дорвавшись грошей, він ... очутився в шинку* (І. Франко); **підсипати** – “сипати, насипати додатково або час від часу” [201, с. 663]: *Всього натерпілося хлоп'я. Іноді, щоб не задрімав, бува, й навколішках, підсипав [пан] гречки під голі коліна ...* (П. Мирний).

Префікс **під-**, приєднуючись до дієслів недоконаного виду, обмежує повноту вияву дії. В утворених дієсловах, виконуючи градуальну функцію, префікс **під-** вказує на низький ступінь вияву ознаки дії. Лексеми **підгоріти, підгнути, підмочити, піддохотити, підсмажити, підсолодити, підтанути, підчитати**

марковані градосемою «трохи, частково». Так, **підгоріти** означає “починати горіти; згоряти частково або з якогось боку” [201, с. 642]: *Олексина хата уже підгорала, а її стріха завалилася, погрібавши в своїх руїнах бідну Матрону* (І. Франко) – низький ступінь градаційної ознаки; **підгнути** – “трохи або в якомусь місці гнити, пріти, трухлявіти” [201, с. 641]: *Стіна тріснула, розійшлася, балки підгнивали* – падали (П. Мирний); **підмочити** – “намочувати трохи або знизу” [201, с. 652]: *Сіро і сутно [сутінно] ставало на острові по заході сонця: всі фарби линяли, як в акварелі, що її підмочили* (М. Коцюбинський); **піддохотити** – “злегка заохочувати” [201, с. 656]: *Він було Івася й піддохочує: “Ану-ну, синку! Учися змалку: на старості – як нахідка буде!”* (П. Мирний); **підсмажити** – “злегка смажачи, надавати продуктові певних якостей” [201, с. 664]: *Гречані крупи трохи підсмажують у духовці, висипають їх в киплячу воду ... і варять розсипчасту кашу* [201]; **підсолодити** – “робити злегка солодким” [201, с. 665]: *Образно. Ще по панських дворах вони [дворові] позвикали в горілці киснути, її п’яним хмелем підсолоджувати своє гірке життя* (П. Мирний); **підтанути** – “танути потроху, знизу або з країв” [201, с. 667]: *[Пастух:] Якби добре сонечко пригріло, то все б таки хоч трошечки підтала [шкляна гора]* (Леся Українка); **підчитати** – “читати трохи або додатково” [201, с. 672]: – *Якщо чогось не знаєш, сам підчитаєш* [201].

Дієслова недоконаного виду з префіксом **під-** і суфіксами **-ува-** (**-юва-**) виражають дію в неповній мірі її вияву. У лексемах **підколювати, підкручувати, підмазувати, підмуровувати, підпалювати, підписувати** префікс **під-** і суфікси **-ува-** (**-юва-**), виконуючи градуальну функцію, указують на граничний ступінь вияву ознаки одноразової дії і в семантичну структуру лексем вносять градосему «трохи». Дієслово **підколювати** означає “прикріплювати, приколюючи одне до одного або до чого-небудь” [201, с. 646]: *Підколоти довідку до справи; підковувати* – “прибивати підкови до копит” [201, с. 646]: *Укриває [чоловік] його [коня] в мороз, підковує його для дороги, щоб не розбивав собі копит* (І. Франко); **підкручувати** – “крутячи, завивати тугіше (звичайно вуса, волосся)” [201, с. 648]: – *Еге, чм, еге! – воркотів і він під носом, підкручуючи свої сивіючі вуса і не зводячи з мене ані на хвилинку своїх блискучих малих очей* (М. Коцюбинський); **підмазувати** – “мазати глиною, кізьяком і

т. ін.. додатково, ще раз” [201, с. 650]: *[Химка:] Нема краще, як своя буде [хата]. Як я біля неї буду ходити? І підмету, і підмажусь* (П. Мирний); **підмуровувати** – “мурувати додатково; муруючи, підвищувати” [201, с. 652]: *Де треба було проробити більшу дірку в мурованій стіні для встановлення рури, де треба було підмурувати котел до належного становища, – Шеффель примірював і запоряджував* (І. Франко); **підпалювати** – “підносячи вогонь до чогось, примушувати займатися, горіти” [201, с. 657]: *Образно. Сонце розтоплює скелі, а само на крайнебі задивилось в дзеркало моря і підпалило воду* (М. Коцюбинський); **підписувати** – “ставити підпис на знак потвердження, засвідчення чого-небудь” [201, с. 658]: *[Демко:] Він давав мені ... підписувати якісь бумаги* (М.Кропивницький).

У дієсловах **підгодовувати, підгукувати, підспівувати, підхвалювати, підштовхувати, підказувати, підморгувати** префікс **під-** і суфікси **-ува-, (-юва-)** виконують градуальну функцію, бо вказують на достатній вияв ознаки повторюваної дії і в семантичну структуру цих лексем вносять градусему «трохи». Так, **підгодовувати** означає “годувати потрошку, час від часу або додатково” [201, с. 641]: *[Іван] Їсти не хочу, по дорозі заходив до Юхима, і він мене підгодовував, спасибі йому* (М. Кропивницький); **підгукувати** – “вигуками підтримувати кого-небудь, виявляючи солідарність з кимось” [201, с. 642]: *Попадя, почувши нелад, перша замовкла, за нею Проценко, один Довбня, наче змовився спершу, одно підгукував попові* (П. Мирний); **підспівувати** – “неголосно або час від часу співати” [201, с. 665]: *Спогадував [Павло] різні дотепи, підспівував різні пісні, та раз у раз споминав Олесю* (Леся Українка); **підхвалювати** – “хвалити трохи час від часу” [201, с. 670]: *Слухає Явдоха такі речі та підхвалює “доброго молодця”, що не забув науки* (П. Мирний); **підштовхувати** – “штовхаючи, змушувати кого-небудь йти, пересуватися” [201, с. 672]: *Я дивилась у вікно і крізь сльози бачила, як Тришка вів Марту в конюшню; як вона, похнюпившись, ішла тихо вперед нього, а він її ззаду підштовхував* (П. Мирний); **підказувати** – “додавати що-небудь до сказаного кимось, кінчати чийсь вислів” [201, с. 645]: *Тільки одного разу... хазяїн не долічивсь свого ліку і зняв бучу: узвав і злодієм, й пройдисвітом, і голотою; а хазяйка собі*

підказує та підгукує, та пищить, та верещить (Марко Вовчок); *підморгувати* – “моргати час від часу або кому-небудь, звичайно звертаючи чию-небудь увагу, натякаючи на когось, щось або кепкуючи над кимсь, чимсь” [201, с. 652]: *Дівчата були вже поважні, а парубок здавався гордим від тої постави з піднятими на дівочі плечі руками, усміхався, як переможець, та підморгував товаришам* (Леся Українка).

Отже, вносячи додатковий відтінок (гранд-відтінок) у дієслова недоконаного виду, префікс **під-** і суфікси **-ува-** (**-юва-**) виконують градуальну функцію.

Значення вичерпної дії надає дієсловам префікс **ви-**. Виконуючи градуальну функцію, афікс **ви-** утворює лексеми зі значенням “інтенсивний і ретельний вияв дії”. У дієсловах *випекти, винести, виповзти, витолочити, вивезти, виговорити, викотити, вилетіти, вийти* префікс **ви-** вказує на граничний ступінь вияву ознаки дії (достатня інтенсивність) і вносить у семантичну структуру цих лексем градусему «вповні». Так, дієслово *випекти* означає “тримаючи певний час у гарячій печі, духовці, виготовляти хліб та інші вироби з тіста” [201, с. 232]: *[Квасолиха:] Не кожна й молодиця зугарна до смаку випекти хліб* (М. Кропивницький) – вказівка на пропікання в достатній мірі, доведення до готовності; *винести* – “вибиваючи, виламуючи, переміщати в інше місце” [201, с. 228]: *Побачив [злодій] мене та прямо у вікно, тільки затріщало, так і виніс з рамою* (П. Мирний); *виповзти* – “повзучи, вибиратися звідки-небудь” [201, с. 234]: *Легенько-легенько я виповз із-під кожуха* (І.Франко) – рухаючись повільно, вилазити кудись; *витолочити* – “пригинати, надломлювати трав’янисті рослини, пошкоджувати посіви, городину, траву і т. ін., ходячи, їздячи, пасучись по них тощо” [201, с. 262]: – *Одарко! – гукнув він в пекарню. – Хто це витолочив квітки?* (І. Нечуй-Левицький); *вивезти* – “везучи що-небудь, доставляти кудись, в якесь місце” [201, с. 197]: – *Через тиждень, виїжджай до нас та вивозь нам харчі!* – гукнув з човна отаман до хазяйки (І. Нечуй-Левицький) – везти в повній мірі за межі чогось; *викотити* – “котячи, витягати, діставати що-небудь звідкись” [201, с. 215]: *Викотили людям бочонок горілки, меду* (О. Стороженко) – в повній мірі вивозити щось звідки-небудь; *вилетіти* – «летіти, покидаючи місце свого перебування» [201, с. 219]: *Не з китайських казок і не з*

пагод Тибету – він знявся десь з громохкого центру країни «чудес», **вилетів** з чорного пекла землі людоловів і гнав над просторами...(І. Багрянний); **вийти** – “рухатися звідки-небудь, за межі чогось” [201, с. 272]: *Запалена піч розгоряється й тріщить, червоне полум'я грає на віконечку, з пічних розколинок **виходять** струмки диму* (Марко Вовчок); **вистерла** – «робити що-небудь сухим або чистим, стираючи щось з його поверхні» [201, с. 260]: ***Вистерла** пилюку, помила ванну, взялася до вікон* (Н. Доляк).

Префікс **ви-** у дієсловах доконаного виду, виконуючи градуальну функцію, вказує на найвищий вияв ознаки дії, вносячи у семантичну структуру лексем **вистраждати, викиснути, вимолоти, витруїти, вимучити, вихуднути** градусему «занадто, понад міру». Так, **вистраждати** означає “зазнати великих страждань” [201, с. 255]: *Багато довелося пережити й **вистраждати** Доростолу від імператорів римських* (О. Стороженко) – пережити, перенести багато горя; **викиснути** – “довго мокнути в воді або в іншій рідині” [201, с. 212]: *Бовть [мужик] у воду! **Викис**, вимовк, виліз, висох, став на колодку та знов бовть у воду* (О.Стороженко) – вказує на перебільшений ступінь вияву ознаки дії; **вимолоти** – “молячись, випрошувати що-небудь” [201, с. 224]: *І не благай: **не вимолять** Ні діти, ні жінка* (Т. Шевченко) – дуже або принижено благаючи, домагатися чогось; **витруїти** – “знищувати що-небудь дощенту, витравити” [201, с. 266]: ***Витравити** ту погань з рідного письменства* (П. Куліш); **вимучити** – “дуже знесилювати кого-небудь, завдаючи фізичних або душевних мук” [201, с. 225]: *[Солоха:] Звір то, а не чоловік!.. чи й є на світі клятіші вітчими, як оцей Тиміш? А що він **вимучив** сердешну Марту, Логвинову матір!..* (М. Кропивницький); **вихуднути** – “схуднути” [201, с. 274]: *Його тіло **вихуділо**, його волосся за тих кілька день побіліло, як сніг* (І.Франко).

Отже, префікс **ви-**, вказуючи на граничний та найвищий ступінь вияву ознаки дії, є засобом вираження градуального значення дієслів доконаного виду.

Кількісне нагромадження об'єктів дії або її результатів відбувається шляхом багатократної реалізації дії, позначуваної первинним дієсловом. Префікс **на-**, утворюючи дієслова доконаного виду, вносить у їх семантичну структуру значення

“продукування чогось у великій кількості”, “реалізація мовленнєвої діяльності в різних інтенсивних комунікативно-кількісних виявах” [189, с. 30]. К. Городенська виділяє чотири ступені кількісного вияву дії лексем з формантом **на-**: а) достатній; б) повний; в) неповний (слабкий); г) інтенсивний (надмірний) [50].

Дієслова з префіксом **на-** означають різні відтінки накопичення (кумулятивний спосіб дієслівної дії), проте різняться мірою накопичення (мало, багато, занадто). Виконуючи градуальну функцію, дієслова з префіксом **на-** передають низький, достатній, високий ступінь вияву ознаки дії. Префікс **на-**, приєднуючись до дієслів недоконаного виду, вносить у їх семантичну структуру такі гранд-відтінки: міру накопичення самої дії і міру накопичення об’єктів чи результатів дії. Градосемою «багато, занадто» марковані дієслова **накурити, наплакати, натужити, натрудити, набрати, набудувати, наварити, надрати, нажати, назбирати, накидати, нанести, насипати, насіяти, начистити**. Так, **накурити** означає “спалюючи певні речовини, наповнювати приміщення яким-небудь ароматним димом, запахом” [201, с. 280]: *Накурила [Галя] ладаном кріпко і заперла хату, щоб не видихалося* (Г. Квітка-Основ’яненко) – вказівка на найвищий ступінь вияву дії; **наплакати** – “спричинити плачем припухлість, почервоніння очей” [201, с. 291]: *Не раз гірко й плакала [Марія]. Та що сльозами поможеш? Тільки очі наплачеш та себе засушиш* (П. Мирний); **натужити** – “з великим напруженням діяти чим-небудь, посилювати ступінь виявлення чогось” [201, с. 316]: *Сильно натужував [Темера] свої ... очі, поки розглядив усі ті предмети* (І. Франко); **натрудити** – “багато працюючи, діючи певним органом тіла, стомлювати його, доводити до болісного стану” [201, с. 316]: *Боюсь натруджувати ногу сидінням при столі* (Леся Українка) – вказівка на перевтомлення; **набрати** – “брати, збирати яку-небудь кількість чого-небудь” [201, с. 246]: *І цей ліс і ця липа, що стільки меду з її бджола набрала, – все це пропаде* (П. Мирний) – брати більше чим достатньо (вказівка на високий вияв ознаки дії); **набудувати** – “будувати у великій кількості” [201, с. 248]: – *Доводилось мені і скарби знаходити: багацько набудував я церков, монастирів* (О. Стороженко); **наварити** – “варячи, готувати яку-небудь кількість їжі” [201, с. 249]: – *Ти мені [жінко] там не дуже напікай та наварюй! Я тобі на це*

й грошей не дам (І. Нечуй-Левицький); **надрати** – “відриваючи, відокремлюючи невеликими частинами, збирати що-небудь у якій-небудь кількості” [201, с. 264]: *У лісі Олекса наказав розкласти великі вогнища і послав легенів надрати смоли* (Українські народні казки); **нажати** – “зжинати що-небудь в якійсь кількості” [201, с. 270]: *Адже ж вона багато б нажала, коли б мати не сварила за скалічений палець* (М. Коцюбинський); **назбирати** – “збирати яку-небудь кількість чогось” [201, с. 271]: *Щоб запалити в печі, треба було перше назбирати сухого ломаччя, бо готового палива не було* (М. Коцюбинський); **накидати** – “кидати що-небудь у якійсь кількості” [201, с. 276]: *Вже перед світом він наламавав очерету, накидав у човен, напився води, повечеряв і ліг спати* (І. Нечуй-Левицький); **нанести** – “приносити велику кількість чого-небудь” [201, с. 287]: *Орли та Яструби наловили Курей, Вовки та Ведмеді нарізали Овець, Телят і нанесли цілу купу перед нового царя* (І. Франко); **насіпати** – “наповнювати що-небудь чимось сипким” [201, с.303]: *Руйнують мури; срібло, злото Несуть шапками козаки І насіпають байдаки* (Т.Шевченко); **насіяти** – “сіяти в якій-небудь кількості (про насіння)” [201, с. 304]: *Ми насіяли багацько квітів, котрі теж треба поливать* (Леся Українка); **начистити** – “чистячи, готувати в якій-небудь кількості” [201, с. 321]: – *Візьми ж, моє серце, начисть картоплі на борщ та накриши буряків* (І. Нечуй-Левицький).

Окрему групу становлять дієслова, які реалізують мовленнєву діяльність в різних інтенсивних комунікативно-кількісних виявах [189]. Указуючи на високий ступінь вияву ознаки дії, дієслова **наговорити, намолоти, набалакати, наторочити, наплести**, виконують градуальну функцію. Ці лексеми марковані градосемою «багато». Так, **наговорити** означає “розповідати, повідомляти, говорити багато чого-небудь” [201, с. 259]: *Кайдашиха взяла чарку і наговорила приказок живим і мертвим повнісіньку хату* (І. Нечуй-Левицький); **намолоти** – “наговорити чогось зайвого, пустого, непотрібного” [201, с. 284]: *[Гапка:] Що ти мені й слова не даси вимовити? [Захарко:] Багато вже й так намолола!* (М.Кропивницький); **наторочити** – “наговорити багато чого-небудь нерозумного, безглуздового” [201, с. 316]: *[Горпина:] Тебе тільки послухай, то ти такого наторочиши, що й за день не переслухаєш* (М. Кропивницький); **наплести** –

“наговорити багато неправди, брехні, чого-небудь безглузлого” [201, с. 292]: [Влас:] *Зовсім я не хворий. І хто це **наплів** матері, що я хворий?* (М. Кропивницький).

У дієсловах доконаного виду **нагукати, нашептати, накидати, намітити, награти, наспівати** префікс **на-**, виконуючи градуальну функцію, вносить у їхню семантичну структуру гранд-відтінок – слабкий вияв дії (вказівка на низький ступінь вияву ознаки дії) і градусему «злегка». Так, **нагукати** означає “кликати, запрошувати когось куди-небудь, до кого-небудь” [201, с. 261]: – *Хтів тікати з того видовиська. Коли це **нагукує** пан професор* (Ю. Яновський) – вказівка на неповноту вияву ознаки дії; **нашептати** – “пошепки говорити, розповідати щось” [201, с. 322]: *Знов шайтан **нашептав** їй грішні думки...* (М. Коцюбинський); **накидати** – “складати, зображати, малювати і т. ін.. що-небудь нашвидку, у загальних рисах” [201, с. 276]: *До вечора скульптор встиг і відпочити і **накидати** кілька ескізів хлопчаків* (О. Гончар); **намітити** – “тонкими лініями, штрихами визначати контури чого-небудь” [201, с. 286]: **награти** – “передавати основну мелодію” [201, с. 261]: *Ватя одчинила піаніно, сіла й **награла** українські думки Завадського* (І. Нечуй-Левицький); **наспівати** – “співати тихо, напівголосно” [201, с. 308]: *Вона бринькає на гітарі, **наспівує** словами і без слів мотив пісні “За тучами, за хмарами”* (С. Васильченко).

Префікс **над-** (**наді-**), приєднуючись до дієслів недоконаного виду, надає значення “неповний вияв дії”, до того ж дія охоплює не весь предмет, а лише його зовнішню частину. У семантичну структуру лексем **надломити, надірвати, надсікти, надточити** афікс **над-** (**наді-**) вносить градусему «трохи». Так, дієслово **надломити** означає “зламувати не зовсім, не до кінця” [201, с. 266]: *Вона було пиріжком у неділю **наділить**, а **надломиш** у садку вишню, то за чуприну помиче* (Марко Вовчок) – відломлювати частину від чого-небудь; **надірвати** – “розривати трохи, не до кінця” [201, с. 267]: *Він схопив листа, **надірвав** обгортку* (О.Стороженко) – відривати частину чого-небудь; **надсікти** – “збивати, ушкоджувати, зранювати що-небудь” [201, с. 268]: *Кінь **надсік** собі ногу* (Ю.Яновський) – розсікати трохи, небагато; **надточити** – “доточувати частину до

чого-небудь” [201, с. 268]: *Спідниця ще добра, але я з неї виросла... – То нічого, панно! Я надточу* (Леся Українка) – додавати для подовження.

Отже, префікс **над-** виконує градуальну функцію, оскільки вносить у новоутворене дієслово гранд-відтінок – неповнота дії.

Значення “завершеної дії” або “доведення дії до завершення” надає дієсловам префікс **до-**. Не змінюючи загального значення дієслів, афікс **до-** вносить у семантичну структуру слів гранд-відтінок – доведення дії до відомої міри, норми і маркує лексеми *добити, добігти, доблагати, добудувати, доважити, доварити, догризти, доцвісти* градусомою «до кінця». Так, *добити* означає “умертвляти, вбивати пораненого або того, хто гине від чого-небудь” [201, с. 561]: *[Іван Степанович:] Пропадаю. Се моя за мною прийшла! [Захарченко:] Та не брешу: тебе ще й поліном не доб’єш* (М. Кропивницький); *добігти* – “наближатися до кінця, завершуватися” [201, с. 562]: *Осінь до кінця вже стала добігати* (І. Франко); *доблагати* – “благаючи, випросити що-небудь; ублагати” [201, с. 563]: *Благав бога, щоб дівчину... Хоч село побачить. Не доблагав... Поховали, Ніхто й не заплаче!* (Т.Шевченко) – благати більше від звичайної норми; *добудувати* – “закінчувати будувати що-небудь; будувати до кінця” [201, с. 566]: – *Невже ж таки ви добудували оці будинки з прохацьких грошей? – аж крикнула з дива Галецька* (І.Нечуй-Левицький) – будувати до певної межі; *доважити* – “важачи, додавати щось для повної ваги” [201, с. 567]: *Доважити 50 г цукру* – додати додатково; *доварити* – “закінчувати варити; варити до готовності” [201, с. 567]: *Петрііха... доварила обід* (І. Франко) – варити до певного ступеня готовності; *догризти* – “гризучи, з’їдати що-небудь до кінця, до певної межі” [201, с. 574]: *Образно. Вже як на кого узляться люди, то до краю вже доїдуть, до кінця догризуть!* (П. Мирний); *доцвісти* – “закінчувати цвісти; цвісти до якого-небудь часу” [201, с. 604]: *І доцвіла паняночка До тієї години, Коли й серце стає битися Не як у дитини!* (Л. Глібов).

Оскільки префікс **до-** у семантичну структуру дієслів доконаного виду вносить значення “доведення дії до певної міри, норми”, тому виконує градуальну функцію.

Префікс **про-**, утворюючи дієслова доконаного виду, позначає дію, яка відбувається лише у відведений їй певний проміжок часу (упродовж ночі, упродовж години і т. ін.), (протяжно-обмежений спосіб дієслівної дії). Префікс **про-** утворює дієслова зі значенням “повна інтенсивна дія” і вказує на найвищий ступінь вияву ознаки дії, а тому виконує градуальну функцію. Градосемою «зовсім, абсолютно» марковані лексеми **пропити, проспати, простояти, протерти, промерзнути**. Дієслово **пропити** означає “витрачати на пропивання алкогольних напоїв все або багато чого-небудь (гроші, майно і т. ін.)” [201, с. 42]: *Пропила я з кумами всі гроші, що заробила, а далі почала пропивати одягу в скрині* (І. Нечуй-Левицький) – максимально все втрачати внаслідок надмірного вживання алкогольних напоїв; **проспати** – “спати якийсь час” [201, с. 47]: *На другий день Лариса довідалась, що о. Василь міцно проспав цілу ніч* (М. Коцюбинський); **простояти** – “стоячи, бути присутнім десь до кінця чого-небудь” [201, с. 54]: *Баба Палажка простояла службу, запричастилась і повела бабів з церкви* (І. Нечуй-Левицький) – стояти на одному місці якийсь час; **протерти** – “тручи, робити отвір, дірку в чому-небудь, рану на чомусь” [201, с. 59]: *– Не дам [полотна]! Я пучки до м'яса протерла, поки випрала його* (М. Стельмах) – продірявлювати, довго користуючись, носячи на собі; **промерзнути** – “дуже замерзнути, задубіти від морозу”.

Префікс **про-**, приєднуючись до дієслів доконаного виду і вносячи гранд-відтінок – короткочасність дії, вказує на середній ступінь вияву ознаки дії. Лексеми **проскочити, провітрити, прослизнути** у своїй семантичній структурі мають градосему «миттєво, швидко». Так, **проскочити** означає “швидко проїжджати, проходити, пробігати і т. ін. повз кого-, що-небудь або по чому-небудь, по якійсь місцевості, не зупиняючись” [201, с. 49]: *В цьому пеклі життя, у цьому хаосі фарб, ліній, пахоців, звуків.. проскакав новий фаєтон під білим парасолем* (М. Коцюбинський); **провітрити** – “очищати, освіжати (звичайно приміщення) припливом свіжого повітря” [201, с. 19]: *Мене втомили люди. Мені докучило бути заїздом, де вічно товчуться оті створіння, кричать, метушаться і сміються. Повідчиняти вікна! Провітриць оселю!* (М. Коцюбинський); **прослизнути** – “спритно, швидко проходити, проповзати в який-небудь отвір, якусь щілину і т. ін.”

[201, с. 50]: *Бійці один по одному безшумно **прослизнули** в чорну вирву тилових дверей* (О. Гончар).

Отже, префікс **про-**, вносячи у семантичну структуру дієслів гранд-відтінки “повна інтенсивна дія”, ”короткочасна дія” і вказуючи на середній та найвищий ступінь вияву ознаки дії, є засобом вираження градуальності в українській мові.

Дієслова з префіксом **від-** означають повністю завершену дію, яка призводить до бажаного чи небажаного результату. Проте лексеми такого типу різняться мірою інтенсивності і протяжності дії. Префікс **від-**, виконуючи градуальну функцію, вносить у семантичну структуру дієслів значення:

а) “повна інтенсивна дія, яка призводить до бажаного результату” (вказівка на найвищий ступінь вияву ознаки дії). Градосемою «цілком остаточно» марковані дієслова **відкачати, відгукати, віддзвонити, відволодати, відтягти**. Так, **відкачати** означає “повертати утопленика до життя, певними рухами видаляючи воду з дихальних шляхів” [201, с. 302]: *Витягли Веклу зовсім мертво..., на руках **відкачали*** (Г. Квітка-Основ’яненко); **відгукати** – “гукаючи, викликати кого-небудь, домогтися відповіді” [201, с. 294]: *Куди се ти так забрався, що ледве-ледве **відгукав** тебе* [201]; **віддзвонити** – “закінчити дзвонити” [201, с. 297]: *Уже й “достойно” **оддзвонили**, Уже додому люде йдуть, – не йде Настусенька, не чуть* (Г. Шевченко); **відволодати** – “привести до свідомості” [201, с. 292]: *Кинулись до неї [Галочки], бризнули водою, сяк-так **відволодали** її* (Г. Квітка-Основ’яненко); **відтягти** – “відривати кого-небудь від якогось заняття, дії, роздумів” [201, с. 332]: – *Все сидить, і од стола трудно його **одтягти*** (І. Нечуй-Левицький).

б) “повна інтенсивна дія, яка призводить до небажаного результату” (вказівка на найвищий ступінь вияву ознаки дії). Лексеми **відгодувати, відсохти, віддубасити** у своїй семантичній структурі мають градосему «дуже, надзвичайно». Так, **відгодувати** означає “добрим харчуванням сприяти погладшанню когось” [201, с. 293]: *Вже ж вона мене й годує! **Одгодовує!*** (Леся Українка); **відсохти** – “худнути внаслідок глибоких переживань, тяжкої праці і т. ін..” [201, с. 325]: *На селі розказували про одного чоловіка, як той чоловік в шинку вдарив матір і в його **одсохли** руки* (І. Нечуй-Левицький); **віддубасити** – “сильно побити когось” [201,

с.299]: [Зінько:] Давно вже кортить мені **віддубасити** тебе, та рука не здійсмається (М. Кропивницький).

в) “завершена дія, яка тривала упродовж тривалого часу”(вказівка на високий ступінь вияву ознаки дії). Градосемою «довго, цілковито» марковані дієслова **відсидіти, відстраждати, відцвісти, відволати, відмолотити**. Так, лексема **відсидіти** означає “відбувати в місцях ув’язнення строк покарання” [201, с. 325]: *Панталаха... відсидів ...вісім літ за крадежі [крадіжки]* (І. Франко); **відстраждати** – “закінчити, перестати страждати” [201, с. 328]: – *Хіба ще він не одстраждав свого?* (П. Мирний); **відцвісти** – “закінчувати, переставати цвісти” [201, с. 335]: *Була свята неділенька, під осінь уже, саме коли гречки відцвітали* (І.Франко); **відволати** – “вилікувати важкохворого старанним доглядом, відволодати, вирятувати” [201, с. 291]: *Бабуню Настю поховали і ледве-ледве одволали Трохима діда* (Т. Шевченко); **відмолотити** – “молотячи, відробляти комусь за що-небудь” [201, с. 312]: *Упрохає [Клим] писаря та старшину, поставить могорич або одмолотить днів зо три – і Петрика приймуть до волості* (С. Васильченко) – промолотити протягом певного часу.

г) “завершена одноразова дія” (вказівка на високий ступінь вияву ознаки дії). Лексеми **відбити, відрубати, відчахнути, відшморгнути** у своїй семантичній структурі мають градосему «дуже, миттєво». Так, **відбити** означає “ударом відокремлювати, що-небудь прикріплене, прибите; відкривати” [201, с. 284]: *Зачинили лавку і .. відбили ящик* (Г. Квітка-Основ’яненко); **відрубати** – “рубаючи, відокремлювати частину від цілого” [201, с. 323]: [Елезар:] *Та ворог злий поранив руку, мені правицю відрубав!* (Леся Українка); **відчахнути** – “відламувати, відокремлювати гілку від стовбура” [201, с. 336]: *По дорозі він костурякою збив траву, .. відчухрав гілки* (П. Мирний); **відшморгнути** – “розпустити, розв’язати (зашморг, петлю тощо)” [201, с. 338]: *Онися відшморгнула ремінця, висипала карбованці* (І. Нечуй-Левицький).

Отже, інтенсивність вияву ознаки дії підкреслюється прислівниками *дуже, надзвичайно, цілковито, цілком* протяжність вияву ознаки дії – *миттєво, довго*, а їм притаманна функція вказувати на крайню (найбільшу) точку вираженої ознаки.

Тому, вищезазначені дієслова з префіксом **від-**, вказуючи на високий та найвищий ступінь вияву ознаки дії, виконують градуальну функцію, а тому префікс **від-** є засобом вираження градуальності в українській мові.

Префікс **роз-** у дієсловах доконаного виду виражає значення “завершена дія”. При творенні дієслів префікс **роз-** виконує градуальну функцію, бо означає інтенсивність, повноту дії (вказує на високий вияв ознаки дії). Лексеми **розповісти, розглянути, роздати, розкидати, розгубити** у своїй семантичній структурі мають градосему «цілком, остаточно». Одна із семем цього префікса має значення “сприйняти або пояснити що-небудь у подробицях”. Так, **розповісти** означає “повідомляти усно щось про кого-, що-небудь” [201, с. 185]: *Замфір розповів жінці про вечірні пригоди* (М. Коцюбинський) – говорити багато і в подробицях градосема; **розглянути** – «уважно оглядати кого-, що-небудь» [201, с. 153]: *Еней з ягою розглядали* *Всі дива там, які були* (І. Котляревський) – пильно вдивившись, побачити що-небудь; **роздати** – “доручати усім або багатьом виконати щось” [201, с. 157]: *Бережно зняв з верстка я основу. Людям роботу розніс і роздав* [201] – роздати всю роботу кожному; **розкидати** – “руйнувати, розвалювати яку-небудь будівлю або щось складне в купу” [201, с. 163]: *Уже й хату розкидали* *І сволок з словами* *На у гілля попалили!..* (Т. Шевченко); **розгубити** – “втрачати все або багато чого-небудь, ненароком, через неухважність або від страху гублячи, розкидаючи, залишаючи і т. ін.. в різних місцях” [201, с. 156]: *Квітки ти свої розгубила по дорозі* (П. Куліш).

Виражаючи інтенсивність завершення дії, префікс **роз-** у дієсловах доконаного виду вказує на найвищий ступінь вияву ознаки дії, а тому виконує градуальну функцію. Градосемою «занадто, вповні» марковані лексеми **роздерти, розтоптати, розп’ясти**. Так, **роздерти** означає «перен. сильно, різко роздратовувати, болюче діяти на щось» [201, с. 157]; **розтоптати** – «перен. зневажати чийсь почуття, принижувати чию-небудь гідність» [201, с. 199]: *Вони ту фальш роздерли, розтоптали, і аж збіліли, так вони сплелись* (Л. Костенко); **розп’ясти** – «настирливо вимагати що-небудь від когось, завдаючи йому цим

страждань» [191, с. 761]; *А он розпинають Вдову, за подушне, а сина кують* (Т.Шевченко).

Префікс **роз-** і суфікси **-ува-** (**-юва-**), виконуючи градуальну функцію, вносять у семантичну структуру утворених дієслів гранд-відтінок – незавершена дія, яка неквапливо відбувається, без поспіху (середньо-високий ступінь вияву ознаки дії). Лексеми **розкручувати, розплутувати, розмальовувати, роздобувати** у своїй семантичній структурі мають градосему «старанно, поступово». Так, **розкручувати** означає “розкривати, розпускати (бруньки, пелюстки і т. ін.)” [201, с. 167]: *Усякі квітки розкручували свої пуп’яночки, розгортували листочки, свіжі, гарні* (І. Нечуй-Левицький); **розплутувати** – “розправляти, розмотувати або розв’язувати що-небудь заплутане” [201, с. 184]: *Згинаючися в вузол, розплутувала [Маруся] ремені на ногах, пальці собі покривавила* (Г. Хоткевич); **розмальовувати** – “надмірно гримувати, фарбувати (обличчя)” [201, с. 172]: *Потім почала [жінка] спокійніше розмальовувати все обличчя* (Леся Українка); **роздобувати** – “діставати що-небудь, перев.. з труднощами, після довгих пошуків” [201, с. 158]: *Турбується [матуся], грошеньт роздобуває мені* [201].

Префікс **з-** (**с-**) утворює дієслова зі значенням “вичерпна дія”. Виконуючи градуальну функцію, префікс **з-** (**с-**) вказує на інтенсивність дії (найвищий ступінь вияву ознаки дії). Градосемою «занадто, абсолютно» марковані лексеми **згноїти, зживати, споїти, згоряти, спопелити, згоріти**. Так, **згноїти** означає “довести до загибелі, до смерті” [201, с. 751]: *Недрузи хотіли затоптати його в багнюку, знищити, згноїти в тюрмі, а він ось, невразливий, живий-здоровий* [201]; **зживати** – “створюючи нестерпні умови, не давати можливості жити десь. Зживати зі світу” [201, с. 759]: **споїти** – “даючи багато спиртного, доводити кого-небудь до сп’яніння” [201, с. 391]: – *Є там [у селі] така п’явка, що споює людей, а потім забирає за горілку киптарі [кептарі]* [201]; **згоряти** – “гинути від пекучого сонця, засухи” [201, с. 753]: *Горпинка не втерпіла такої довгої мовчанки і почала розпитувати про пізні гречки – згоріли, мовляв, ото біда буде...* [201]; **спопелити** – “завдати кому-небудь великих душевних страждань, викликавши величезної сили почуття до себе” [201, с. 389]: *[Ольга:] Так за кого ж ти? [Тимофій:] За вільний*

індивід, за його розквіт, за безмежну силу почуттів, за пристрасть згубну, що *спопеляє* серця [201]; *згоріти* – «знищуватися вогнем» [201, с. 752]: *Влітку 1658 року Полтава згоріла дощенту* (Л. Костенко).

Префікс **з-** (**с-**) (іноді зі суфіксом **-ну-**) утворює дієслова зі значенням “одноразова з невеликою інтенсивністю дія” (низький ступінь вияву ознаки дії). Лексеми *змочити*, *згукнути*, *здмухнути*, *змахнути*, *спалахнути* у своїй семантичній структурі мають градосему «злегка». Так, *змочити* означає “робити мокрим, вологим, намочуючи; росити” [201, с. 770]: *Часто доводилось обходити ерики й озерця, де Остап освіжавсь холодною водою та змочував розпалене гарячкою чоло* (М. Коцюбинський); *згукнути* – “крикнути” [201, с. 753]: – *Що ж, як він згукне нам оте своє «годі»! та й нагадувать іще не звелить?* (Марко Вовчок); *здмухнути* – “струменем повітря, подувом знести щось звідкись” [201, с. 755]; *змахнути* – “скинути, відкинути щось змахом руки” [201, с. 767]: *Птах плавно змахнув крилами і спокійно поплив стороною над степом* (О. Гончар); *спалахнути* – “при слабкому або нерівному світінні час від часу сяяти яскравіше” [201, с. 365]: *У вікні було світло, воно спалахнуло нерівно, певно горіло в печі* (Леся Українка).

Префікс **з-** (**с-**) у лексемах *злізти*, *зловити*, *спорожнити*, *спустити*, виконуючи градуальну функцію, вказують на достатній ступінь вияву ознаки дії, бо в семантичну структуру утворених дієслів вносить значення “достатня інтенсивність”. Лексеми *злізти*, *зловити*, *спорожнити*, *спустити* марковані градосемою «повністю». *Злізти* означає “спуститися вниз, чіпляючись, тримаючись руками, ногами” [201, с. 762]: *Вітер був у той день навісний і могили дуже слизькі від сухої трави, отже, вилазити, а надто злазити було не дуже-то легко* (Леся Українка); *зловити* – “спіймати, підхопити те, що летить, падає і т. ін.” [201, с. 765]: *Він з усмішечкою витягнув з кишені перев'язану мотузочком пачку грошей, підкинув її вгору, зловив і на мигах показав: бери, мовляв* (М. Стельмах); *спорожнити* – “з’їдаючи або випиваючи що-небудь, робити посудину пороржньою” [201, с. 390]: *Пан маршалок спорожнив свою чарку* (І. Франко); *спустити* – “опускати кого-, що-небудь усередину чогось (ями, льоху і т. ін.)” [201, с. 400]: *В п’ятницю її*

поховали. Як **спустили** домовину в яму, то все над нею білі голуби кружляли (Марко Вовчок).

Вичерпну дію в дієсловах виражає префікс **в-**. Цей афікс виконує градуальну функцію, бо вносить в утворене дієслово значення “інтенсивної повноти дії”. Градосемою «в міру» марковані лексеми **вкотити, влити, внести**. Так, дієслово **вкотити** означає “потрапляти у середину чого-небудь; заїжджати” [201, с. 355]: – *Купіть [екіпаж] в мене!.. Перепряжете свої коні, сядите... та **вкотите** в свій двір, мов якийсь князь* (І. Нечуй-Левицький); **влити** – “лити що-небудь кудись, у середину чогось” [201, с. 357]: *Багатим та скупим **вливали** Розтоплене срібло в рот* (І. Котляревський); **внести** – “заносити в середину чого-небудь” [201, с. 359]: *Входить він [Петро] у хату і **вносить** на плечах .. чогось в мішку* (І. Нечуй-Левицький).

У семантичну структуру лексем **вмерзнути, всипати, втонутти, втоптати** префікс **в-** вносить значення “високої інтенсивності” (інтенсивно-результативний спосіб дії). Ці лексеми марковані градосемою «занадто». Так, дієслово **вмерзнути** означає “під дією морозу закріплюватися в масі льоду, снігу і т. ін” [201, с. 358]; **всипати** – “побити кого-небудь” [201, с. 389]: *Кинулися [господарі] на нього [вовка] і ... **всипали** йому такого бобу, що пару день нікуди не ходив, тільки лежав у лісі та вилизувався* (І. Франко); **втонутти** – “занурюючись у воду, опускатися на дно під дією сили ваги” [201, с. 393]: *Сестриця не слухала, на кладку ступила; Кладочка схитнулася, сестриця **втонула*** [201]; **втоптати** – “зганьбити когось” [201, с. 393]: – *А отой [Польський] мене доїв, той мене в землю **втоптав!** – і Порох знову заходив по хаті* (П. Мирний).

Отже, завдяки афіксам слово набуває нового гранд-відтінку, виражаючи значення міри і ступеня вияву ознаки дії. Приєднуючись до дієслів, префікси вносять у новоутворені лексеми додаткові відтінки значення, що забезпечує вираження градуальності. Префікси та форманти виступають у ролі градуаторів – допоміжних засобів вираження градуальної семантики дієслів. Вираження градуальності значення дієслів засобами словотвору є одним з найпродуктивніших в українській мові.

2.2. Префіксально-постфіксальні форманти як засіб вираження градуальної семантики дієслів

Префіксально-постфіксальний спосіб передбачає приєднання до твірного слова форманта перерваної структури, що складається з префікса та постфікса, які так само виступають засобом вираження дериваційного значення похідного слова й визначають спосіб його творення. Особливістю префіксально-постфіксального способу є те, що відповідний формант, модифікуючи лексичне й видове граматичне значення, не змінює частиномовної належності твірного дієслова [101].

У вітчизняному мовознавстві конфікси стали об'єктом вивчення П. Білоусенка [153], О. Зубань [71] О. Меркулової [145], С. Воропай [43], І. Іншакової [77], Н.Клименко [86] та ін.

У традиції українського мовознавства терміном конфікс (від лат. *confixum* – узятє разом) називається “афікс, що має єдине неподільне значення, але складається з двох частин, які розташовані перед коренем і після нього” [86].

Афікси вносять у семантичну структуру слова додаткове значення, оскільки вони об'єднані загальним словотворчим значенням поля градуальності. Градуальний компонент (афікс) вносить градусему, що співвідноситься з семантичним полем якісної ознаки. Градуальність дієслова може бути передана за допомогою префіксально-постфіксальних формантів, які вносять у слово різноманітні семантичні відтінки.

Словотворення дієслів за допомогою форманта **на-** + **-ся** є найпродуктивнішим префіксально-постфіксальним способом вираження градуального значення. Вищезазначений формант, вказуючи на високий ступінь вияву ознаки дії, виражає значення задоволення або незадоволення діяча дією. А. Ісаченко називає такий спосіб дії сатуративним [78]. Дієслова, утворені префіксально-постфіксальним способом за допомогою форманта **на-** + **-ся**, вказують на чисельність як міру вияву ознаки дії.

Дієслова зі значенням сатуративності (результат довготривалої і повторюваної дії) виражають відтінок задоволення або незадоволення. Префікс **на-** і постфікс **-ся**,

приєднуючись до дієслів недоконаного виду, виконують градуальну функцію, бо вносять у їх семантичну структуру гранд-відтінок – інтенсивний вияв ознаки дії. Лексеми з відтінком задоволення **навечерятися, напиться, наспатися, напастися, насититися, набігатися, наслухатися, настоятися** об'єднані спільною градусею “уволю” і виражають високий ступінь вияву ознаки дії. Так, дієслово **навечерятися** означає “наїстися під час вечері” [201, с. 250]: – *Ти, голубе, ще в обід навечерявся* [201]; **напиться** – “пити що-небудь, угамовуючи спрагу” [201, с. 290]: *Іде святий Петро Та, йдучи в Рим благовістити, Зайшов у гай води напиться І одпочити* (Т. Шевченко); **наспатися** – “спати багато” [201, с. 304]; **насититися** – “задовольняти потребу в їжі; наїдатися вволю” [201, с. 304]: *Коли всі наситилися, дідусь зібрав усі дрібки і недоїдки і виніс перед хату* (І. Франко); **напастися** – “жадібно накидатися на що-небудь їстівне” [201, с. 289]: *Горобці налетіли з садка і напаслись на пшениці* (І. Нечуй-Левицький); **набігатися** означає “побігати до втоми” [201, с. 247]: – *Набігаєшся, наганяєшся за цілий день – а ввечері спать хочеться* (П. Мирний); **наслухатися** – “почути, послухати багато чого-небудь або про кого-, що-небудь” [201, с. 307]: *Він тільки наслухався про неї [гадюку] всякої страховини, і як вона кусається, і як сичить, і яка страшна-страшна* (П. Мирний); **настоятися** – “утворювати, давати настій, настойку” [201, с. 311]: *Вже й чай настоявся. Ватя поналивала* (І. Нечуй-Левицький).

У дієсловах доконаного виду із префіксом **на-** і постфіксом **-ся**, які виражають неприємні відчуття, незадоволеність діяча дією, сатуративний відтінок розуміємо як інтенсивний вияв ознаки дії, доведений до крайності (вище норми). Лексеми **напиться, наклюватися, наплакатися, настраждатися, натерпітися, насміхатися, натомитися** об'єднані спільною градусею “занадто”. Так, дієслово **напиться** означає “уживаючи спиртні напої, ставати п'яним; упиватися” [201, с. 290]: *А прийде ввечері товариство...Наїдяться, нап'ються, погуляють, – та й з двору, й Чіпка з ними!* (П. Мирний); **наклюватися** – “багато клюючи, дуже наїдатися (про птахів)” [201, с. 278]: *Курка наклюється латаття та здохне* (П.Мирний); **наплакатися** – “багато плакати” [201, с. 291]: *Наплакався [кобзар]. Струни рвані Три перебирає* (Т. Шевченко); **настраждатися** – “зазнати багато

страждань” [201, с. 311]; **натерпітися** – “зазнати, перенести багато важкого, неприємного; настраждатися, набідуватися” [201, с. 314]: – *Прийду було її [панночку] вбирати, то вже якої наруги я од неї не натерплюся!* (Марко Вовчок); **насміхатися** – «з кого – чого, рідше над ким – чим. Висміювати чий-небудь дії, вчинки; глузувати» [201, с. 307]: *І ваші леви лижуть мені ноги. І ваші слуги насміялись з вас* (Л. Костенко); **натомитися** – «зазнати втоми» [201, с. 315]: *Я натомився жити без душі* (Л. Костенко).

Значення вичерпності дії вносить у лексему префіксально-постфіксальний формант **ви-** + **-ся**, приєднуючись до дієслів недоконаного виду. Дієслова доконаного виду із цим формантом виражають сатуративне значення, бо дія відбувається вповні упродовж певного проміжку часу. Дієсловам з префіксом **ви-** і постфіксом **-ся** притаманна градуальність: префіксально-постфіксальний формант вносить у значення лексеми гранд-відтінок – інтенсивний вияв ознаки дії (вище за норму). Лексеми **вивалятися, виговоритися, вигрітися, вигулятися, видивитися, виплакати, виспатися, виспіватися, витанцюватися** марковані градусомою “удосталь”. Так, дієслово **вивалятися** означає “довго пробути в постелі, в ліжку” [201, с. 193]: *Два тижні вивалявся я тоді в ліжку і як ото дуба не дав – і сам не розумію* [201]; **виговоритися** – “говорити досхочу, розповідати, висловлювати все” [201, с. 199]: *Груня ждала, поки мати виговориться, мовчала, щоб не розпалювати* [201]; **вигрітися** – “грітися протягом певного часу, одержуючи, маючи достатню кількість тепла” [201, с. 201]: *З води біжить на пісок, щоб вигрітися* (І. Нечуй-Левицький); **вигуляється** – “розм. гуляти довго, досхочу, виходжуватися” [201, с.201]: – *Ляже не клята, встане не м’ята, наїсться, нап’ється, вигуляється, так чому ж їй не бути хорошою* (С. Васильченко); **видивитися** – “вступивши очі, дуже пильно й уважно дивитися” [201, с. 204]: *Вояк витріщеними очима видивився на Спориша, як на чоловіка, у якого не всі дома* (І. Франко); **виплакати** – “плакати досхочу, до заспокоєння” [201, с. 233]: *Фрузя виплакалася, і їй зробилося легше* (І.Франко); **виспатися** – “спати довго, досхочу, цілком задовольняючи потребу у сні” [201, с. 246]: – *Лягай раніше, виспися, – каже їй хазяйка* (П. Мирний); **виспіватися** – “виливати, передавати свої почуття в пісні, співові” [201, с. 254]: –

Мені було так тяжко на душі... я мусила **виспіватися!** (О. Кобилянська); **витанцюватися** – “багато танцюючи, витратити всі сили” [201, с. 259]: *Одарка береться в боки, починає танцювати. Картя дивиться на неї, сміється. Одарка спиняється. [Катря:] Ну, вже витанцювалася?* (С. Васильченко).

Дієслова **віблїтися, виваритися, виголодатися, вилїкуватися, вимочитися, виродитися** об’єднує спільна градосема “повністю”. Так, лексема **віблїтися** означає “білішати під інтенсивною дією сонця (про людину, її волосся і т. ін.)” [201, с. 191]: *Роздобрила Марина, віблїлася, мов та панянка* (П. Мирний); **виваритися** – “довго варячись, втрачати смакові або поживні якості” [201, с. 194]; **виголодатися** – “ставати голодним; терпіти голод, виголоднітися” [201, с. 201]: *Було і змерзне [хлопчик], і виголодається, а мовчить, терпить, аби тільки з батьком бути* (О. Стороженко); **вилїкуватися** – “лікуючись, позбавлятися хвороби, недуги; робитися здоровим, видужати” [193, с. 219]; **вимочитися** – “робитися дуже мокрим” [201, с. 225]: *Вимочився я так у воді добре, поки на березі моє шмаття не висохло* (І. Франко); **виродитися** – “перетворюватися в кого-небудь гіршого, у щось гірше” [201, с. 242]: *Ми вели б неустанну боротьбу між собою, котра остаточно мусила виродитися у ненависть* (О. Кобилянська).

Префікс **до-** і постфікс **-ся** є формальним показником фінально-досяжного способу дієслівної дії. “Домінантна функція префікса **до-** – позначення межі у вияві дії” [77, с. 46]. О. Добрушина зазначає, що “префіксальний формант **до-** відображає ідею дистанції між якимось моментом дії та її результатом, а постфікс **-ся** акцентує увагу на дії суб’єкта, “віддаляючи” того, на кого спрямована реалізація дії” [61, с.49].

Продуктивний словотворчий формант **до- + -ся**, приєднуючись до дієслів недоконаного виду і не змінюючи загального лексичного значення, вносить у їх семантичну структуру гранд-відтінок – доведення дії до певної мети, до певного етапу в результаті довгих інтенсивних зусиль. Дієслова **додзвонитися, докричатися, доколупатися, докоситися, долїкуватися, донюхатися, допитатися, допроситися, донхатися, дорозумітися, доучитися, доховатися** об’єднані спільною градосемою “повністю, остаточно, до кінця”. Лексема

додзвонитися означає “дзвонячи, домагатися відповіді” [201, с. 575]: – *Сидите цілий день у себе в хаті – не додзвонишся вас!* (Леся Українка); **докричатися** – “довго кричачи, домогтися того, щоб хто-небудь почув, відгукнувся; докликатися” [201, с. 580]: *Вони таки докричаться до того, що начальник залізниці почує і впорядкує вузлові станції* (О. Вишня); **доколупатися** – “колупаючись, добиратися до чого-небудь, наближатися до певної межі” [201, с. 579]: *Доколупався до самої землі* (І. Франко); **докоситися** – “косячи, досягати якого-небудь місця, певної межі” [201, с. 580]: *Сивушки зараз ковтонули [троянці] По ківшику, і не здригнули І докосились до потрав* (І. Котляревський); **допитатися** – “настійливо розпитуючи, вивідувати щось, дізнаватися про що-небудь” [201, с. 589]: *Того ж таки вечора йшло через село двадцять чужих парубків і допитувалися шляху до економії* (П. Мирний); **допроситися** – “настійливими просьбами домагатися чого-небудь” [201, с. 591]; **допхатися** – “з труднощами дістатися, добратися куди-небудь, до якого-небудь місця” [201, с. 591]: *Маланка ледве допхалась до своєї халупки* (М. Коцюбинський); **дочекатися** – “пробути, прожити до того часу, поки настане, з’явиться очікуване; діждатися” [201, с. 604]: *Хочеться швидше дочекатися літа* (М. Коцюбинський); **дошукатися** – “наполегливо шукаючи, намагатися знайти кого-, що-небудь” [201, с. 606].

У семантичній структурі дієслів доконаного виду префікс **до-** і постфікс **-ся** виражає значення “вияв дії в результаті інтенсивних зусиль, що приводить до негативних наслідків”. Лексеми **добалакатися, доборотися, добрехатися, довертітися, догулятися, докуритися, дострибатися, достоятися** марковані градосемою “понадміру”. Так, дієслово **добалакатися** означає “багато балакаючи, зазнавати лиха” [201, с. 561]: *І добалакались... Надвечір лихо склалось: Страшенна буря зразу заревла. Змагався довго Дуб, стогнав, не подавався, А далі затріщав, зломився і – упав...* (Л. Глібов); **доборотися** – “боротьбою за що-небудь дійти до якихось неприємних наслідків” [201, с. 563]: *Доборолась Україна До самого краю. Гірше ляха свої діти Її розпинають* (Т. Шевченко); **добрехатися** – “багато брешучи, зазнавати чого-небудь небажаного, неприємного” [201, с. 564]: *Брешіть, брешіть, воріженьки, Добрешетесь лиха* (Українські пісні); **довертітися** – “хитруючи,

зазнавати чого-небудь небажаного, неприємного” [201, с. 570]: – *А що, взяв? Вертів, вертів хвостом, бісів Супруненко, та й довертівся! Так вам і треба, гаспидські дуки!* (П.Мирний); *догулятися* – “багато гуляючи, зазнавати неприємностей” [201, с. 574]: *Догулявся чумачина, Що й копочки нема* (М. Кропивницький); *докуритися* – “курючи (перв. надмірно), зазнавати чого-небудь небажаного, неприємного” [201, с. 581]; [Павло:] *Ще вчора докурився доценту, така нудьга обгорнула, що мало не здурів* (М. Кропивницький); *допитися* – “надмірно п’ючи спиртне, зазнавати чогось небажаного, неприємного” [201, с. 588]: *До того допивсь він., Що, кажуть, просив у буфетниці... січки!* [201].

Префіксально-постфіксальний формант **до-** + **-ся** у дієслові *доторкнутися* вказує на низький ступінь вияву ознаки дії. У семантичній структурі цієї лексеми є градосема “злегка” (нижче за норму): *доторкнутися* – “торкатися до кого-, чого-небудь; приторкатися” [201, с. 601]: *Він доторкнувся до неї пальцями...* (І. Франко).

Отже, префіксально-постфіксальний формант **до-** + **-ся** у дієслівних лексемах доконаного виду є засобом вираження градуального значення.

Засобом вираження градуальності є префікс **з-** (**с-**) і постфікс **-ся**, бо, приєднуючись до дієслів, вони вносять у їх семантичну структуру значення “доведення дії до небажаного стану (втоми тощо) внаслідок вияву інтенсивної дії, яка відбувається упродовж певного проміжку часу”. Дієслова *змучитися, стомитися, знервуватися* марковані градосемою “дуже”: *змучитися* – “втрачаючи сили, виснажуватися фізично” [201, с. 770]: *Їхалося мені не погано, коли не рахувати того, що я весь час не спав і дуже змучився* (М. Коцюбинський); *стомитися* – “зазнавати втоми; натомлюватися” [201, с. 441]: *Тільки дома Мирослава відчула, як вона дуже стомилася за сьогодні* (А. Головка); *знервуватися* – “перебувати у стані нервового збудження, хвилювання” [201, с. 773]: *Хлопчик вештався по покоях або по саду, нудився, не знав, що робити, вередував і теж знервувався вкрай* (З.Гулуб).

Префікс **по-** і постфікс **-ся**, виконуючи градуальну функцію, вносять у семантичну структуру дієслів гранд-відтінок – інтенсивний вияв ознаки дії (вище за норму). Градосемою “занадто” марковані дієслова *побиватися, помішатися, потішатися*. Так, *побиватися* означає “дуже тужити, нудьгувати, жалкувати за

ким-, чим-небудь; переживати через кого-, що-небудь” [201, с. 704]: *Чи можем ми, діти, веселими бути, Як ненька в недолі, в нужді **побивається** нами?* (Леся Українка); **помішатися** – “стати психічно ненормальним, збожеволіти” [201, с.790]: *Еней од страху з плигу збився, В умі сердега **помішавсь** і зараз сам не свій зробився, Скакав, вертівся і качавсь* (І. Котляревський); **потішатися** – “знаходити в кому-, чому-небудь задоволення, радість; тішитися” [201, с. 842]: *Се та Оксана, що була їй радість і втіха і що єю [нею] мати **потішалась** і величалась!..* (Г. Квітка-Основ’яненко).

Інтенсивний вияв ознаки дії у дієсловах доконаного виду передає префіксально-постфіксальний формант **у-(в-)** + **-ся**, а отже, він, виконуючи градуальну функцію, є засобом вираження градуальності. Дієслова **уморитися, вбитися, упитися** об’єднані спільною градосемою “надто”. Так, лексема **уморитися** означає “дуже стомитися, змучитися” [201, с. 619]: *[Храпко (кладучи перо):] Х-ху! **уморився!**.. Ні, не далось мені це письменство, та й годі! Що я тут написав, а от аж пальців не розведу, – натрудив руку* (П. Мирний); **вбитися** – “позбавляти себе життя вогнепальною або холодною зброєю і т. ін..” [201, с. 596]: – *І він один на всім світі, Один мене любить; А почує, що я **вбилась**, То й себе погубить* (Т. Шевченко); **упитися** – “п’ючи вино, горілку і т. ін., п’яніти, ставати п’яним” [201, с. 622]: *З того часу щовечір вона була й п’яна; а вирве вдень годинку, то і вдень **уп’ється*** (Марко Вовчок).

Дієслова з префіксом **в-** і постфіксом **-ся** мають значення “заглибитись, вникнути в що-небудь внаслідок інтенсивної дії”. Лексеми **вдуматися, вдивитися, впитися, впертися, вп’ястися** марковані градосемою “дуже”. Так, дієслово **вдуматися** означає “серйозно, зосереджено думаючи, вникати, заглиблюватися в суть чого-небудь” [201, с. 172]: ***Вдумався** в тому історію і побачив, що все се була підла, огидна інтрига її братів* (І. Франко); **вдивитися** – “пильно, уважно дивитися кудись, на кого-, що-небудь” [201, с. 171]: *Усі очі козацькії вже у той бік **вдивлялися*** (Марко Вовчок); **впитися** – “міцно захоплюватися, вчіплюватися” [201, с. 380]: *Кинулася [мати] до Ганнусі І в коси **впилася*** (Т. Шевченко); **впертися** – “силою, без дозволу заходити до якогось приміщення і т. ін..” [201, с. 381]: *А далі*

вперлися в будинки Підземного сього царя (І. Котляревський); *вп'ястися* – “не відводячи очей, дивитися на кого-, що-небудь” [201, с. 380]: *Гальорка вп'ялася очима в панів...* (С. Васильченко).

Досить продуктивним для вираження градуального значення є префіксально-постфіксальний формант **об-(обі-)** + **-ся**. Він надає дієсловам значення “вияв дії упродовж певного часу з великою інтенсивністю”. Лексеми *обжертися, обсунутися, обідратися, обіжратися* у своїй семантичній структурі мають спільну градосему “занадто”. Так, дієслово *обжертися* означає “надмірно наїдатися, завдаючи шкоди своєму здоров'ю; об'їдатися” [201, с. 393]: – *Нічого йому не станеться... – меду обжерся, тепер болить живіт...* (С. Васильченко); *обіжратися* – “надмірно напиватися (горілки, вина і т. ін.)” [201, с. 393]: *В цей день отець опрягся, Як чикилдихи обіжрався* (І. Котляревський); *обсунутися* – “обсипатися, обвалюватися, руйнуючись під дією яких-небудь сил (про земляні споруди, схили і т. ін.)” [201, с. 423]: *Обсунулась стара гребля, Місток похилився* (С. Руданський); *обідратися* – “порвати, зносити до краю свій одяг; обноситися, обірватися” [201, с. 388]: – *Чи бачиш, як ми обідрались! – Убрання, постолі порвались* (І. Котляревський).

Значення дії, у яку виконавець повністю занурюється, захоплюється і стомлюється, передає префікс **за-** і постфікс **-ся**, утворюючи дієслова доконаного виду. Цей формант, виконуючи градуальну функцію, вносить у семантичну структуру дієслів гранд-відтінок – надмірність виконання дії (більше від звичайної норми, міри). Дієслова *закохатися, замріятися, загордитися, задивитися, закохатися, задихатися, задуматися, закашлятися, заслухатися* марковані градосемою “надто”. Так, лексема *закохатися* означає “проїнятися почуттям кохання до когось” [201, с. 702]: *Максим біснувався, а проте ще дужче закохувався [в Явдоху]* (П. Мирний); *замріятися* – “заглибитися, поринути у щось, задуматися над чимось” [201, с. 712]: *Грицько так замріявся, що й забув, де він* (А. Головка); *загордитися* – “стати гордовитим, чванливим; зазнатися” [201, с. 693]: – *Еге-е, то се наша Параска справді загордилася, панією сподівається бути! – казали вони [нарубки]* (П. Мирний); *задивитися* – “захоплено, із замилюванням довго дивитися

на когось, щось, кудись, у щось; заглядатися” [201, с. 695]: *Не раз Ганя, сидючи на м'якому кріслі, задивлялась на веселі покої* (І. Нечуй-Левицький); *задихатися* – “дихати часто, посилено, важко через втому, хвилювання та ін..” [201, с. 695]: *Так-то старому швидко й дійти! Іде і, бачиться, усе на однім місці; стане поспішати, – задихається* (Г. Квітка-Основ'яненко); *задуматися* – “зосереджено думати, розмірковувати над чимось, про когось” [201, с. 696]: *Він почав задумуватися над становищем Регіни* (І. Франко); *закашлятися* – “заходитися кашлем, сильно і довго кашляти” [201, с. 700]: *Запалює [чоловік] цигарку, і дим йому йде в вічі, дим його першої цигарки. Він закашлюється* (Ю. Яновський); *заслухатися* – “захоплюватися, забувати про інше, слухаючи щось, когось” [201, с. 724]: *Горпина так заслухалася свекра, так пронялася жалем, що.. забула за свій пиріг* (П. Мирний).

Словотворчий формант **роз-** (**розі-**) + **-ся** вносить у семантичну структуру дієслів значення “вияв дії, яка в результаті досягається поступовим наростанням інтенсивності”, а отже, є засобом вираження градуальності. Лексеми **розбігатися, розбушуватися, розгорітися, розгулятися, розігрітися, розпалитися, рознаскудитися, розговоритися, розсердитися** марковані спільною семою “над міру”. Так, **розбігатися** означає “почавши бігати, захопитися, ввійти в азарт” [201, с. 143]: *Дівчинка-восьмиліток забавляє свого трілітнього братика, котрий чогось розбігався* (М. Коцюбинський); **розбушуватися** – “ставати бурхливим, неспокійним (про море, річку і т. ін..)” [201, с. 145]: *Море було так розбушувалось від часу виїзду тьоті Елі, що тільки сьогодні встановилось* (Леся Українка); **розгорітися** – “приходити в стан сильного збудження, душевного піднесення” [201, с. 156]: *Мотря стоїть коло печі, та в зачіпку колупає... Почервоніла, розгорілася, ще краща стала, ніж була* (П. Мирний); **розгулятися** – “починати діяти, повністю проявляючи себе у чомусь” [201, с. 157]: *До Хіврі сікався [Солоній], за макогін хватався; І не на жарт-таки, сердега, розгулявся* (Гулак-Артемівський); **розігрітися** – “нагріваючись, ставати теплим, гарячим” [201, с. 160]: *Потік тухольський перший раз відроду побачив такий блиск; перший раз розігрівся в своїм холоднім кам'янім ложі* (І. Франко); **розпалитися** – “відчути сильний жар (перев.

від хвороби)» [201, с. 179]: *Скільки від них [обкладок] дітвори перемерло! Оце зранку любе-миле бігає, дивись, в обід – розгорілося, **розпалилося**, на горлянку жаліється, а на другий день і Богові душу віддає...* (П. Мирний); **розпаскудитися** – “набути поганих нахилів, звичок” [201, с. 180]: *Юруш **розпаскудився** на панстві, бо не брався й за холодну воду* (І. Нечуй-Левицький); **розговоритися** – “поступово захопившись розмовою, стати говірким, балакучим” [201, с. 154]: *Він був чоловік поважний... Не многомовний, а коли вже **розговориться**, то наше [нашить] його кожне слово полум'ям* (Марко Вовчок); **розсердитися** – «відчути роздратування, обурення, гнів» [201, с. 193]: *Лаврентій аж почорнів, так **розсердився*** (В. Шевчук).

Префікс **роз-**, суфікс **-ти-** і постфікс **-ся** при творенні дієслів виконують градуальну функцію, бо вносять значення “початок дії” (нижче за норму). Градосемою “злегка, до певної міри” марковані дієслова **розбігатися, розпочинатися, розпускатися, розгоратися, розганятися**. Так, лексема **розбігатися** означає “починати бігти” [201, с. 143]; **розпочинатися** – “проявляти перші ознаки” [201, с. 187]: *Чудовий літній день **розпочинався*** [201]; **розпускатися** – “розвиваючись під дією тепла, сонячного проміння, ростучи, розпускатися, розкриватися (про бруньки, квіти, листя” [201, с. 189]: *На землі в той дивний майський вечір **розпускались** мільйони рож, троянд* (І. Нечуй-Левицький); **розгоратися** – “починати горіти дедалі сильніше” [201, с. 155]: *Я підкидаю до кани дров. Вони поволі **розгоряються*** (Ю. Яновський); **розганятися** – “рухатися, поступово збільшуючи швидкість” [201, с. 152]: – *Ото Ай-Петрі?! Високо, по-вашому? Та розженусь добре – і там!.. Можете **не розгонитись**: повірте краще, що не близько...* (Остап Вишня).

Дію, направлену на об’єкт сприйняття, передають префікс **при-** і постфікс **-ся**, приєднуючись до дієслівних лексем. Вони вносять у семантичну структуру слова значення інтенсивного вияву ознаки дії. Дієслова **прислухатися, приподобитися, придиратися, притерпітися** марковані градосемою “дуже”. Так, лексема **прислухатися** означає “напружуючи слух, намагатися почути що-небудь” [201, с.910]: *Надя сиділа мовчки й **прислухалася**, що говорилось в світлиці* (І. Нечуй-Левицький); **приподобитися** – “піддобрюватися” [201, с. 903]: *[Юда:] Учитель мав*

улюбленців між нами, – ми, зуби зціпивши, їм догоджали, щоб **приподобитись** йому хоч тим (Леся Українка); **притерпітися** – “змиритися з чим-небудь” [201, с. 919]; **придиратися** – “використовувати що-небудь як привід до якихось зауважень, обвинувачень (зазвичай безпідставних); прискіпуватися” [201, с. 884]: *Усе придирається [Харко]: “У вас, каже, не так усе, як у людей”* (Г. Квітка-Основ’яненко).

Дієсловам **притулитися, присмоктатися, причаїтися**, притаманна градуальність, бо вони передають значення одноразової дії з великою інтенсивністю. Ці лексеми об’єднані спільною семою “надто”: **притулитися** – “тісно присуватися, пригортатися до кого-, чого-небудь; горнутися” [201, с. 922]: *Щось стало між нами. Я не смів притулитись до материних грудей, обняти сестру* (М. Коцюбинський); **присмоктатися** – “прилипати, щільно приставати до кого-, чого-небудь за допомогою присосків” [201, с. 910]; **причаїтися** – “завмирати, тамуючи подих; затихати” [201, с. 7]: *Кинулась [Гаїнка] на ліжкові, підвелась і впала знову, причаїлася, затаївши й духа* (Б. Грінченко).

Отже, градуальну семантику дієслів на словотвірному рівні в українській мові реалізують зазначені вище префіксально-постфіксальні форманти. Вони, приєднуючись до дієслівних лексем, вносять у їх семантичну структуру значення міри і ступеня дії. Префіксально-постфіксальні форманти виконують функцію градуаторів, а тому є засобом вираження градуальності в українській мові.

2.3. Суфіксація як засіб вираження градуального значення дієслів

Афіксація – це найхарактерніший для української мови спосіб словотворення, за допомогою якого утворюється майже 85% слів її словникового складу [203]. Суфіксальний спосіб творення слів є найпродуктивнішим різновидом афіксального способу, що виражається в широкому наборі суфіксів та їхніх варіантів, у розповсюдженні суфіксальної деривації на всі частини мови. В українській мові за допомогою суфіксів можуть утворюватися: іменники – від іменників, прикметників,

дієслів тощо, прикметники – від іменників, прикметників, дієслів тощо, дієслова – від дієслів, іменників, прикметників тощо [129].

Суфіксальний спосіб у дієслівних лексемах виступає в основному для вираження видової кореляції (*зачитати – зачитувати, зберегти – зберігати*). До основ іменників, прикметників і числівників додаються безпосередньо дієслівні суфікси **-и-, -і-, -а- (-я-), -ува-**. При творенні дієслів від основ займенників та від службових слів і вигуків перед дієслівним суфіксом з'являється словотворчий суфікс **-к-**, наприклад, *тикати, ойкати* [199].

Дієслово стає самим собою, коли до його твірної основи приєднується суфікс дієслівної основи. Дієслівна основа на одну морфему багатша за твірну основу. Цією морфемою і є суфікс дієслівної основи. В. Русанівський виокремлює суфікси **-ува- (-юва-), -ва-, -а- (-я-), -і-, -ну-** [177].

Суфіксація – один із способів вираження градуального значення дієслівних лексем. Градаційне значення репрезентують дієслівні суфікси, які, не змінюючи загального значення, вносять у семантичну структуру дієслова різні гранд-відтінки, вказуючи на міру і ступінь вияву ознаки дії.

У роботі розглянуто дієслівні лексеми, утворені за допомогою суфіксів **-ну-, -ону-, -ува-, (-юва-)**, бо тільки ці афікси вносять у семантичну структуру дієслів градосеми.

Градаційне значення в дієсловах передає суфікс **-ну-**, який, приєднуючись до лексем недоконаного виду, що виражають дію, яка складається з *n*-ої кількості квантів (багатофазові або багатоактні дієслова), утворює дієслова доконаного виду і вносить до їх семантичної структури гранд-відтінок – вияв дії обмежений одним актом, що надає дієслову значення миттєвості, моментальності у завершені дії. Н.Авілова, О. Бондарко вважають, що яскрава семантика однократності дії дієслів доконаного виду із суфіксом **-ну-** робить його (дієслово) особливим способом дії зі значенням однократності [1, 19]. Дієслова *шепнути, штовхнути, стрибнути, блиснути, гримнути, тупнути, рвонутти*, виражаючи дуже швидку дію, дію в цю ж хвилину, об'єднані спільною градосемою “вмить, несподівано”. Так, лексема *штовхнути* означає “короткими різкими рухами торкатися до кого-, чого-небудь,

відпихати від себе” [191, с. 541]: *Товариш штовхнув хлопця вбік, і він тільки тоді зрозумів, що бовкнув зайве* (З.Тулуб); **стрибнути** – “зробити стрибок” [201, с. 5]: **Стрибнув** у певну смерть, але не здався; 99 шансів проти одного було за те, що від нього залишаться самі шматки, але **стрибнув** (І. Багрянний); **блиснути** – “перен. вражати зовнішнім блиском” [201, с. 115]: *Образно. Тепер же, після вільнодумних слів графа, у лукавих очах пані Дзялковської зблиснув якийсь особливий вогник* (В. Лис); **grimнути** – “сильно стукнути, ударити по чому-небудь” [201, с. 5]: *Розсердився старий, grimнув дверима, пішов* (М. Коцюбинський); **тупнути** – “вдарити ногою (ногами) об підлогу, землю” [201, с. 5]: *Іван тупнув на місці, виставив ногу, струснув усім тілом і поплив в легкій гуцульській танці* (М. Коцюбинський); **шепнути** – “говорити, вимовляти щось дуже тихо, пошепки” [201, с. 5]: *Килина одхилила двері і щось шепнула до Терлецької* (І. Нечуй-Левицький); **рвонутти** – «порушуючи цілісність чого-небудь, одним рухом рвучко розділити, розірвати його на частини» [201, с. 103]: *Нараз набракло йому повітря, через що рвонув собі на грудях сорочку, а може, і в забуття запав, поринаючи, як човен, у розхит розбурханих золотих хвиль...* (В. Шевчук).

Однак у дієслівній лексемі **гульнути** однократна форма позначає дію, що, зрозуміло, триває довше, ніж одна мить. Це дієслово марковане градосемою “сповна”: **гульнути** означає “весело провести час; розважитися” [191, с. 192]; *В неділю таки заглянь, треба ж випити – оранку закінчили швидко, чого ж не гульнути на radoщах* (М. Чабанівський).

У дієслівних лексемах **курнути, писнути**, що утворені від основ, які виражають гомогенні процеси, суфікс **-ну-** вносить у їх семантичну структуру гранд-відтінок – інтенсивність у перебігу дії, експресивність. Дієслова **курнути, писнути** об’єднані спільною градосемою “у ту ж мить, швидко, сильно”. Так, лексема **курнути** означає “вдихати й видихати дим якої-небудь речовини, переважно тютюну” [191, с. 412]: *[Панас Захарович:] Тепер і курнути можна. (Крутить з газети здоровенну цигарку й дивиться на Дніпро)* [201]; **писнути** – “видати писк” [201, с. 5]: *Невиразна болість ущепнула за пальці; а вона хоч би писнула або скривилася – тільки загорілася, як вогонь* (П. Мирний).

Приєднуючись до основ дієслівних лексем недоконаного виду, суфікс **-ну-** не лише змінює вид дієслова, а й вносить у його семантичну структуру відтінок інтенсивної фізичної однократної дії: **різнати, рвонати, жбурнути, дмухнути, плигнути, брикнути**. Ці лексеми марковані градосемою “несподівано, сильно”. Дієслово **різнати** означає “ранити істоту, частини її тіла (про щось гостре або чимсь гострим)” [191, с. 571]: *Іван взяв хижака лівою рукою за довгу зубасту морду.. і легко **різнув** ножем по м'якій сріблястій шиї* (М. Стельмах); **рвонати** – “порушуючи цілісність чого-небудь, одним рухом рвучко розділити, розірвати його на частини” [191, 463]: *Раптом молодий кріпак, що лежав на лаві, мов ужалений, схопився ... і, хитаючись, **рвонув** на собі сорочку* [201]; **жбурнути** – “рвучко, з силою кинути кого-, що-небудь” [191, с. 515]: *Човна **жбурнуло** вбік, пасажери інстинктивно вхопилися руками за борти* (О. Гончар); **дмухнути** – “випустити з рота сильний струмінь повітря” [191, с. 3153]: *Одарка **дмухнула** на свічку і ... непроглядна темнота зразу все покрила* (П. Мирний); **плигнути** – “зробити стрибок” [191, с. 582]: *Він миттю **плигнув** з печі на піл* (П. Мирний); **брикнути** – “упасти, перекинутися” [191, с. 236]: *Іде, іде вівця і раптом захиталася, **брикнула** і край* [201].

Цікавими з огляду семантики є одноактні дієслівні лексеми **мигнути, мелькнути, сяйнути**, що виражають оптичні ефекти (суфікс **-ну-** вносить відтінок моментальності дій). Ці дієслова, об'єднані спільною градосемою “злегка”, передають низький ступінь вияву ознаки дії. Так, дієслово **мигнути** означає “раптово з'явитися і зникнути.” [191, с. 700]: *Його очі на мить спинились, і в них **мигнув** наче далекий виблиск пожежі* (М. Коцюбинський); **мелькнути** – “з'явитися на короткий час і зникнути з поля зору” [191, с. 671]: *Засвербіла Івасева долоня, щось загурчало. Івась глянув – тільки жовтий слід на долоні, де лежав коник, та перед очима щось **мелькнуло*** (П. Мирний); **сяйнути** – “випромінювати яскраве світло” [191, с. 912]: *Далеко за річкою блиснуло щось. Поряд **сяйнуло** знов, а за ним у третьому місці сильно бухнув полумінь* (М. Коцюбинський).

Проте у семантичну структуру дієслівна **спалахнути** суфікс **-ну-** вносить гранд-відтінок – моментальний інтенсивний вияв ознаки дії: **спалахнути** – “раптово

і швидко загорітися яскравим полум'ям” [191, с.485]: *Оце спалахне віхоть, — ясний світ пробіжить по хаті, заграв на чорних шибках вікон* (П. Мирний).

У семантичну структуру дієслів доконаного виду, які позначають акустичні явища (звуки або дії, що супроводжуються цими звуками), **клацнути, вискнути, гахнути, свиснути, дзенькнути, грюкнути** суфікс **-ну-** вносить гранд-відтінок – одноразовий інтенсивний і завершений вияв ознаки дії. Ці лексеми об'єднує спільна градосема “у ту ж мить”. Так, **клацнути** означає “утворити короткий своєрідний звук раптовим зіткненням рівних поверхонь твердих предметів, дією якого-небудь механізму тощо” [191, с. 177]: *Вовк клацнув зубами і блимнув очима* (М.Коцюбинський); **вискнути** – “видати уривчастий, різкий, пронизливий звук” [191, с. 487]: *Маринка голосно вискнула і майнула до лежанки* [201]; **гахнути** – “створити гучний короткий звук; з силою стукнути, ударити” [191, с. 41]: – *Брехня! Не вірю! – закричав Матюша і гахнув по столу кулаком так, що забряжчав графин з водою* [201]; **свиснути** – “видати свист” [191, с. 73]: – *Тільки свисну – миттю кінь прилине. За хвилину ми вже в горах будем!* (Леся Українка); **дзенькнути** – “видати короткий дзвінкий звук при ударі” [191, с. 266]: *Дмитро Бондар зайшов у їдальню саме тоді, коли дружно дзенькнули чарки* [201]; **грюкнути** – “створити сильний грюк, шум при ударі, поштовху і т. ін.” [191, с. 184]: *Вона грюкнула дверима й увійшла до себе в хатину* (П. Мирний).

Суфікс **-ну-**, приєднуючись до дієслова із семантикою стану, передає поступове посилення будь-якого стану: **киснути, сохнути, тухнути, хрипнути, чахнути**. Ці дієслова марковані градосемою “упродовж певного часу, якісно змінюючись”. Так, лексема **киснути** означає “ставати кислим” [191, с. 154]: *Три неділі кваша кисла, Та й не викисла* [201]; **сохнути** – “випаровуючись, зникати (про рідину); висихати” [191, с. 473]: *Піде [дівчина] на шлях подивитись, Поплакати в лози, – Защебече соловейко, – Сохнуть дрібні сльози* (Т. Шевченко); **тухнути** – “робитися тухлим, псуватися (про харчові продукти) або робитися затхлим, несвіжим (про воду і т. ін.)” [191, с. 330]: *Радить [батько] возити воду цистерною, а не отакими барильцями. – А ми навмисне такими барильцями, – відповідає той, що пив, молодий закіптюжений смаглій, і білкуваті очі його по-циганському грають*

лукаво. – Бо привезли б цистерною, та й на три дні, тай **тухнуть**ме вода!.. (О.Гончар); **хрипнути** – “втрачати чистоту і звучність, ставати хрипким (про голос)” [191, с. 146]: *Пора й перестати, бо є кінець сльозам, є край і лементові: голос хрипне, сльози сохнуть, опускаються в серце, на дно душі* (П. Мирний); **чахнути** – “втрачати сили, здоров'я, ставати чахлим” [191, с. 284]: *Він і діло робить, і нікому важкого слова не скаже, і богу молиться, тільки знай мовчить та сумує, та чахне, мов свічка тане* (П.Куліш).

Продуктивним у вираженні градуального значення дієслівних лексем є суфікс **-ону-**. Такі дієслова належать до експресивно-розмовного шару української лексики. Вони позначають однократні дії, які реалізуються різко, із силою, брутально. Крім таких загальних характеристик, відповідні дієслівні деривати можуть мати іронічно-оцінне значення [44].

Однократні дієслова із суфіксом **-ону-** **трясоннути, кусоннути, сипоннути, плигоннути, газоннути, скубоннути, різоннути, гризоннути**, вступаючи у градуальні відношення, крім відтінку однократності, передають гранд-відтінок – посилена інтенсивна дія. Вказуючи на високий ступінь вияву ознаки дії, дієслова об'єднані спільною градосемою “враз, занадто”. Так, лексема **трясоннути** означає “швидко й рвучко штовхнути, хитати вгору й вниз, з боку на бік, вперед і назад” [191, с. 306]: – *А що..? – трясонув його [німецького солдата] Кир за петельки* (Г. Тютюнник); **кусоннути** – “відокремити невелику частинку чого-небудь, захоплюючи, здавлюючи зубами” [191, с. 416]: *Артем мовчав. Він кусонув хліба наскільки рота хватило* (А.Головко); **сипоннути** – “змусити падати куди-небудь, випускаючи щось сипке або дрібне” [191, с. 196]: *Він лупнув очима.., – у очі наче хто йому піску сипонув, зарізало так, голова горіла* (П. Мирний); **плигоннути** – “зробити стрибок” [191, с.582]: *“Цяця” [собака].. вискочила з засідки й плигонула на фашиста* (Ю.Яновський); **газоннути** – “посилити подачу пального для збільшення швидкості руху машини, літака і т. ін.” [191, с. 14]: – *Чудний якийсь, – знизав плечима шофер і так газонув, що Максима на мить заволокла синювата хмарка* [201]; **скубоннути** – “караючи кого-небудь, смикнути за волосся, вуха і т. ін.” [191, с. 331]: *[Хведір:] Бачиш, що батько від тебе розумніший?.. (Знову скубе його за чуба). [Демид:] Ой-*

ой! ..аж сльози потекли з очей, так **скубонули!**.. (М. Кропивницький); **різонути** – “чим-небудь, перев. гострим, розділити щось на частини” [191, с. 571]: *Блискавично вихопив [Андрійко] з кишені ножа, **різонув** віршовку, підхопив зів'ялу Тетяну Павлівну на руки* [201]; **гризонути** – “вкусити, здавлюючи зубами” [191, с. 166]: *Одступила... кобила трохи назад, почухала об одвірок ріпицю, **гризонула** себе за праву пахву* (Остап Вишня).

Отже, суфікси **-ну-**, **-ону-** надають дієсловам нового гранд-відтінку – акцентується увага на специфічних виявах однократності дії, як-от: миттевості, різкості, раптовості, інтенсивності. У семантичній структурі доконаного виду дієслів із суфіксами **-ну-**, **-ону-** спостерігаємо градосеми “у ту ж мить”, “вмить”, ”сильно”, ”злегка”, ”яскраво”, ”сповна”, ”занадто”, ”несподівано”, ”ураз” тощо. Виражаючи градуальне значення дієслів, суфікси **-ну-**, **-ону-** функціонують як градатори.

Суфікси **-ува-** (**-юва-**), приєднуючись до дієслів, вносять у їх семантичну структуру гранд-відтінок – вираження довготривалої дії, не обмеженої в часі. У дієсловах руху, фізичної дії, мовлення тощо суфікси **-ува-** (**-юва-**) модифікують значення дієслова недоконаного виду, в яких дія багато разів повторювалася в минулому (у семантиці таких дієслів дія може членуватися на фази) або довготривалу дію в далекому минулому (у семантичній структурі цих дієслів дія не може членуватися на фази). Лексеми **рахувати, дивувати, чарувати, хвилювати, чаклувати, шанувати, мордувати, регулювати** марковані градосемою “постійно, довго”. Так, **рахувати** означає “перераховувати, вираховувати, обчислювати. Визначати кількість, суму” [201, с. 101]: *Вона повернулась до стіни і почала **рахувати** пальцем крапочки на перському килимі* (Леся Українка); **дивувати** – “викликати подив, здивування в кого-небудь, вражати незвичайністю чогось; здивовувати, вражати” [201, с. 541]: – *Вродою все я село **дивувала!** Та через вроду либонь і пропала!* [201]; **чарувати** – “діяти, впливати на когось, щось чарами; чаклувати, відьмувати, ворожити” [201, с. 749]: *Вже не одна дівчина од його чохла, не одна й до знахарки ходила, і зілля варили, і **чарували**, так нічого не вдіяли* (О.Стороженко); **хвилювати** – “робити неспокійним кого-небудь; викликати велике піднесення” [201, с. 688]: *Згадав [Аркадій Петрович] одразу, як гула радісно сходка,*

коли він пояснив їй права народу на землю. Се завжди його **хвилювало**, і по розмові почував він бадьорість і апетит (М. Коцюбинський); **чаклувати** – “займатися чаклунством; ворожити; наvertати біду, лихо, хворобу на людей, тварин” [201, с.746]: *Перейшла [Домаха] жити у пустку, що на леваді, над болотом, та й стала чаклувати та людям капості робити* (Г. Квітка-Основ'яненко); **шанувати** – “надавати чомусь великого значення; цінити” [201, с. 791]: *Благаю Бога, щоб смеркало, Бо на позорище ведуть Старого дурня муштрувати. Щоб знав, як волю шанувати, Щоб знав, що дурня всюди б'ють* (Г. Шевченко); **мордувати** – “завдавати комусь фізичного болю або моральних страждань; мучити, катувати” [201, с. 226]: *Панів за те там мордували І жарили зо всіх боків, що людям льготи не давати І ставили їх за скотів* (І. Котляревський); **регулювати** – “впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі” [201, с. 108]: *Вуйко держав мене в вічній страсі, в вічній погрозі. Строгі його приписи регулювали моє життя так, як накручений годинник* (І. Франко).

Отже, суфіксація є одним із продуктивних засобів вираження градуального значення дієслівних лексем, оскільки суфікси **-ну-, -ону-, -ува- (-юва-)** у семантичну структуру дієслів вносять різні гранд-відтінки: однократну дію або довготривалу, не обмежену в часі дію. Вищезазначені суфікси при творенні дієслів виконують функцію градуаторів, надаючи лексемам значення міри і ступеня вияву ознаки дії.

Висновки до розділу

Градуальна семантика дієслів на словотвірному рівні в сучасній українській літературній мові може бути реалізована за допомогою афіксів. Засобами вираження градуальності є префікси, суфікси, префіксально-постфіксальні форманти, які вносять у семантичну структуру дієслів гранд-відтінки.

У розділі описано префікси і словотворчі форманти, які передають градуальне значення дієслівних лексем, визначено градусеми. Найпродуктивнішими засобами вираження градуальності є префікси **по-, недо-, при-, над- (наді-), з-, с-, об- (обі-), пере-, при-, під- + -ува- (-юва-), про-, в-, роз- + -ува- (-юва-)**; префіксально-постфіксальні форманти **на- + -ся, с- + -ся, у- + -ся, в- + -ся, до- + -ся, по- + -ся, за-**

+ **-ся, роз-** + **-ся, при-** + **-ся, об-** + **-ся, до-** + **-ся, роз-** + **-ся**. Менш продуктивними засобами вираження грауальності дієслів є суфікси **-ну-, -ону-, -ува- (-юва-)**.

РОЗДІЛ 3

РЕАЛІЗАЦІЯ ГРАДУАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ГРУП ДІЄСЛІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Проблема семантичної класифікації дієслів залишається актуальною для сучасного мовознавства. Це пояснюють насамперед тим, що “дієслово – найбільш складна і найбільш містка лексико-граматична група слів. Дієслівні конструкції мають вирішальний вплив на іменні словосполучення і речення” [33].

У складі дієслівної лексики уже давно виділяють і вивчають такі групи слів, як дієслова руху, мовлення, почуття, сприйняття, мислення тощо. Виокремлення цих класів здійснюється на основі інтуїції мовців, на їх знаннях про реальну дійсність, а також на екстралінгвістичних факторах [26].

Сприйняття мовлення – абсолютно суб’єктивний процес, і не можна стверджувати, що певне слово сприймається тільки так, тобто однозначно, різними носіями мови. Здійснюючи лінгвістичне дослідження категорії градуальності слова, ми розглянули ті дієслова, які, на нашу думку, презентують категорію градуальності. У дослідженні застосовано сучасний підхід до вивчення семантики слів, що враховує суб’єктивність сприйняття мовлення різними носіями мови. Вивчення семантичних особливостей дієслова здійснено на рівні лексико-семантичного аналізу.

У роботі запропоновано класифікацію лексико-семантичних груп дієслів, яка спирається на філософське учення Дільтея та Зіммеля про життя. Поняття життя за Дільтеєм «становить факти волі, спонуки і почуття, безпосередньо дані нам як переживання» [23, с. 176]. Зіммель вважав, що «зміст життя» зводиться до почуття, досвіду, дії, думки [23, с. 176].

Звідси, можна виокремити два класи лексико-семантичних груп дієслів: дієслова дії і дієслова психічної діяльності. Дієслова дії поділяємо на такі підгрупи:

- дієслова фізичної дії;
- дієслова буття;

- дієслова руху;
- дієслова мовлення і звучання;
- дієслова волевиявлення;
- дієслова вияву ознаки дії;
- дієслова фази дії.

Дієслова психічної діяльності аналізував російський мовознавець Л. Васильєв. Саме його класифікація лексико-семантичних груп дієслів психічної діяльності покладена в основу нашого наукового дослідження.

Слід зазначити, що в роботі проаналізовано окремі зразки дієслів, маркованих градосемою, що дає можливість виявити градуальність дієслів як лексико-семантичну категорію.

Варто зазначити, що з синонімічного ряду, поданого у словнику синонімів [205] було вилучено ті дієслова, які у своїй семантичній структурі мають градосему – сему міри і ступеня, адже є й абсолютні синоніми, в лексичній структурі яких відсутня будь-яка відмінність.

Дієслово як виразник процесуальності здатне вступати в градуальні відношення і виражати градуальність, тобто передавати міру ознаки, дії, процесу, що можна відобразити на градуальній шкалі. Засобами вираження градуальності на лексико-семантичному рівні є градосема – сема міри і ступеня, що міститься у семантичній структурі дієслова. Ядром дієслівної градуальної лексики є дієслова розміру, величини; кількості; абстрактної кількості; сили, швидкості.

3.1. Лексико-семантичні групи дієслів зі значенням міри і ступеня в сучасній українській мові

3.1.1. Лексико-семантична група дієслів фізичної дії

У філософії дію визначають як «складову, або окремий акт діяльності, що є способом буття людини у світі, її здатністю вносити у дійсність зміни» [209, с. 45]; у психології – „це одиниця діяльності” [174, с. 94].

Діяльність – цілеспрямований рух. Ще Аристотель визначив особливість дій: всі вони спрямовані на мету. Мета – це певне знання, а знання є буття предмета для свідомості – або наявного, або шуканого [23]. Фізична діяльність припускає наявність діяча, характерна певними фізичними параметрами дії (витрата енергії, здійснення механічних операцій), контролюється виконавцем, має деяку мету, спрямована на конкретний об'єкт [173]. Виходячи з вищезгаданих параметрів фізичної діяльності, під дієсловами фізичної дії розуміємо дієслова, що означають виконувати істотою контрольовані фізичні дії, спрямовані на об'єкт.

У лінгвістиці поняття «діяльність» визначають як застосування своєї праці до чого-небудь; активність, діяння [201].

Оскільки діяльність людини багатогранна й охоплює різні сфери життя, то і різноманітна за значенням група лексем, які називають дію. О.І. Леута зазначає, що група дієслів фізичної дії об'єднує значну кількість підгруп, серед яких найчастіше визначають релевантні дієслова активної фізичної дії, впливу, створення, перетворення, знищення, механічної зміни предмета, дієслова, що позначають побутову господарську діяльність людини, інструментальні дієслова, дієслова зі значенням приєднання чи відчуження предмета, дієслова перетворення, зближення, об'єднання, повного охоплення, просторової взаємодії предметів; каузативні дієслова конкретної фізичної дії, що містять сему локалізації, дієслова несамостійного переміщення предметів та ін. [115]

В українському мовознавстві лексико-семантичну групу дієслів фізичної діяльності досліджували І. Овчиннікова [158], І. Джочка [57], А. Шумейкіна [227].

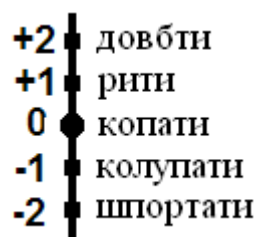
У поясненні лексичного значення дієслів фізичної дії А. Шумейкіна визначає такі його складові: 1) основний семантичний компонент (родове значення, категорійно-лексична сема, поняттєва основа, через яку встановлюється належність дієслова до певного таксономічного класу); 2) семи суб'єкта та об'єкта дії, що безпосередньо формують семантику дієслова; 3) диференційні семи зі значенням способу, знаряддя, матеріалу, засобу, характеру дії тощо; 4) додаткові адвербіальні конкретизатори дієслівної дії, що доповнюють і уточнюють семантику дієслова [227].

Розглядаючи лексико-семантичну групу дієслів фізичної дії, виокремлюємо дієслова із семою міри та ступеня вияву ознаки дії, спираючись на класифікацію, запропоновану А. Шумейкіною. Відповідно до синтагматичних та парадигматичних особливостей вона поділяє дієслова фізичної дії на дієслова фізичної дії з семантикою створення, зруйнування та пошкодження об'єкта [227].

Дієслова фізичної дії з семантикою створення об'єкта мають у своїй семантичній структурі градусему.

Лексеми **копати**, **колупати**, **рити**, **шпортати**, **довбти** марковані спільною семою «створювати об'єкт з параметричною характеристикою глибини», проте вони відрізняються ступенем інтенсивності. Так, **копати** означає «розпушувати землю заступом, лопатою тощо» [191, с. 279]: – *Я звеліла їм **копати** ... город / І.Нечуй-Левицький*); **колупати** – «руйнуючи поверхню, робити заглибини, ямки в чомусь» [191, с. 236]: *Один з Троянської громади. Ціпком все землю **колупав** (І.Котляревський)*; **рити** – «розкопувати, розривати, розпушувати щонебудь рихле, сипке» [191, с. 542]: *Кабани лежали по сажках, а кнуриці, льохи і поросята **рили** подвір'я (М. Коцюбинський)*; **шпортати** – «розкопувати щонебудь, роблячи в чому-небудь заглибини; копирсати» [191, с. 526]: *Він своїм закованим костуром почав **шпортати** землю, відважив одну дернину, другу, вишпортав трохи глини (І. Франко)*; **довбти** – «ударяючи по чому-небудь, колупаючи щось, робити отвір, заглиблення» [191, с. 330]: *Добуває віла запоясник, мур **довбає**, твердий камінь креше, пробиває шпарочку вузеньку, подає до побратима голос (Леся Українка)*.

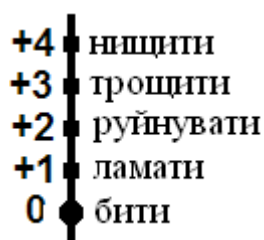
Вищезазначені лексеми на рівні синонімії передають градуальні відношення, а отже, підлягають градуюванню, виконуючи функцію градуальності. Градуальна шкала має такий вигляд:

Лексеми *гатити, городити, крити, мостити*, об'єднані спільною семою «створювати об'єкт з параметричною характеристикою довжини» та лексеми *будувати, мурувати*, об'єднані спільною семою «створювати об'єкт з параметричною характеристикою висоти», у своїй семантичній структурі не мають градусеми, а тому не вступають у градуальні відношення і не виражають категорію градуальності.

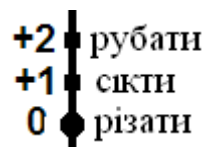
Дієслова фізичної дії зі значенням зруйнованих / пошкоджених об'єктів мають у своїй семантичній структурі градусему. Спільною семою «руйнувати, обертати на руїни, знищувати об'єкт» марковані дієслова *бити, ламати, руйнувати, трощити, нищити*, проте вони різняться інтенсивністю дії: *бити* – «стукати, ударяти по чому-небудь, об щось» [191, с. 168]: *За кілька хвилин було чути, як вона била по клавішах і тріпала стиркою по струнах фортеп'яно, витираючи його* (Леся Українка); *ламати* – «розробляти, розламуючи що-небудь певним знаряддям» [191, с. 441]: *І світа божого не бачать, не знають, Під землею камінь [камін] ламають* (Т. Шевченко); *руйнувати* – «знищувати, перетворювати на руїни» [191, с. 898]: *Не спинити зливи, що затоплює землю, клекоче бурчаками, руйнує греблі й все, що на дорозі...* (М. Коцюбинський); *трощити* – «з силою ламати, розбивати на частини» [191, с. 287]: *Удесяте оповідала [Мелася], як той [ведмідь] усе трощив і валив* (Марко Вовчок); *нищити* – «топчучи, ламаючи і т. ін., припиняти існування чого-небудь» [191, с. 417]: *А ведмедів, що zostались, Чоловік... нищить* (Леся Українка).

Вищезазначені лексеми вступають у градуальні відношення, що виражено на рівні синонімії. Ці дієслова мають у своїй семантичній структурі градусему – сему міри і ступеня, а тому виконують градуальну функцію. Градуальна шкала має такий вигляд:

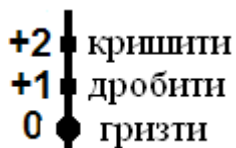
Дієслова *різати*, *сікти*, *рубати* об'єднує спільна сема «розділяти об'єкт на частини». Ці лексеми різняться інтенсивністю вияву ознаки дії, бо у своїй семантичній структурі мають градосему. Так, *різати* означає «чим-небудь гострим розділяти щось на частини» [191, с. 561]: *Кухарка поналивала в миски борщу, шафар став із шнурком до кулеші й почав ним **різати** по шматкові для кожного робітника* (Н. Кобринська); *сікти* – «швидким рухом, ударом чого-небудь розтинати, розрізати» [191, с. 217]: *Велів [Еней] всіх [ворогів] **сікти** та рубать* (І.Котляревський) – градосема «сильно»; *рубати* – «розсікати, розділяти на частини, ударяючи чим-небудь гострим з розмаху» [191, с. 891]: *Майстри виймають сокири з-за поясів і починають **рубати** сходи на гору* (Леся Українка) – градосема «нешадно; дуже».

Лексеми *різати*, *сікти*, *рубати* на рівні синонімії вступають у градуальні відношення, а тому виконують градуальну функцію. Градуальна шкала має такий вигляд:

Дієслова *гризти*, *дробити*, *кришити* об'єднані спільною семою «розбивати, роздрібнювати об'єкт», проте вони різняться інтенсивністю ознаки дії та мірою роздрібнювання на частини. Так, *гризти* означає «міцно здавлюючи зубами, роздрібнювати що-небудь тверде» [191, с. 166]: *В печері сиділа стара зайчиха і **гризла** головку капусти* (І. Нечуй-Левицький); *дробити* – «розбивати, ламати, кришити що-небудь на невеликі частини» [191, с. 420]: *Крім... **дробить** землю зубами* (О. Копиленко); *кришити* – «розколювати, розбивати, подрібнювати щось на дрібні шматочки, на крихти» [191, с. 354]: *Камінь **кришить** вітер і негода, Дуб столітній хилиться від них* [201].

Вищевказані лексеми на рівні синонімії вступають у градуальні відношення, а тому виражають градуальність. Градуальна шкала має такий вигляд:

Дієслова *тикати*, *штрикати*, *колоти* об'єднані спільною семою «встромлювати, натискати об'єкт», проте вони різняться інтенсивністю вияву ознаки дії: *тикати* – «втискати щось колюче, з загостреним кінцем» [191, с. 110]: *Щілини між колодками були позатикані мохом.. Я тикнув зонтиком в мох, і кінець зонтика пробив дірку наскрізь* (І. Нечуй-Левицький); *штрикати* – «встромляти чим-небудь гострим, спричиняючи біль» [191, с. 544]: *Взяв [менший брат] шило і став штрикати куди попало старшого брата, а той його* (Леся Українка) – градусема «дуже»; *колоти* – «уражати кого-небудь, встромляючи в тіло вістря зброї» [191, с. 234]: *Хто рачки ліз, а хто простягся, Хто був шкереберть, хто качався, Хто бив, хто різав, хто колов* (І. Котляревський) – градусема «занадто».

Вищезазначені лексеми вступають на рівні синонімії у градуальні відношення, бо у своїй семантичній структурі мають градусему – сему міри і ступеня. Градуальна шкала має такий вигляд:

3.1.2. Лексико-семантична група дієслів волевиявлення

Людина не лише сприймає і пізнає об'єктивний світ, але й активно на нього впливає. Вона постійно ставить перед собою певні цілі і бореться за їх реалізацію. Здійснюючи цілеспрямовані дії, людина зустрічає різні перешкоди, а її воля виражається в тому, наскільки людина здатна переборювати перешкоди та труднощі на шляху до мети.

Воля – це психічний процес свідомої цілеспрямованої регуляції людиною своєї діяльності і поведінки з метою досягнення поставлених цілей [68].

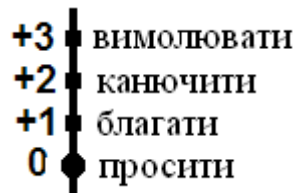
Воля за Аристотелем – це прагнення, потяг до мети; бажаний предмет її становить розум або уява. Гегель говорив, що без волі неможливо мислити, бо, мислячи, ми діяльні, а це – прояв волі [23].

Основну одиницю волі – вольову дію треба розуміти як дію свідому, цілеспрямовану. Вольова діяльність – це особлива форма активності людини. Вона полягає в тому, що людина здійснює владу над собою, контролює власні імпульси і в разі необхідності – гальмує їх.

А. Бойко лексико-семантичні групи дієслів виокремлює з урахуванням того, наскільки настійливо виражено спонукання до дії. Лексичний матеріал розміщений в порядку зростання вимоги виконати дію: прохання, порада, переконання, вимога, розпорядження, наказ. Науковець виділяє такі групи дієслів із загальним значенням волевиявлення: 1) дієслова, які виражають прохання; 2) дієслова, які виражають поради, переконання; 3) дієслова, які виражають вимогу; 4) дієслова, які виражають накази, розпорядження. [17].

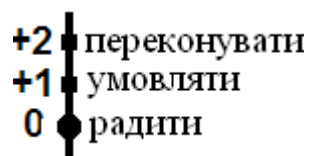
Дієслова *просити*, *благати*, *канючити*, *вимолювати* об'єднані спільною семою «звертання до кого-небудь з метою домогтися чогось», проте вони різняться інтенсивністю вияву ознаки дії. Вищевказані лексеми у своїй семантичній структурі мають градусему – сему міри і ступеня. Так, *просити* означає «звертатися з проханням до кого-небудь, домагатися чогось» [191, с. 283]: *Губернатор.. став її випитувати, об якій нужді вона його просить* (Г. Квітка-Основ'яненко); *благати* – «наполегливо, невідступно, ласкаво просити» [191, с. 191]: *Сам і їсти їй приносить, І просить, благає, Щоб на його подивилась, Щоб утерла очі...* (Т. Шевченко) – градусема «дуже»; *канючити* – «настирливо й жалібно (часто до набридливості) просити що-небудь у когось» [191, с. 91]: – *Не люблю я вашого брата, святенників, бо вони або милостиню канючать, або кишки з людей мотують казаннями* (З. Тулуб) – градусема «надто»; *вимолювати* – «дуже або принижено благаючи, випрошувати, домагатися чого-небудь» [191, с. 435]: *І не благай: не вимолять Ні діти, ні жінка* (Т. Шевченко) – градусема «надзвичайно».

Вищезазначені лексеми на рівні синонімії вступають у градуальні відношення, а тому виражають категорію градуальності. Градуальна шкала має такий вигляд:

Лексеми *радити, умовляти, переконувати* мають базову сему»пропозиція, вказівка, як діяти в яких-небудь обставинах», проте вони різняться інтенсивністю вияву ознаки дії: *радити* – «давати кому-небудь пропозицію, вказівку, як діяти в яких-небудь обставинах» [191, с. 429]: *Дядько радить мені заїхати в Коломию* (Леся Українка); *умовляти* – «переконувати кого-небудь, схиляючи до чогось» [191, с. 443]: *Всі вмовляють [Олесю] та просять: – Не йди за кріпака, не йди!* (Марко Вовчок) – градусема «дуже»; *переконувати* – «доводити що-небудь комусь, змушувати кого-небудь повірити у щось, погодитися з ким-, чим-небудь» [191, с.201]: – *Під школу нам згодиться палац, – завзято переконував хліборобів Олександр Палійчук, – бо хіба то школа, що стоїть біля цвинтаря?* (М. Стельмах) – градусема «занадто».

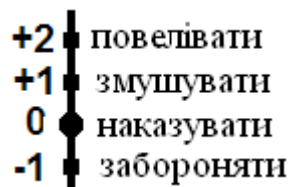
Дієслова, які виражають поради, переконання на рівні синонімії вступають у градуальні відношення, маючи у своїй семантичній структурі градусему – сему міри і ступеня. Градуальна шкала має такий вигляд:

Дієслова *наказувати, змушувати, повелівати* марковані спільною семою «спонукати що-небудь виконувати», проте вони різняться вимогою виконати дію. Так, *наказувати* означає «віддавати розпорядження кому-небудь» [191, с. 99]: *Дід-провідник зупинився, наказав усім залазити в комиші, скласти свої клунки й бути наготові* (М. Коцюбинський); *змушувати* – «спонукати, примушувати когось, щось виконувати, робити що-небудь» [191, с. 635]: *Вона потай обурювалася на Бога, але страх перед його силою змушував до покори* [201]; *повелівати* – «правити, керувати» [191, с. 638]: *Тепер вона вже добре знала, що ніякого зачарованого царства, де живуть і повелівають земні боги, немає* [201].

Лексема **забороняти** на рівні антонімії вступає в градуальні відношення з вищевказаними дієсловами: **забороняти** – «не дозволяти робити, здійснювати що-небудь» [191, с. 27]: *В 1914 році царизм заборонив відзначити століття з дня народження Шевченка* [201].

Отже, дієслова, які виражають накази, розпорядження, на рівні синонімії та антонімії вступають у градуальні відношення, бо у своїй семантичній структурі мають градусему. Градуальна шкала має такий вигляд:

3.1.3. Лексико-семантична група дієслів вияву ознаки

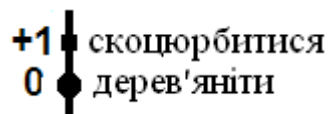
Мові притаманна семантична категорія міри якісно-кількісних ознак як відображення того факту, що індивід, сприймаючи об'єктивну дійсність, визначає ознаки, якості, властивості її об'єктів. Дієслова за своїм значенням протиставлені прикметникам як слова, що виражають ознаку в процесі її становлення, тривання або розгортання. Дієсловам вияву ознаки притаманна категорія градуальності. Маючи у своїй семантичній структурі градусему, вони вступають у градуальні відношення. Так, дієслова **майоріти**, **червоніти**, **палахкотіти** марковані спільною семою «бути, ставати помітнішим, ніж інші предмети, явища», проте вони різняться яскравістю (чіткістю) вияву ознаки: **майоріти** – «невизначно виднітися вдалині» [191, с. 599]: *І розходяться, клубочаться тумани, Вдалині Трипільля майорить...* [201] – градусема «ледь-ледь»; **червоніти** – «виділятися своєю яскравістю, виднітися, впадати в очі (про що-небудь червоне)» [191, с.297]: *В житі синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку* (М. Коцюбинський) – градусема «дуже»; **палахкотіти** – «виділятися яскравим кольором, забарвленням» [191, с.22]: *Холодний вітер байдуже шарпав її [безкозирки] муарові стрічки, що палахкотіли сліпучим блиском золотих якорів* [201] – градусема «надзвичайно».

Вищезазначені лексеми на рівні синонімії вступають у градуальні відношення і виражають категорію градуальності. Градуальна шкала має такий вигляд:

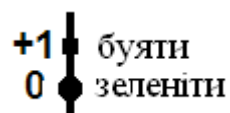
Дієслова *дерев'яніти*, *скоцюрбитися* об'єднані спільною семою «втрачати чутливість», проте вони різняться мірою здатності рухатися. Так, *дерев'яніти* означає «терпнути, німіти» [191, с.247]: *У Марка підгиналися ноги. Дерев'яніли руки. Цілу ніч простояв він біля штурвала, не маючи жодної хвилини відпочинку* (М.Трублаїні); *скоцюрбитися* – «згинатися, ставати зігнутим, скривленим (про людину, частини її тіла)» [191, с. 308]: – *Щоб же тобі руки скоцюрбилися одразу* [201] – градусема «дуже».

Лексеми *дерев'яніти*, *скоцюрбитися* у своїй семантичній структурі мають градусему – сему міри та ступеня, а тому вступають у градуальні відношення і виражають категорію градуальності. Градуальна шкала має такий вигляд:

Дієслова *зеленіти*, *буяти* об'єднані спільною семою «збільшуватися в результаті життєвого процесу (про рослину)», проте лексеми різняться мірою зростання та розростання: *зеленіти* – «набувати зеленого кольору, ставати зеленим» [191, с. 554]: *Посходила тая рута, В гаї зеленіє* (Т. Шевченко) – градусема «потроху»; *буяти* – «пишно, розкішно рости» [191, с. 269]: *Лиш одна кропива та гірчиця.., пустивши глибше в землю свій веретенистий корінь, буяли та розросталися* (І. Франко) – градусема «дуже».

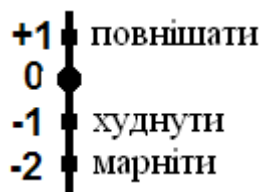
Лексеми *зеленіти*, *буяти* на рівні синонімії вступають у градуальні відношення, оскільки у своїй семантичній структурі мають градусему. Градуальна шкала має такий вигляд:

Дієслова *худнути*, *марніти* об'єднані спільною семою «втрачати вагу тіла», проте вони різняться інтенсивністю: *худнути* – «ставати худим або худішим, втрачати вагу» [191, с.167]: *Вона ... худла. Батьки занепокоїлися її здоров'ям і стали удаватися до лікарів за порадою* (Н. Кобринська); *марніти* – «ставати худим, мізерним, блідим унаслідок хвороби, недоїдання, важкої праці» [191, с. 631]: *В останні дні Лариса на очах марніла й танула, мов свічка* [201] – градусема «дуже».

Дієслово *повнішати* вступає в антонімічні відношення з дієсловами *худнути*, *марніти*: *повнішати* – «ставати повнішим; в міру товстішати» [191, с.684]: *Ольжине лице повнішало й наливалось, як виноградна ягода* (І. Нечуй-Левицький).

Вищезазначені лексеми на рівні синонімії й антонімії вступають у градуальні відношення і виражають категорію градуальності. Градуальна шкала має такий вигляд:

3.1.4. Лексико-семантична група дієслів руху

Дієслово – найскладніша і найнасиченіша частина мови, бо вона має широкі можливості для всебічного опису життя в його розвитку, у безперервному русі.

Закономірно, що рух як одне із найбільш універсальних явищ об'єктивної реальності є важливим атрибутом, способом існування матерії. У поняття рух, як відомо, можна вкласти дуже широкий зміст і розглядати його як будь-який розвиток, взаємодію, а також зміну стану об'єктів, спричинених цими взаємодіями. Рух через свою універсальність характеру отримує закономірне віддзеркалення у свідомості людини і вираження в багатому арсеналі мовних засобів, одним із яких виступає дієслівна одиниця – як носій ідеї, динамічного процесу [173].

Рух – спосіб існування матерії, що полягає в безперервній зміні всього наявного і виявляється в безпосередній єдності перервності і неперервності простору і часу [23].

У лінгвістичній практиці “рух – це процес розвитку, у результаті якого відбувається зміна якості предмета, явища тощо, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого або зміна положення когось, чого-небудь унаслідок обертання, коливання, переміщення тощо” [201, с.222]. Лексеми, якими означають цю зміну, називають дієслова руху.

Дієслівні лексеми, для компонентного складу яких характерне значення міри і ступеня, утворюють лексико-семантичну групу дієслів руху. Дієслова руху належать до широко уживаних дієслів, їх вважають дієсловами широкої семантики, маючи у собі широкий ступінь абстракції, завдяки чому можуть вступати в найрізноманітніші зв'язки з іншими словами. Дієслова руху передають рух у широкому розумінні слова, починаючи від механічного переміщення і закінчуючи мисленням. Наприклад, дієслово *іти* має 30 значень: “ступаючи ногами, пересуватися, рухатися; рухатися в якомусь напрямі; ставати, влаштовуватися, найматися кудись на роботу тощо” [201, с. 798].

Відповідно до характеру руху І. Бондарук поділяє дієслова руху на: 1) дієслова поступального руху; 2) дієслова коливального руху; 3) дієслова обертального руху [22].

Групу дієслів руху виділяють за основною лексико-семантичною ознакою – рух або зміна положення у просторі, враховуючи низку категоріальних ознак: “інтенсивність”, ”характер руху”, ”спосіб”, ”середовище пересування”, ”загальна направленість руху” [46, с. 173].

Дієслова можуть виражати односпрямований або різноспрямований рух. Дієслова односпрямованого руху здебільшого вважають граничними, бо їхнім діям властива спрямованість до своєї внутрішньої межі, але вона обов'язково конкретизується за допомогою просторових поширювачів, які вказують на напрям руху: *бігти* (до фінішу), *їхати* (з Києва), *пливти* (від берега), *летіти* (на південь). Оскільки у формуванні граничності дієслів односпрямованого руху бере участь не

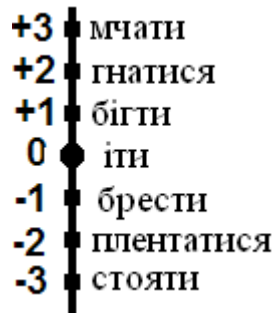
тільки їхня семантика, а й значення просторового поширювача, то її точніше було б кваліфікувати як відносну граничність. Дієслова різноспрямованого руху означають рух, що відбувається в різних напрямках, у різні боки, рух повторюваний і тривалий. Саме тому їхні лексичні значення не передбачають досягнення внутрішньої межі.

Дієслова односпрямованого або різноспрямованого руху у своїй семантичній структурі мають різні категорійні семи (інтенсивність, характер руху).

Дієсловами односпрямованого руху є лексеми **бігти**, **мчати**, **гнатися**, **іти**, **брести**, **плентатися**. Так, дієслово **іти** означає “ступати ногами, рухатися, змінюючи місце в просторі” [201, с. 798]: *Ми не лукавили з тобою. Ми просто йшли; у нас нема Зерна неправди за собою* (Т. Шевченко); **брести** – “повільно ходити без певної мети й напрямку” [201, с. 133]: *По шию, по рот у холодній воді брели болотами на схід многі тисячі бездоганних героїв-страдальців, немов розкидані негодною величезні журавлині ключі* (О. Довженко); **плентатися** – “іти, пересуватися через силу” [201, с. 691]: *То було коли-не-коли хіба за хлібом присуне [дід Улас] в село...А то трохи не щодня плентається по селу* (П. Мирний); **бігти** – “прискорено пересуватися на ногах; рухатися, швидко переставляючи ноги” [201, с.102]: *По якомусь часі ешелони знову зупинилися... Знову бігли аргати по дахах вагонів...* (І. Багряний); **гнатися** – “швидко бігти, йти” [201, с. 441]: *А ти, всевидящее око! Чи ти дивилося звисока, Як сотнями в кайданах гнали В Сибір невольників святих?* (Т. Шевченко); **мчати** – “пересуватися, перміщатися з великою швидкістю” [201, с. 242]: *Настя, нашвидку переодягнувшись, вже мчала до Соні* (С.Васильченко). Лексеми **іти**, **брести**, **плентатися**, **бігти**, **гнатися** є дієсловами-синонімами і об’єднані базовою семою “пересуватися”, проте різняться гранд-відтінком – різним ступенем інтенсивності дії: **іти** – рухатися помірно, **брести** – ледь-ледь іти без певної мети, **плентатися** – іти повільно, **бігти** – швидко переміщуватися, **гнатися** – дуже швидко рухатися, **мчати** – пересуватися з великою швидкістю. Дієслово **стояти** вступає в антонімічні відношення з дієсловами **іти**, **брести**, **плентатися**, **бігти**, **гнатися**: **стояти** – “бути на ногах у вертикальному положенні, не рухаючись з місця” [201, с. 445]: *Стояли і дивились...*

Проводжаючи експрес – мерехтливе чудо небаченого чи давно забутого світу...
(І.Багрянний).

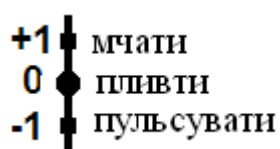
Отже, дієслова односпрямованого руху *стояти, плентатися, брести, іти, бігти, гнатися, мчати* вступають у градуальні відношення на рівні синонімії і антонімії. Градуальна шкала має такий вигляд:

Ці дієслова мають у своїй семантичній структурі градусему – сему міри і ступеня, лексеми відрізняються водночас і відтінком значення, і емоційним забарвленням, і сферою вживання, а тому виконують градуальну функцію. Крайні лексеми градуальної шкали виражають повну антонімію.

Лексеми *пульсувати, пливати, мчати* об'єднані спільною семою «цілеспрямований рух в одному напрямку», проте вони відрізняються ступенем інтенсивності: *пульсувати* – «тихо повільно поштовхами пересуватись по воді» [201, с. 77]: *На спуску, як через ворота, несподівано засиніло широке темне море... Вкрите маленькими хвильками, воно ніби пульсувало* (І. Нечуй-Левицький); *пливати* – «пересуватися у воді або по воді в якомусь напрямку за допомогою певних рухів тіла, спеціальних органів чи знарядь» [201, с. 695]: *Ото було, як опівночі, то й пливуть човни Дніпром* (Марко Вовчок); *мчати* – «дуже швидко переміщатися по воді» [201, с. 242]: *Катер мчав проти вітру, розсікаючи білі баранці на гострій хвилі* [201].

Дієслова односпрямованого руху, маючи у своїй семантичній структурі градусему – сему міри і ступеня, виконують градуальну функцію. Градуальні відношення реалізовано через синонімію. Градуальна шкала має такий вигляд:

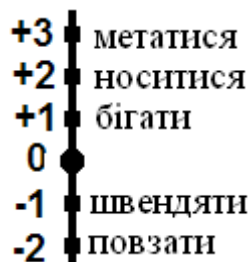
Лексеми *котитися*, *їхати*, *гнатися* об'єднані спільною семою «пересуватися в одному напрямку», однак різняться ступенем інтенсивності: *котитися* – «їхати, переміщатися (про віз, автомобіль і т. ін.)» [201, с. 906]: *Віз котився поволі, коні ледве лізли* (Н. Кобринська); *їхати* – «рухатися, переміщатися в певному напрямку» [201, с. 800]: *У туркені у кишені Таляри, дукати. Не кишені трусить, їдем різать-палить, Братів визволяти* (Т. Шевченко); *гнатися* – «невідступно, швидко їхати» [201, с. 442]: *Я їх [людей] бачив. І чого.. ти так гнався?* (Леся Українка).

Маючи у своїй семантичній структурі градосему, лексеми односпрямованого руху *котитися*, *їхати*, *гнатися* вступають у градуальні відношення і виконують градуальну функцію. Градуальна шкала має такий вигляд:

Дієслова різноспрямованого руху *бігати*, *носитися*, *швендяти*, *метатися*, *повзати* об'єднані спільною семою “перебувати в постійному русі”, однак відрізняються ступенем інтенсивності і характером руху: *бігати* – “швидко пересуватися на ногах у різних напрямках, гасати” [201, с. 101]: *[Печариця:] Давайте, Ганно Василівно, наввипередки бігати!* *[Галя (здвигнувши плечима): Бігайте самі; а я – не вмію* (П. Мирний) – швидко рухатися у різних напрямках; *метатися* – “безладно переміщатися в різних напрямках, шарпатися в різні боки” [201, с. 175]: *Прокіп вив, метався і бився об землю, стогнав і ревів...* (В. Шевчук) – рухатися з великою швидкістю то в одну, то в іншу сторону, вихоплюючи поглядом окремі предмети; *швендяти* – “ходити туди-сюди без певної мети, потреби” [201, с.799]: *Тепер народ той швендяє і сюди і туди, як бджоли, що згубили матку. Одні з-за Дніпра біжать, другі за Дніпро тікають – і не розбереш нічого* (П. Мирний) – ходити з місця на місце без діла; *повзати* – “повільно сунутися, періщуватися” [201, с.716]: *Біля Василя Прокоповича повзало шестеро маленьких котенят* [201].

Отже, дієслова різноспрямованого руху, маючи у своїй семантичній структурі градосему – сему міри і ступеня, виконують градуальну функцію. Градуальні відношення реалізовано через синонімію. Градуальна шкала має такий вигляд:

Лексеми *ворушити*, *хитати*, *трясти* об'єднані спільною семою «невпорядковані нерегулярні рухи в різні боки», однак дієслова відрізняються ступенем інтенсивності: *ворушити* – «торкаючись кого-, чого-небудь, злегка рухати» [201, с. 376]: – *Доброго здоров'я! Спасибі!* – обізвалась Мотря з садка, і її руки не переставали *ворушити* мечик терниці (І. Нечуй-Левицький); *хитати* – «надавати чому-небудь коливального руху з боку на бік, вперед і назад, згори вниз; колихати, гойдати» [201, с. 695]: *Круг себе сумно озирнулась [Марія], На руки козеня взяла І веселенькая пішла На хутір бондарів убогий. А йдучи, козеня, небога, Ніби дитину, на руках Хитала, бавила, гойдала* (Т. Шевченко); *трясти* – «швидко й рвучко рухати, штовхати, хитати вгору й униз, з боку на бік, вперед і назад» [201, с. 580]: *Він вхопив руку писаря в обидві свої широкі долоні і почав **трясти** з усієї сили* (І. Нечуй-Левицький) – рухати чимось то в один, то в другий бік з більшою силою інтенсивності.

Дієслова різноспрямованого руху *ворушити*, *хитати*, *трясти*, маючи у своїй семантичній структурі градусему, виконують градуальну функцію. Градуальні відношення реалізовано через синонімію. Градуальна шкала має такий вигляд:

Лексеми *хлюпатися*, *плавати*, *бовтатися* об'єднані спільною семою «перебуваючи у воді, видавати характерні звуки», однак дієслова різняться ступенем інтенсивності: *хлюпатися* – «купатися, плавати, бризкатись у воді або в іншій рідині, викликаючи плескіт» [201, с. 702]: *Я сидів і задивився... на чорних циганчат, що **хлюпались** нанизу в воді* (І. Нечуй-Левицький); *плавати* – «пересуватися в різних напрямках, тримаючись на поверхні води або в воді» [201, с. 683]: *Ми довго*

плавали, потім сиділи на гарячому піску (І. Нечуй-Левицький); *бовтатися* – «купатися неспокійно у воді» [201, с. 119]: *Ні риби то були, ні раки. І бовталися, як собаки* (І. Котляревський) – градусема «дуже сильно».

Отже, маючи у своїй семантичній структурі градусему, лексеми різноспрямованого руху *хлюпатися, плавати, бовтатися* вступають у градуальні відношення і виконують градуальну функцію. Градуальна шкала має такий вигляд:

3.1.5. Лексико-семантична група дієслів буття

Буття – “поняття, що подають дійсність у загальному вигляді. Буття позначає існування будь-чого” [23, с. 68] або ж “об’єктивна реальність, що існує незалежно від нашої свідомості; матерія, природа” [201, с. 150], а також сукупність умов життя суспільства (життя, існування). Вивченням буття займається онтологія [63]. Мовне вираження онтологічних процесів вивчає когнітивна лінгвістика, основні принципи якої ґрунтуються на «розумінні денотативної природи повнозначного слова в його проекції на членовану позамовну дійсність» [74, с.26].

Буття як інваріантна семантична категорія виступає своєрідним засобом відтворення всезагального осмислення реальності в її трьохвимірному представленні: початок – тривалість – закінчення [73].

Слово “буття”, яке позначає це поняття в українській мові, утворене від слова “бути”, синонімами якого є слова “жити”, “існувати”.

Отже, семантична категорія буття, базуючись на філософській основі, зводиться до такого визначення: буття – все те, що існує реально, є наявним у дійсності.

У сучасному мовознавстві буттєві дієслова досліджували О. Леута [117], Л. Лонська [118-119], Н. Іваницька [73], Н. Мелекеецева [147], Н. Арутюнова [7] та ін.

Доволі складними з погляду класифікації є дієслова із загальним

процесуальним значенням. Моделі процесів доцільно поділити на такі, що описують: 1) процеси, які відбуваються у природі; 2) процеси, які відбуваються з неживими предметами (артефактами, натурфактами); 3) процеси, які відбуваються з живими істотами (людиною, твариною). О. Леута, вивчаючи функції предиката в моделях процесів, виокремлює дієслова таких лексико-семантичних груп: 1) екзистенційні дієслова процесуального буття (існування) людини / тварини (народитися, жити, існувати, вікувати, бувати, гинути та ін.); 2) екзистенційні дієслова появи, зникнення (зникнути, з'явитися, загубитися та ін.); 3) статуальні дієслова зміни фізичної чи фізіологічної ознаки суб'єкта, близькі до моделей характеристики і стану суб'єкта-особи (загоріти, бліднути, худнути, червоніти, пітніти, лисіти, мерзнути та ін.); 4) функтивні дієслова соціальних процесів, що відбуваються з суб'єктом-особою (зlidарювати, розкошувати, бідувати); 5) функтивні дієслова невимушеної мимовільної дії і руху (упасти, смикнутися, чхнути, оступитися, провалитися, схопитися, вдаритися, знайти, порізати) [117]

За семантикою дієслів буття Н. Мелекеецева виокремлює такі моделі кількості: 1) дієслова буття (є, бути, бувати, існувати); 2) дієслова появи, виявлення (з'являтися, вийти, створитися, залишатися); 3) дієслова збільшення, накопичення (збільшуватися, зростати, накопичувати); 4) дієслова зменшення, зникнення (зникати, зменшуватися, танути); 5) дієслова кількості (рахувати, налічувати); б) дієслова переміщення, руху (прибути, набігти); 7) дієслова, що входять до складу фразеологізмів (не злічити) [147].

З погляду вираження буття як семантичної категорії Л. Лонська виокремлює три групи буттєвих лексем: 1) дієслова існування (дієслова існування з якісними характеристиками: *буяти, бушувати, шаленіти, лютувати*; дієслова існування з кількісними характеристиками: *рясніти, числитися, нараховувати*; дієслова існування з темпоральними характеристиками: *бувати, дожити, проіснувати*; дієслова з оцінними характеристиками: *благоденствувати, нажитися, бідувати, гнити, животіти*); 2) дієслова наявності і приналежності: *мати, бути, виглядати, володіти*; 3) локативні дієслова: *перебувати, бути, знаходитися, стояти* [119].

У лексико-семантичній групі дієслів буття (існування) є й дієслова зі

значенням міри і ступеня вияву ознаки дії.

Семантика дієслова *бути* дозволяє виокремити три групи буттєвих лексем: 1) дієслова існування (сема “бути, існувати”): *трапилося, відбулося, діялось, бушувати*; 2) дієслова наявності і належності: *мати, бути, виглядати, володіти, належати*; 3) локативні дієслова: *перебувати, розташовуватися, височіти, ніжитися, побувати* [119].

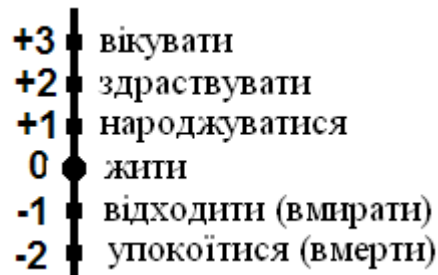
Дієслова буття (існування) мають базову сему “існувати, перебувати”.

Л. Бикова розподіляє ці дієслова на дві групи: “перебування” і “тривале існування”. До дієслів “перебування” належать дієслова: *жити, бідувати, животіти, скніти, жебрачити* тощо, до дієслів “тривалого існування” – *бути, існувати, проживати, мати, бути (присутнім), належати (кому-чому), царювати, панувати, владарювати* тощо [15].

Дієслова буття мають у своїй семантичній структурі спільну градусему. Так, лексеми *жити, здраствувати, вікувати, народжуватися* є дієсловами-синонімами і об’єднані спільною семою “бути в дійсності”, проте мають різний гранд-відтінок – відрізняються ступенем якості вияву: лексема *жити* означає “бути живим, існувати” [201, с. 674]: ... *вона захопилася рідним містом, яке поглинуло жінку, надихало щохвилини, додавало сил жити й радіти життю* (Н. Доляк) – достатньою мірою вияв дії; *здраствувати* – “благополучно існувати” [201, с. 756] – вказує на середньо-високий ступінь вияву дії; *вікувати* – “проживати свій вік” [201, с. 342]: *Він молодий – йому ще довго вікувати* [201] – підсилює дію, підтверджуючи високий ступінь; *народжуватися* – “з’являтися на світ під час пологів” [201, с. 300]: *Люди народжуються, щоб жити й працювати, творити щастя і зазнавати радість* (О. Довженко) – вказівка на факт появи дії. Ці дієслова вступають в антонімічні відношення з дієсловами-синонімами *упокоїтися (умерти), відходити (вмирати)*. Такі лексичні одиниці, об’єднані спільною семою “переставати жити, існувати”, мають гранд-відтінок: *упокоїтися (умерти)* – дієслово доконаного виду, дія завершена у часі: *Був молодий і гарний був на вроду. І жив, і вмер, як личить козаку. За те, що він боровся за свободу, його спалили в мідному бику!* (Л.Костенко);

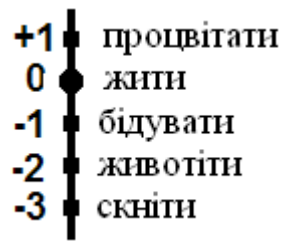
відходити (вмирати) – дієслово недоконаного виду, дія не завершена у часі: *Ліпше вмирати біжучи, ніж жити гниючи!* (І. Багряний).

Градуальна шкала має такий вигляд:

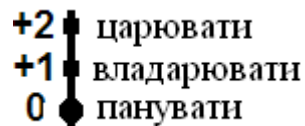

Дієслова *жити*, *бідувати*, *старцювати*, *животіти*, *скніти* утворюють один синонімічний ряд і об'єднані спільною семою “мати за джерело свого існування”, проте вони різняться ступенем вияву ознаки якості дії, яка вказує на достаток, заможність. Так, *жити* означає “існувати, забезпечуючи життя найнеобхіднішим” [201, с. 674]: *Живуть же люди...* (О. Довженко) – градусема “досить достатньо”; *бідувати* – “жити в бідності, нужді; терпіти періодично злидні” [201, с. 104]: *І дивні ті люди: бідуює, горює, гине з голоду, а нічого не радить собі, не запобігає лихові* (М. Коцюбинський) – градусема “середньо” (жити не багато); *старцювати* – “збирати милостиню; жебракувати” [201, с. 418]: *Хто змолоду балує, той під старість старцює* (Українське прислів'я) – градусема “насилу”; *животіти* – “жити в тяжких умовах, зазнаючи недостачі в усьому, не відчувати смислу життя” [201, с. 671]: *Їм усім здавалось, що вони не жили, а тільки животіли на чужині, тиняючись у наймах по усяких місцях* (І. Нечуй-Левицький) – градусема “дуже погано”; *скніти* – “вести бездіяльне, позбавлене мети, смислу, духовних інтересів життя; нидіти” [201, с. 309]: *Я маю право на таке життя, як кожна людина, тим часом мушу скніти й волочити скучне життя без надії на краще* (М. Коцюбинський) – градусема “ледь-ледь”. Дієслово *процвітати* вступає з групою вищевказаних дієслів в антонімічні відношення: *процвітати* – “жити щасливо в достатку, славі” [201, с. 63]: *Козакуйте ж, процвітайте, Та й нам слави уділяйте* (П. Куліш) – градусема “дуже добре”.

На градуальній шкалі описані лексеми розміщено так:

Лексеми *панувати*, *владарювати*, *царювати* є дієсловами-синонімами. Їх об'єднує спільна сема “переважати, мати перевагу над чим-, ким-небудь”, проте вони різняться ступенем вияву якості дії: *панувати* – “мати владу над ким-, чим-небудь” [201, с. 529]: *Народився Гордій з давнього панського роду, що звик панувати над мужиком і так виробив у собі цю потребу панувати, що вона передавалася спадщиною від батька до сина* [201] – вияв дії у повній мірі; *владарювати* – “маючи повну владу, керувати краєм, державою; підпорядковуючи своїй волі, розпоряджатися ким-, чим-небудь” [201, с. 356] – високий ступінь вираженої дії; *царювати* – “почувати себе повновладним господарем над ким-, чим-небудь” [201, с. 725] – вказівка на найвищий ступінь вияву якості дії. Вищезазначені дієслова утворюють градуальну опозицію на рівні синонімії:

Таким чином, існування, буття – це процес, тому характеризується мірою вияву дії, а отже, дієслівним лексемам притаманна градуальність, вони утворюють градуальні опозиції на рівні синонімії й антонімії.

3.1.6. Лексико-семантична група дієслів мовлення і звучання

Дієслова звучання – активний фонд лексики української мови, що зумовлює їх закономірні перехресні зв'язки з дієсловами інших лексико-семантичних груп. О.Бабакова зазначає, що найбільший ареал перетину спостерігаємо у дієсловах звучання і мовлення. Дієслова, які означають звуки, що видають тварини, птахи, комахи, плазуни тощо та дієслова для передачі звучання предметів, трансформуючись у дієслова мовлення, можуть виражати: швидкий темп мовлення (*торохтіти*, *цокотіти*, *скрекотати*), висоту звучання (*пищати*, *гудіти*); неприємне

звучання (*рикати*); психологічне переживання суб'єкта (*деренькотіти*); руйнування суб'єкта (*тріщати, хрустіти*) [10].

Дієслова мовлення становлять значний за кількістю й гетерогенний за складом відкритий клас, що функціонують як найменування мовленнєвого акту в усіх його різноманітних виявах. Визначення обсягу цього класу пов'язано з широким та вузьким розумінням того, які дієслова можна розглядати як дієслова мовлення, говоріння. Для дієслів мовлення базовими є три ознаки поняття мовлення: 1) звукова форма; 2) мовлення – засіб спілкування, та 3) мовлення – засіб інформації [14].

Семантику “процесу мовлення” можна визначити як активний, цілеспрямований, мотивований, предметний (змістовий) процес видачі та прийняття, сформульованої за допомогою мови думки, інформації, спрямований на задоволення комунікативно-пізнавальної потреби людини у процесі спілкування [155].

У сучасному мовознавстві дієслова мовлення і звучання досліджували Л.Васильєв, О. Наумова, Н. Ніколаєва, А.Кероп'ян та ін. [27, 152, 155, 81]. Учені по-різному визначають кількість мікрогруп, які входять до цієї лексико-семантичної групи дієслів.

З огляду на складну й різнопланову внутрішню диференціацію дієслів мовлення / мовленнєвої діяльності, Леута О.І. поділяє дієслова на такі підгрупи: 1)повідомлення (*казати, говорити, розповідати, заявити, повідомляти*); 2)спілкування: а) зі значенням взаємності (*розмовляти, домовлятися*); б) зі значенням питання-відповіді (*питати – спитати, відповідати – відповісти, заперечувати – заперечити* та ін.); 3) впливу: а) мовленнєвого впливу і спонукання (*просити, вимагати, пропонувати, радити* та ін.); б) емоційного впливу (мовленнєвого етикету) (*привітатися, попрощатися, запросити* та ін.); 4)мовленнєвого вираження емоцій (*скрикнутися, здивуватися, вразитися* та ін.) [115]

О. Наумова, досліджуючи дієслова мовлення і звучання, виділяє такі семантичні групи: 1) звуки неживої природи; 2) звуки тварин; 3) звуки людей; 4)мовленнєві [152]. Одне і те ж дієслово може потрапляти до різних груп. Так, *мичати* – це звук, який видає корова, і лише в переносному значенні звук належить

людині. Проте *свистіти* – “видавати свист” [201, с. 247] може і людина, і тварина, і потяг.

Найширше лексеми говоріння розглядає Л. Васильєв, який відносить до цього поля й дієслова, що позначають письмове мовлення та процес читання [28]. Можливість існування різноманітних класифікацій дієслів мовлення значною мірою визначається й зумовлюється семантичними і функціональними властивостями слів цього класу.

Розглядаючи лексико-семантичну групу дієслів звучання і мовлення, у нашому дослідженні виокремлюємо дієслова із семою міри та ступеня вияву дії, спираючись на класифікацію, запропоновану О. Наумовою. До групи дієслів мовлення входять лексеми, які відрізняються різним ступенем інтенсивності, характером реалізації дії, темпом мовлення.

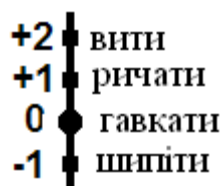
Дієслова *гриміти*, *стукати*, *тарахкотіти*, *стугоніти*, *гуркотіти* означають звуки неживої природи. Ці лексеми об’єднані спільною семою “утворювати звуки”, проте розрізняються частотою і силою звучання. Так, *гриміти* означає “створювати гучні, різкі звуки, гуркіт, діючи чим-небудь на щось” [201, с. 481]: *Влітала вона у столову, гриміла посудом, помагала наймиці накривати стіл* (М. Коцюбинський) – видавати сильний шум; *тарахкотіти* – “створювати стук, шум при поштовхах, коливаннях” [201, с. 465] – видавати час від часу тихі звуки; розкотисто; *стукати* – “з силою ударяти, бити по чому-небудь” [201, с.465]: *Корній сам співав дужим голосом, зсунувши брови, та від часу до часу стукав кулаком по столі* (Леся Українка) – видавати короткий, уривчастий сильний звук від удару по чомусь; *стугоніти* – “утворювати глухі звуки із завиванням, гулом (про явища природи)” [201, с.463]: *Гуде вітер, стугонить у трубі* [201] – видавати одноманітні притишені звуки; *гуркотіти* – “видавати, створювати гуркіт, гуркотати” [201, с.495]; *Дим застилає все поле, аж очі ріже; огонь як з пекла, ... гуркочуть гармати* (П. Мирний) – видавати сильний уривчастий звук.

Отже, вищевказані дієслова виражають градуальність дії, що передають синоніми. На градуальній шкалі лексеми розміщені таким чином:

Дієслова, що означають звуки тварин, семантично однорідні. Лексеми *шипіти*, *гавкати*, *ричати*, *вити* мають базову сему “видавати звук”, проте вони різняться не тільки силою, а й характером звучання. Так, *шипіти* означає “видавати глухі звуки, які нагадують протяжне “ш-ш”; сичати” [201, с. 806], (звук, який видає змія) – градосема “в певній мірі”; *гавкати* – “видавати уривчасті звуки (про собак, лисиць та деяких інших тварин)” [201, с. 404]: *Птиці щебечуть, воли ревуть, собаки гавкають* (П. Мирний) – градосема “голосно”; *ричати* – “видавати протяжні загрозливі звуки низького тону, що нагадують звук “р-р-р” (про тварин)” [201, с.127]: *Серед ночі лев страшно ричав* [201] – градосема “дуже голосно”; *вити* – “видавати протяжні, високі та жалібні звуки (про собак, вовків та деяких інших тварин), ревіти” [201, с. 260]: *Чуючи такий гвалт, собаки то брехали, а то вже стали вити* (Г. Квітка-Основ’яненко) – градосема “надзвичайно голосно”.

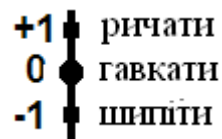
Оскільки у семантичній структурі вищевказаних лексем можна виділити градосеми, вони виражають градуальні відношення на рівні синонімії, а отже, підлягають градуюванню. Градуальна шкала має такий вигляд:

Дієслова цієї групи можуть бути вжиті і в переносному значенні для позначення мовлення людини. Лексеми *шипіти*, *гавкати*, *ричати*, об’єднані спільною семою “виражати негативне емоційне ставлення”, різняться мірою вираження незадоволення, ворожості і силою звучання. Дієслово *шипіти* означає “говорити приглушеним від злості, роздратування голосом” [201, с.806]: – *Поставав! Узяв добро! – шипіла вона з кривим усміхом* (М. Коцюбинський) – виражати незадоволення в повній мірі, говорити тихо, періодично підвищуючи голос; *гавкати* – “виражати свої думки у відношенні до людини, яку зневажають”

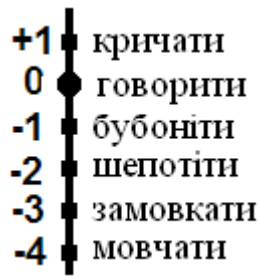
[201, с. 404]: *Ще й та обзивається? – Мовчала б уже та **не гавкала**, – кричала Мотря до Мелашки (І. Нечуй-Левицький) – занадто злитися, говорити голосно; **ричати** – “кричати, говорити грубим, злим, дратівливим голосом” [201, с. 127]: – *Ой, не пуцу, не пуцу ж я тебе, голубчику мій милий, соколе мій ясний!.. Нехай і мене беруть із тобою... – Атайди [відійди]! – **ричав** [солдат] [201] – страшенно злитися і говорити дуже голосно.**

Лексемам *шипіти, гавкати, ричати* притаманна градуальна функція, і вони на рівні синонімії утворюють градуальну опозицію:

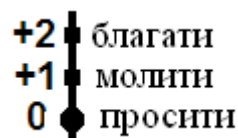

Дієслова третьої групи (звуки людей) *говорити, кричати, бубоніти, шепотіти, замовкати*, об'єднані спільною семою – “видавати звуки”, проте мають гранд-відтінок – лексеми різняться семою, яка визначає силу звучання: *кричати* означає “голосно щось говорити” [201, с. 9] – градусема “дуже голосно”: *А серед базару Стоїть Гонта з Залізником, Кричать: “Ляхам карі! Карі ляхам, щоб каялись!”* (Т. Шевченко); *говорити* означає “мати здатність висловлювати думки” [201, с. 446] – норма: *Іде [Олеся] на панцину, мусить їх кидать, а дітки – одно не говорить, друге не ходить, а третє не вмє сидіти, – дрібненькі* (Марко Вовчок); *бубоніти* – “говорити невиразно” [201, с. 139] – градусема “тихо”: *Ніби в нас і в хаті повеселішало: і брат заговорить, і братова всміхнеться, й дітвора бубонить, регочеться* (Марко Вовчок); *шепотіти* – “говорити приглушеним голосом; говорити тихо” [201, с. 806] – градусема “ледь чутно”: *Не виймаючи рук із кишень, вони стиха шепочуть кілька слів приїжджим, після чого ті бадьоро підхоплюють торби та сунуть за подібними на російських мафіозі чоловіками* (Н. Доляк); *замовкати* – “переставати говорити” [201, с. 711]: *І всі замовкають, і проклинають ніби Запорожці, і щось тут є...* (О. Довженко). Вищезазначені лексеми утворюють антонімічну опозицію з дієсловом *мовчати* – “нічого не говорити” [201, с. 211]: *Люди стояли понуро, схиливши голови. Мовчали.* (І. Багрянний).

Отже, дієслова мовлення утворюють градуальні опозиції на рівні синонімії й антонімії. Градуальна шкала має такий вигляд:

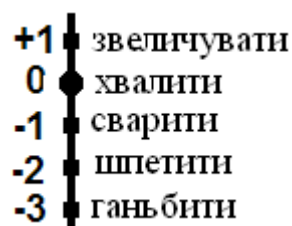
Різними з погляду семантики є такі дієслова мовлення, які характеризують мовленнєвий акт як комунікативний, культурний тощо. Вони можуть виражати мету, причину, інтенсивність і спосіб здійснення мовленнєвого акту. В синонімічному ряді дієслова *просити, молити, благати* (базова сема “виражати прохання”) мають гранд-відтінок – лексеми різняться мірою вираження бажання одержати прохання від кого-небудь з метою домогтися чогось. Так, *просити* означає “звертатися з проханням до кого-небудь, домагатися чогось; спонукати кого-небудь зробити; прохати” [201, с. 48]: *Губернатор... став її випитувати, об якій нужді вона його просить* (Г. Квітка-Основ’яненко) – норма; *молити* – “дуже просити” [201, с. 216]: *Моліте Господа, дівчата. Моліте Господа, щоб мати І вас отак не завдала За генерала, за палати І вас отак не продала* (Т. Шевченко) – градусема “надто”; *благати* – “наполегливо, невідступно просити, вимолювати, заклинати Богом, падати на коліна” [201, с. 111]: *Сам і їсти їй приносить, І просить, благає, Щоб на його подивилась, Щоб утерла очі...* (Т. Шевченко) – виражає ту ж дію або стан, що й попередні дієслова, але більш інтенсивно виявлену, градусема “донезмоги”. На градуальній шкалі ці лексеми будуть розташовані у такому порядку:

Лексеми *шпетити, сварити, ганьбити* є дієсловами-синонімами, бо їх об’єднує спільна сема “не схвалювати чий-небудь дії, вчинки, рішення”. Проте у своїй семантичній структурі вони мають гранд-відтінок – лексеми різняться

інтенсивністю вияву ознаки дії (ступенем наростання негативної оцінки): **сварити** – “висловлювати своє незадоволення, осуд (іноді образливо)” [201, с. 244]: *Попадя зайшла на кухню та й почала сварити наймичку* [201] – градосема “удосталь”; **шпетити** – “різкими, образливими словами висловлювати незадоволення, докори” [201, с. 824]: *Він, голову піднявши вгору, Кричав, опарений мов пес. Олімпських шпетив на всю губу* (І. Котляревський) – градосема “дуже”; **ганьбити** – “вкривати ганьбою; плючавити, чорнити, костити” [201, с. 412]: *Ой, ми, доню, Твою долю Не ганьбим, не гудим; Будь щаслива, Добротлива, Той ми в добрі будем* (А. Гулак-Артемівський) – градосема “украї”. Дієслова **хвалити**, **звеличувати** вступають в антонімічні відношення з вищевказаними лексемами. Проте між собою вони різняться ступенем вираження позитивної оцінки кого-, чого-небудь: **хвалити** – “висловлювати похвалу, схвалення кому-, чому-небудь” [201, с. 686]: – *Чи добрі ж хазяїни Балаші? Чи мають худобу? – питала мати. – Та там такі робочі люди, що в нас у Семигорах і нема таких, – хвалив* Лаврін (І. Нечуй-Левицький) – говорити приємні слова в повній мірі – градосема “достатньо”; **звеличувати** – “створювати велич комусь, чомусь” [201, с. 744] – вихваляти, прославляти, створювати надзвичайну популярність комусь – градосема “занадто”.

Із наростанням негативної оцінки / позитивної оцінки вищевказані лексеми виконують градуальну функцію на рівні синонімії та антонімії, утворюючи градуальну шкалу, де немає спеціального вираження норми, вона існує гіпотетично:

До одного синонімічного ряду належать дієслова **запевняти**, **клястися**, **божитися**, бо містять у своїй стрижневій основі базову сему “доводити доцільність, правильність певної думки, рішення тощо” і водночас виражають додаткові відтінки з семантичними варіантами, близькими до основного. Лексеми різняться мірою переконання та емоційним відтінком. Так, **запевняти** означає “переконувати когось у чомусь, твердити щось; упевняти, завіряти” [201, с. 715]:

*Минув і день, і другий, і третій, а мати не тільки не вставала з постелі, як **запевнювала** Войцехова, але, навпаки, її стан погіршувався щораз більше* (І. Франко) – говорити спокійно, наводити аргументи – “значно”; **клястися** – “доводити що-небудь комусь, змушувати кого-небудь повірити у щось, погодитися з ким-, чим-небудь” [201, с. 577] – посилено завіряти – “неабияк”: *Забудь мої сльози, забудь сиротину, Забудь, що **клялася**; другого шукай* (Т. Шевченко); **божитися** – “говорити “їй-богу” на підтвердження висловленого, присягатися Богом у тім, що сказане є правда” [201, с. 122]: *Сама мати **божилася**, що буде в раю між святими* (О. Довженко) – градусема “до останку, до кінця”.

Отже, дієслова *запевняти, клястися, божитися*, маючи у своїй семантичній структурі градусему, вступають у градуальні відношення на рівні синонімії. Вищевказані лексеми утворюють градуальну опозицію:

Дієслова *стверджувати, доводити* мають базову сему “підтверджувати істинність, правильність чогось”, однак відрізняються мірою визнання правильності. Так, *стверджувати* означає “упевнено висловлювати що-небудь, запевняти у чомусь” [201, с. 421]: *Шнурре **стверджував** про первісно близький зв'язок мистецтва катакомб з язичеським малярством епохи імператорів* (П. Загребельний) – підтверджувати правильність міркуванням – градусема “достатньо”; *доводити* – “підтверджувати істинність чого-небудь незаперечними фактами” [201, с. 571]: *З ним можна сперечатися, йому можна **доводити**, його можна переконати* (М. Коцюбинський) – підтверджувати правильність чогось доказами, користуючись документами – градусема “значно”. Зазначені вище лексеми вступають в антонімічні відношення з дієсловами *спростовувати, заперечувати*, проте й ці лексеми, об'єднуючись спільною семою “не погоджуватися у чомусь”, мають гранд-відтінок – різняться мірою висловлювання протилежної думки: *спростовувати* – “доводити неправильність, помилковість, хибність чийх-небудь тверджень, переконань тощо” [201, с. 399]: *Коли помилюся,*

спростуйте мене... але мені здається, ... що у вас нема ніяких переконань і ніяких вироблених ідей (І. Франко) – сміливо не погоджуватися з неправдивими фактами, закидами тощо; *заперечувати* – “не визнавати існування, значення, доцільності чогось; оспорювати, відкидати” [201, с. 332]: – *Ні, ні, – заперечив він, болісно зсунувши брови, – якщо тільки можете, то скінчіть [розповідь]. Скажіть мені все, все, до кінця* (Леся Українка) – емоційно доводити неправильність чогось. Лексеми *спростовувати, заперечувати* різняться градусею “занадто”.

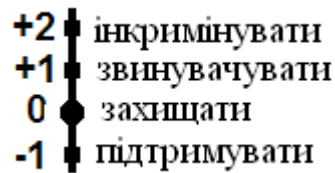
Отже, розглянувши семантичну структуру дієслів-синонімів *стверджувати, доводити* та дієслів-синонімів *спростовувати, заперечувати*, можна відзначити, що синонімічні одиниці, які відрізняються найменшими смисловими відтінками, виконують градуальну функцію, утворюючи градуальну опозицію на рівні синонімії та антонімії:

+1	■	стверджувати
0	●	доводити
-1	■	спростовувати
-2	■	заперечувати

Спільною семою “брати участь і висловлюватися у судовому процесі” об’єднані дієслова *підтримувати, захищати (відстоювати)*, проте вони різняться інтенсивністю дії: *підтримувати* – “поділяючи погляди, виступати на захист або на боці кого-небудь” [201, с. 669] – брати участь у ролі свідка, а тому впевнено висловлюватися у якійсь частині процесу; *захищати* – “брати участь у судовому процесі, відстоюючи інтереси обвинуваченого” [201, с. 733] – брати участь у ролі захисника, а тому переконливо висловлюватися упродовж усього процесу. Вищевказані лексеми різняться градусею “дуже”. Протилежне значення “вважати кого-небудь винним, висловлювати впевненість у чийсь вині, провині” мають дієслова *звинувачувати, інкримінувати*, проте і вони мають гранд-відтінок – лексеми відрізняються інтенсивністю дії: *звинувачувати* означає “вважати когось винним у порушенні певних норм поведінки, законності тощо” [201, с. 746]; *інкримінувати* – “обвинувачувати кого-небудь у чомусь; ставити комусь за провину

щось” [201, с. 791]. Дієслова *звинувачувати*, *інкримінувати* різняться градусею “занадто”.

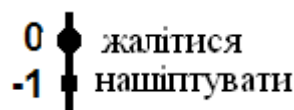
Вищезазначені дієслова вступають у градуальні відношення на рівні синонімії та антонімії. Градуальна шкала має такий вигляд:

Крайні лексеми градуальної шкали виражають антонімію.

На рівні антонімії виражати градуальність можуть дієслова *запитувати* – *відповідати*, тому що, об’єднуючись спільною семою “мовленнєвий акт”, мають гранд-відтінок – лексеми різняться метою висловлювання: *запитувати* означає “звертатися до кого-небудь із запитанням, бажаючи дізнатися про щось, з’ясувати що-небудь; ставити питання” [201, с. 630]: *Один у другого питаєм, Нащо нас мати привела? Чи для добра? Чи то для зла? Нащо живем? Чого бажаєм? І, не дознавшись, умираєм* (Т. Шевченко); *відповідати* – “давати комусь відповідь на запитання, звертання тощо” [201, с. 317]: *На мої питання відповідав коротко і неначе нерадо* (І. Франко).

У парі *жалітися* – *нашіптувати* друге дієслово виражає дію більш інтенсивну: *жалітися* – “висловлювати або подавати жалобу” [201, с. 659]: *Піп побіг жалітися інспекторові та своєму начальству* (М. Коцюбинський); *нашіптувати* – “таємно наговорювати, наклепувати, набріхувати” [201, с. 322]: *Він часто і густо тихенько нашиптував учителям на вухо, що школярі іноді затівали зробити* (П. Мирний) – жалітися, набріхуючи на когось. Лексеми, названі вище, маючи спільну сему “скаржитися кому-небудь на когось”, різняться градусею “неабияк”, а тому виражають градуальність, тобто їм притаманна градуальна функція. Градуальна шкала ілюструє синонімічний ряд:

Таким чином, лексико-семантична група дієслів мовлення і звучання різноманітна і численна, тому що лексеми різняться ступенем інтенсивності дії, частотою і силою звучання. Дієслова цієї групи у своїй семантичній структурі мають градусеми, а тому на рівні синонімії й антонімії вступають у градуальні відношення, утворюючи градуальні опозиції. Оскільки значення дієслів мовлення і звучання можна розмістити вище і нижче нуля на градуальній шкалі, то ці лексеми виражають градуальну функцію, а отже підлягають градуюванню.

3.1.7. Лексико-семантична група дієслів психічної діяльності

У “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” поняття “психіка” подається у двох значеннях: 1) “властивість мозку відображати дійсність у вигляді відчуттів, уявлень, думок, волі тощо”; 2) “сукупність душевних якостей людини, що становлять її духовну суть” [191, с. 373].

Психічна діяльність людини, її психіка функціонують одночасно на трьох взаємопов’язаних рівнях: несвідомому, підсвідомому і свідомому.

Свідомість – це вища інтегрована форма психіки, яка складається під впливом суспільно-історичних умов у трудовій діяльності людини та її спілкуванні за допомогою мови з іншими людьми [68].

Вся психічна діяльність людини причиннообумовлена впливом зовнішнього середовища і внутрішнім станом особистості.

У праці Л. Васильєва “Семантика русского глагола” виокремлено такі класи дієслів психічної діяльності: 1) дієслова відчуття; 2) дієслова бажання; 3) дієслова сприйняття; 4) дієслова уваги; 5) дієслова психічного (емоційного) стану; 6) дієслова емоційного переживання; 7) дієслова емоційного ставлення; 8) дієслова мислення; 9) дієслова знання; 10) дієслова пам’яті [26]. Перші сім класів пов’язані з почуттями, в широкому їх розумінні, а три останні – з мисленням, думкою. Загальним ідентифікатором вказаних класів є слово “почуття”, яке означає відображення в свідомості різних станів і функцій організму. Семантика цього іменника і семантика дієслова *почувати* настільки широка, що вони можуть означати будь-яку реакцію свідомості (нервової системи) на ті чи інші подразники, в тому числі реакцію на те,

що сприймається (відображається) органами чуття. Для дієслів мислення, знання, пам'яті спільним є ставлення до думки, до розумової діяльності, а відмінним – різні аспекти цього ставлення [26].

3.1.7.1. Лексико-семантична група дієслів відчуття

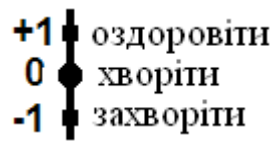
Відчуття – це відображення у мозку людини окремих властивостей, якостей предметів та явищ об'єктивної дійсності внаслідок їх безпосереднього впливу на органи чуття [68].

Сферою поширення відчуття є внутрішній світ людини, а сам носій стану оцінює його начебто зсередини. Відчуття формують психічний стан людини, виражають певний її настрій.

Дієслова відчуття означають відображення в свідомості біологічно зумовлених сигналів про внутрішній стан організму. У “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” поняття *відчувати* означає “пізнавати, сприймати органами чуття” [201, с. 140]. Семантично дієслова відчуття поділяються на ряд груп і підгруп. Відчуття недомагання передає семантично нейтральне дієслово *хворіти* і його синоніми *захворіти*, *здоровшати* з диференційними семантичними компонентами, які характеризують різний хворобливий стан.

Дієслова *захворіти*, *хворіти* об'єднані спільною семою ”стан організму під час якоїсь хвороби”, проте у своїй семантичній структурі вони мають гранд-відтінок – лексеми різняться різним станом перебігу і тривалості хвороби. Так, *хворіти* означає “бути хворим, страждати від якоїсь хвороби; хворувати” [191, с. 46]: *Вже тяжко хворіла бідна Олександра; лежала сама і води нікому подать; лежала й смерті дожидала* (Марко Вовчок) – хворіти тяжко і постійно (високий ступінь вираженої дії); *захворіти* – “не мати фізичних сил, міцного здоров'я упродовж певного часу” [201, с. 341]: *Коли під час роботи я захворів, я нестерпно страждав від думки, що, може, мені вдасться вже довести свою роботу до кінця* (О.Довженко) – вказівка на тимчасову дію. Вищезазначені лексеми утворюють антонімічні пари з дієсловом *оздоровіти*, що означає “стати знову здоровим” [201, с. 444]: *А воно молоде, то швидко і виходилося собі, оздоровіло* (Марко Вовчок).

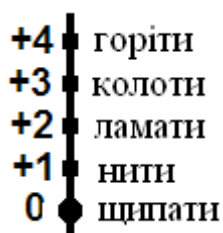
Отже, дієсловом відчуття притаманна градуальність, що виражається на рівні синонімії й антонімії. Градуальна шкала має такий вигляд:

Ця група дієслів має у своїй семантичній структурі градусему – сему міри і ступеня, а тому виконує градуальну функцію. Крайні лексеми градуальної шкали виражають антонімію.

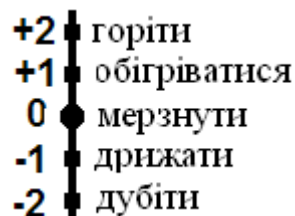
Відчуття болю, який виникає при порізі, проколюванні, тиску тощо передають дієслова **щипати**, **нити**, **ламати**, **колоти**, **горіти**. Проте ці лексеми різняться інтенсивністю, силою болю, який відчуває організм. Так, **щипати** означає «діючи, впливаючи на що-небудь, викликати в когось відчуття пекучого болю» [201, с. 844] – вказівка на невеликий вияв дії: *Три стовпи розійшлися широкими смугами до середини неба. Мороз брав, аж за пальці щипав. А Настя і не примічала того* (І.Нечуй-Левицький); **нити** – «давати відчуття тупого болю» [201, с. 363]; *Трудно бути веселим, коли зуб ниє* (М. Коцюбинський) – перевищує міру в незначному ступені; **ламати** – «викликати хворобливе відчуття ломоти» [201, с. 54]; – достатній ступінь вияву ознаки дії: *Ніч бійців не приборкала сном, Хоч і втома важуча ламала* [201]; **колоти** – «боліти (про відчуття гострого, різкого болю)» [201, с. 866] – відчуття колючого болю – великий за силою відчуття: *Пропасниця тіпала ним, гарячка палила вогнем, а в грудях так кололо, що він на превелику силу діставав собі воду* (М. Коцюбинський); **горіти** – «бути в жару, відчувати жар (від хвороби)» [201, с. 463] – відчуття сильного, пекучого болю – високий ступінь вираженої ознаки дії: *Голова горить.. і тіло болить* (Марко Вовчок).

Вищевказані дієслова у своїй семантичній структурі мають градусему, а тому вступають у градуальні відношення. Градуальна шкала має такий вигляд:

Дієслова *мерзнути*, *дрижати*, *дубіти* є словами-синонімами, бо об'єднані спільною семою “відчувати переохолодження організму або окремих частин тіла”, проте різняться мірою відчуття холоду. Лексема *мерзнути* означає “відчувати холод, страждати від холоду” [201, с. 171]: *Погане поросся і в петрівку мерзне!* (Українське прислів'я) – відчувати легкий холод – градусема ”достатньо”; *дрижати* – “трястися від холоду” [201, с. 611]: *Ягнати нікуди тікати; Стоїть, сердешне, та дрижить...* (Л. Глібов) – відчувати сильний холод градусема “сильно”; *дубіти* – “втрачати чутливість, рухливість від холоду” [201, с. 620]: *Був той Іоанн несміливої вдачі і не смів підійти до дівчини чи жінки... з'являвся трем у тілі, а плоть дубіла* (В. Шевчук) – мерзнути до втрати відчуття – градусема “надмірно”. Ця група дієслів утворює антонімічні пари з дієсловами-синонімами *обігріватися*, *горіти*, які об'єднані спільною семою “відчувати перегрів організму”, проте і вони теж різняться мірою відчуття тепла. Так, *обігріватися* означає “насихуватися теплом; зігріватися (у теплом приміщенні, гарячою стравою тощо)” [201, с. 395]: *Лихо та й годі нашій Марусі! ..Змерзла, неначе зимою, а нігде обігрітись* (Г. Квітка-Основ'яненко). *Горіти* – “ставати гарячим” [201, с. 463]: *Щоки в неї горіли, в грудях тріпалося прикре почуття несповненого обов'язку...* (М. Коцюбинський). Лексеми різняться градусемою “занадто”.

Отже, маючи у своїй семантичній структурі градусему, дієслова відчуття виражають градуальні відношення, які лежать в основі синонімії й антонімії. Градуальна шкала має такий вигляд:

Дієслова відчуття *застиннути*, *завмерти*, *окам'яніти* об'єднані спільною семою «втрачати на певний час відчуття, ставати внаслідок цього нерухомим», проте лексеми різняться інтенсивністю вияву ознаки дії. Дієслово *застиннути* означає «залишатися який-небудь час незмінним (про усмішку, вираз обличчя, очей)» [201, с. 726]: *На білому, як папір, обличчі застигли гнів та невимовний біль*

(М. Коцюбинський); **завмерти** – «мліти, ціпеніти від сильних переживань, певних відчуттів» [201, с. 688]: *Їй приснилося, що вона бродить понад прірвою і завмирає від страху, щоб не зірватися* (Г. Тютюнник); **окам'яніти** – «стати нерухомим; заціпеніти» [201, с. 447]: *Наче боячись окаменіти, Христина ворухнула станом, зміряла блискавичним поглядом парубка і кинулась бігцем од нього* (М. Стельмах).

Градуальна шкала має такий вигляд:

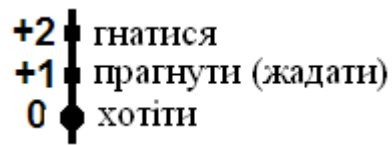
0	●	застіннути
-1	■	завмерти
-2	■	окам'яніти

3.1.7.2. Лексико-семантична група дієслів бажання

Бажання – це свідоме відчуття будь-яких внутрішніх потреб організму, пов'язаних з прагненням задовольнити їх. А прагнення – це вже дія волі. Дієслова бажання, з одного боку, близькі до дієслів відчуття, а з іншого – до дієслів вольової діяльності. Дієслова бажання зближуються із дієсловами почуття, позначаючи прив'язаність або схильність людини [26].

Базова сема дієслів бажання **хотіти, прагнути (жадати), гонитися** – “відчувати потребу у чомусь”. Проте вони мають гранд-відтінок – лексеми різняться силою бажання і поривання. Так, **хотіти** означає “мати бажання, охоту до чогось” [191, с. 132]: *“На цю приказку я міг би вам децю відповісти, але маєте щастя, що хочу спати”*, – сказав Рудик (М. Коцюбинський) – відчувати певною мірою потребу у чомусь – вказівка на повний ступінь величини дії; **прагнути (бажати)** – “дуже хотіти чого-небудь; пристрасно бажати здійснення, утвердження чого-небудь” [201, с.862]: *Серце моє трудне, Чого ти бажаєш, що в тебе болить?* (Т. Шевченко) – мати сильне бажання – відбиває високий ступінь вираженої дії; **гонитися** (за чимось) – “посилене прагнення до чого-небудь, переслідування якої-небудь мети; мати рішучість до дій” [201, с. 458] – нестримно, наполегливо прагнути – зазначає найвищий ступінь вияву дії.

Отже, дієслова *бажання* виражають градуальні відношення, які є базовими для утворення синонімічного ряду й антонімічної пари. Градуальна шкала має такий вигляд:

Дієслова бажання, що мають у своїй структурі градусему, виконують градуальну функцію.

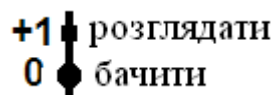
3.1.7.3. Лексико-семантична група дієслів сприйняття

Сприймання – це відображення в свідомості людини предметів і явищ, у сукупності їх якостей та частин, що діють у певний момент на органи чуття [68, с.129]

Дієслова *сприйняття* відрізняються від дієслів *відчуття* і *бажання* тим, що означають відображення свідомістю людини зовнішнього середовища, властивостей і предметів зовнішнього світу. Одні з них вказують на сприйняття загалом, інші – лише на сприйняття, яке здійснюється за допомогою окремих органів чуття [26]:

а) дієслова зорового сприйняття. Загальну здатність зорового сприйняття означає дієслово *бачити*. Об'єднані спільною семою “мати здатність сприймати зором” дієслова *бачити* і *розглядати* різняться зосередженістю сприйняття предметів зовнішнього світу: *бачити* – “сприймати очима спостерігати, зріти” [201, с. 72]: *Він ще не встиг накласти окуляри, погано бачив, і лице його...здавалось змішаним* (М. Коцюбинський) – градусема “безпосередньо”; *розглядати* – “уважно оглядати кого-, що-небудь” [201, с. 153]: *Еней з ягою розглядали* *Всі дива там, які були* (І. Коляревський) – градусема “пильно”.

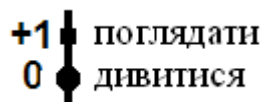
Лексеми *бачити*, *розглядати* на рівні синонімії вступають у градуальні відношення. Градуальна шкала має такий вигляд:

Дієслова *дивитися*, *поглядати*, що об'єднані спільною семою “сприймати

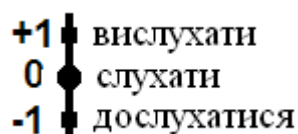
органами зору”, різняться тривалістю дії бачити що-, кого-небудь. Лексема **дивитися** означає “спрямовувати погляд, прагнучи побачити кого-, що-небудь” [201, с. 540]: *Марта якраз стояла передо мною і дивилася кудись далеко, між дерева у садок, задумалась* (Марко Вовчок) – градусема “ повнота вияву дії”; **поглядати** – “дивитися час від часу на кого-, що-небудь, кудись; подивлятися, зиркати” [201, с. 733]: *Отак вона вишивала, у віконце поглядала, Чи не ревуть круторогі, Чи не йде чумак з дороги* (Т. Шевченко) – вказує на повторювану час від часу дію.

Отже, дієслова зорового сприйняття вступають у градуальні відношення на рівні синонімії. Градуальна шкала має такий вигляд:

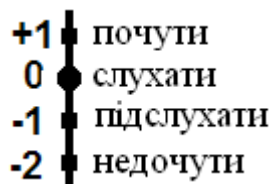

б) дієслова слухового сприйняття об’єднано у дві групи:

1) дієслова, що позначають активне здійснення цілеспрямованого слухового сприйняття: **вислухати, прислухатися**. Ці лексеми різняться гранд-відтінком – усвідомленістю процесу слухання. Дієслово **слухати** означає “спрямовувати слух на створювані ким-, чим-небудь звуки; намагатися сприймати що-небудь слухом” [201, с. 333]: *Занишкніть, уха наставляйте і слухайте, що я скажу* (І. Котляревський) – чути інформацію усвідомлено – вказує на високий ступінь вияву ознаки дії; **вислухати** – “слухати все повністю, до кінця, дослухати” [201, с. 249]: *Вислухуючи мої дитячі скарги, вона завжди близько приймала їх до свого серця* (П. Мирний) – слухати дуже уважно і почути в повній мірі – вказує на обґрунтований найвищий ступінь вияву дії; **дослухатися** – “слухати, робити висновки з почутого” [201, с.910] – напружено слухати, чути інформацію в певній мірі – вказує на невеликий вияв ознаки дії. Група дієслів, маючи у своїй семантичній структурі градусеми, вступає у градуальні відношення на рівні синонімії. Градуальна шкала має такий вигляд:

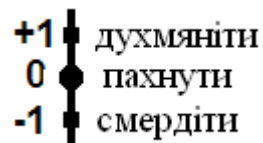

2) дієслова, що позначають результат активного здійснення цілеспрямованого слухового сприйняття: *слухати, почути, підслухати, недочути*. Лексеми мають гранд-відтінок – різняться кількісною характеристикою сприйняття інформації. Так, *слухати* означає “сприймати слухом, чути що-небудь” [201, с.333]: *Еней наш насторочив вуха, Мов чоловічий голос слуха, Те чує і старий Анхіз* (І.Коляревський) – чути інформацію градусема “достатньо”; *почути* – “слухати, розуміти, усвідомлювати що-небудь” [201, с. 853] – чути все чітко і сприймати інформацію в повній мірі – градусема “цілковито, осмислено”; *підслухати* – “потай слухати, прислуховуватися”; *недочути* – “погано чути сказане, не чути всього” [201, с. 337]: *Рипнули двері, увійшла Антоніна. — Місто якесь забрали, та недочула* (О. Довженко) – чути уривками і за смыслом сприймати не завжди те, що мовці передають – градусема “мало”. На рівні синонімії ця група дієслів виконує градуальну функцію і утворює градуальну опозицію:

в) дієслова нюхового сприйняття. Дієслова *пахнути, духмяніти* об’єднані спільною семою “видавати, виділяти який-небудь запах”, однак лексеми різняться гранд-відтінком – відчуттям міри аромату. Дієслово *пахнути* означає “видавати ароматний запах” [201, с. 335]: *Ви знаєте, як пахне хліб? Диханням косарів, вогнем гарячих діб, трудом і творчістю, людським гарячим потом, він пахне солодко, як пахнуть меду соти* (Д. Павличко); *духмяніти* – “виділяти сильний, приємний запах” [201, с. 628]. Вищезазначені лексеми різняться градусемою “над міру”, оскільки дієслово *духмяніти* у порівнянні з дієсловом *пахнути* виражає найвищий ступінь вияву дії. Дієслово *смердіти* вступає в антонімічні відношення з дієсловами *пахнути, духмяніти*: *смердіти* – “мати, виділяти неприємний запах, погано пахнути; тхнути” [201, с. 338]: – *Пхе! Що це так смердить в покоях? Чи тютюн, чи оселедці?* (І. Нечуй-Левицький).

Дієсловам нюхового сприйняття притаманна градуальність, градуальні відношення є стрижневими в синонімічних та антонімічних групах і парах. Лексема *пахнути* є нейтральною (нормою). Градуальна шкала має такий вигляд:

Таким чином, оскільки функція градуальності полягає в передачі міри та ступеня ознаки, процесу, а дієслова сприйняття є фізіологічними процесами, тому такі лексеми мають градуси і вступають у градуальні відношення.

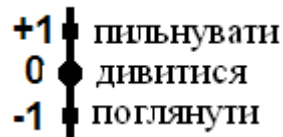
3.1.7.4. Лексико-семантична група дієслів уваги

Увага – «зосередженість діяльності суб'єкта в певний момент часу на якомусь реальному або ідеальному об'єкті (предметі, події, міркуванні тощо)» [68, с. 226]

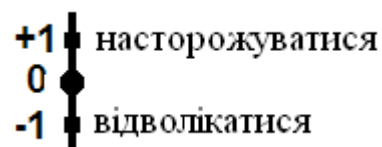
До поля чуттєвого сприйняття тісно прилягають дієслова уваги, тому що увага є необхідною умовою сприйняття, актом свідомості людини, проте Л.Васильєв виокремлює їх в самостійну групу. Дієслова уваги, як і дієслова сприйняття, учений поділяє на цілеспрямовані і нецілеспрямовані. Дієслова, що означають сприйняття, протиставлені їй за семами буття / становлення, каузативності / некаузативності, зближуючись тим самим з дієсловами емоційного стану і переживання [26].

Активна, ціленаправлена увага передається такими дієсловами, як *поглянути, поглядати, дивитися, пильнувати*. Ці лексеми є дієсловами-синонімами, бо об'єднані спільною семою “бути уважним, тримати в полі зору кого, що-небудь”, проте різняться мірою уважності. Так, *дивитися* означає “спрямувати погляд, прагнучи побачити кого-, що-небудь” [201, с. 540]: *Гнат довго мовчав і дивився, як заходить сонце, як поволі зникає ясне світло й западає сутінь* (У. Самчук) – дивитися уважно упродовж певного часу; *поглянути* – “спрямувати, скерувати погляд, зір кудись, на кого-, що-небудь” [201, с. 733]: *Поглянула [Хима] навкруги — нема живої душі, тільки шумить кучерява верба* (Марко Вовчок) – дивитися вибірково, охоплювати поглядом окремі

предмети; **пильнувати** – “стежити, слідкувати за ким-, чим-небудь” [201, с. 626]: *Край самої подушини лежав Вернидуб і пильнував за ворожими рухами* (М.Старицький) – дивитися постійно, дуже уважно. Маючи у своїй семантичній структурі градусему, дієслова *поглянути, дивитися, пильнувати* виконують градуальну функцію, яку простежуємо на рівні синонімії. Градуальна шкала має такий вигляд:

Значення “становлення” передає дієслово **насторожуватися**, що означає “викликати напружену увагу, зосередженість, занепокоєння, тривогу” [201, с. 310]: *Кожного брата під захист, за кожного заступатись – ця перша звичка доньчина і дивує, і трохи насторожує Яцубу* (О. Гончар). Лексема **насторожуватися** утворює антонімічну пару з дієсловом **відволікатися** – “спрямовувати увагу на щось інше” [201, с. 289]. Ці дієслова утворюють градуальну опозицію, де середній член не має спеціального вираження й існує на гіпотетичному рівні. Лексеми **насторожуватися, відволікатися**, які виражають зосередженість / незосередженість уваги, знаходяться в градуальних відношеннях на рівні антонімії. Градуальна шкала має такий вигляд:

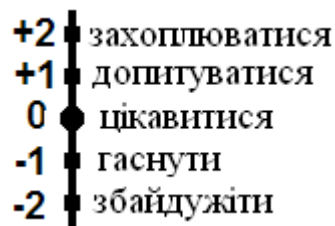

Спільною семою “перебувати в стані зацікавленості” об’єднані дієслова-синоніми **цікавитися, допитуватися, захоплюватися**, проте вони різняться мірою і ступенем зацікавленості (інтересу). Лексема **цікавитися** означає “намагатися дізнатися про щось, когось” [201, с. 736]: – *Народ цікавиться, як воювали, як проливали кров* (О. Довженко) – виявляти інтерес певною мірою, градусема “достатньо”; **допитуватися** – “настійливо розпитуючи, вивідувати щось, дізнаватися про що-небудь” [201, с. 589]: “*Що він тобі казав? Насте, що він тобі казав?*” – жадібно **допитувалась** Соня, зазираючи їй у вічі (С. Васильченко) –

проявляти інтерес у повній мірі градусема “не в міру”; *захоплюватися* – “проявляти інтерес до когось, чогось” [201, с. 735]: *В молодих літах захоплювався я Шекспіром, В. Гюго, а відтак Золя і Мопассаном, хоч взагалі читав дуже багато* (М.Коцюбинський) – градусема “занадто”.

Дієслова-синоніми *гаснути, збайдужіти (збайдужніти)* вступають в антонімічні відношення з групою вищевказаних дієслів, проте й вони різняться гранд-відтінком – мірою втрати інтересу, зацікавленості. Лексема *гаснути* означає “втрачати силу вияву (про почуття)” [201, с. 418]: *Ні, жаль мені, що сей порив погасне, Як гасне все в душі невольничій у нас* (Леся Українка) – маючи в певній мірі інтерес, поступово його втрачати; *збайдужіти (збайдужніти)* – “не звертати уваги на кого-, що-небудь, не виявляти зацікавленості” [201, с. 739]: – *Коли я пізнала на собі, в живому житті, що то в горі і як приносяться людські жертви, мені якось одразу збайдужіли мої ролі* (Леся Українка) – втратити інтерес повністю. Дієслово *збайдужіти (збайдужніти)* у порівнянні з лексемою *гаснути*, різниться вираженням міри вияву ознаки дії. Лексема передає найнижчий ступінь вияву ознаки дії.

Отже, дієслова уваги вступають у градуальні відношення, що виражено на рівні синонімії і антонімії. Градуальна шкала має такий вигляд:

Ці дієслова мають у своїй семантичній структурі градусему – сему міри і ступеня, а тому виконують градуальну функцію. Крайні лексеми градуальної шкали утворюють антонімічну пару.

3.1.7.5. Лексико-семантична група дієслів емоційного стану

Почуття – стійке емоційне ставлення людини до явищ дійсності, яке відображає значення цих явищ відповідно до її потреб і мотивів [68, с. 250]

Дієслова на позначення емоційного стану людини утворюють лексико-

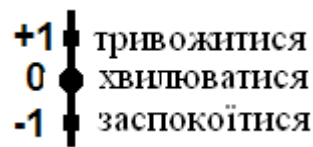
семантичну групу і містять у своєму значенні такі ідентифікаційні семи: 1) “відчувати будь-який емоційний стан” (радіти); 2) “бути (перебувати) в певному емоційному стані” (нервуватися – бути в стані збудження); ”відчувати (почувати) будь-який емоційний стан до кого-, чого-небудь” (любити). Віднесення слова до лексико-семантичної групи дієслів емоційного стану зумовлено двома факторами: належністю до одного й того ж лексико-семантичного класу слів (дієслова) і співвіднесеністю з однією і тією ж сферою позамовної дійсності (психічний стан людини). У складі лексико-семантичної групи дієслів емоційного стану Т. Парасюк виділяє три семантичні підгрупи: 1) неінтенціональну – називають емоційний стан суб’єкта не скерований на об’єкт; 2) інтенціональну – емоційний стан суб’єкта скерований на об’єкт; 3) мішану – вказують на такий емоційний стан суб’єкта, який за одних умов може бути скерований, а за інших – не скерований на об’єкт [165].

Дієслова емоційного стану означають різні емоційні стани (за яких передано ті чи ті почуття). Від близьких до них дієслів емоційного переживання вони відрізняються головним чином тим, що їх семантична структура і синтаксичні властивості вказують насамперед на певний емоційний стан, залишаючи в тіні почуття [26]. Емоція – це “переживання людиною свого ставлення до дійсності, до особистого й навколишнього життя; душевне переживання, почуття, пристрасті, переживання” [201, с. 645].

Конкретно емоційний стан з більш чи менш визначеними характерними ознаками називають групи дієслів з опорними словами *хвилюватися, сердитися, радіти, сумувати*. Межі між цими групами нестійкі, вони рухливі, як рухливі межі між різними настроями людини. Для позначення нормального, звичайного стану немає спеціальних дієслів. Проте всі дієслова, які позначають настрій, відхиляються від норми, передбачаючи цей нейтральний стан [26].

Дієслова *хвилюватися, тривожитися* об’єднані спільною семою “бути занепокоєним”, проте їх різнить гранд-відтінок – інтенсивність переживання. Так, *хвилюватися* означає “бути збудженим, занепокоєним, відчувати тривогу” [201, с.688]: *Бекір хвилювався, заікався і червонів* (М. Коцюбинський) – утратити спокій, хвилюватися в повній мірі; *тривожитися* – “бути в стані порушеної душевної

рівноваги” [201, с. 567]: *Щодня, щогодини розбійнича зграя в Чорному лісі прибільшалась, і щодня, щогодини багаті та вельможні люди гірш та гірш лякалися й тривожилися* (Марко Вовчок) – хвилюватися надзвичайно сильно. Дієслово *заспокоїтися*, що означає “стан, коли розвіюється неспокій, хвилювання, туга” [201, с. 725] утворює антонімічні опозиції з дієсловами *хвилюватися*, *тривожитися*, виконуючи градуальну функцію: *Менший [брат] тихесенько Галю заспокоює, і Галя собі заспокоюється, ще часом і пісеньку заспіва про журавля* (Марко Вовчок). Градуальна шкала має такий вигляд:

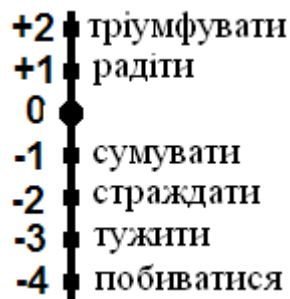

Пригноблений душевний стан і його емоційне переживання означають дієслова *сумувати*, *страждати*, *тужити*, *побиватися*, об’єднані спільною семою “бути в пригнобленому стані”, проте вони різняться мірою настрою, почуттям жалю, спричиненого невдачею, горем тощо. Так, *сумувати* означає “пройматися почуттям суму, журби” [201, с. 478]: *Так йому обридло все в господі і в полі, як приборканому степовому птаху. Сумує та й сумує козак* (П. Куліш) – ставати смутним, невеселим у повній мірі; *страждати* – “зазнавати моральних мук, перживань” [201, с. 448]: *Галю, зірочко моя!.. Не можна мені без тебе пробути...Усе тобі розкажу, як я страждаю без тебе* (Г. Квітка-Основ’яненко) – дуже журитися – лексема відбиває граничний ступінь вияву ознаки емоційного стану людини; *тужити* – “журитися, переживати якесь горе, якусь невдачу тощо” [201, с. 582]: *Опасувалися, щоб не заподіяв [Павло] собі смерті, бо дуже він вже тужив* (Марко Вовчок) – лексема передає експресивне значення і вказує на перебільшений ступінь вияву ознаки емоційного стану людини; *побиватися* – “дуже тужити, жалкувати за ким-, чим-небудь; переживати через кого-, що-небудь” [201, с. 704]: *Чи можем ми, діти, веселими бути, Як ненька в недолі, в нужді побивається нами?* (Леся Українка) – занадто сумувати – вказівка на найвищий ступінь вияву ознаки емоційного стану.

Піднесений душевний стан і його емоційне переживання виражає дієслово *радіти*, що є антонімом до дієслова *сумувати*. *Радіти* – “відчувати радість від

чогось ” [201, с. 444]: *Митрополит міг тільки радіти, що цей незбагнений слов'янин нарешті втомився у своїх нестриманих вигуках* (П. Загребельний) – відчувати почуття вдоволеності, приємності в повній мірі. Лексема **радіти** вступає в синонімічні відношення з дієсловом **тріумфувати** (базова сема “почуття задоволення, утіхи з приводу чого-небудь”). Проте лексеми різняться мірою відчуття радості: **тріумфувати** – “дуже радіти від якогось успіху” [205, с. 556]: *Мужчина тріумфує..., зривається...випростовує руки і вже держить свою вибрану в обіймах* (І. Франко). Лексеми **радіти** і **тріумфувати** різняться градусом “надмірно”.

З вищезазначеного випливає: дієслова емоційного стану, маючи у своїй семантичній структурі градусеми, вступають в градуальні відношення на рівні синонімії і антонімії, утворюючи градуальну опозицію. Градуальна шкала має такий вигляд:

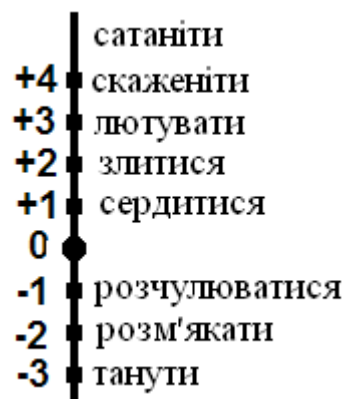
Норма не має спеціального вираження, вона існує гіпотетичному рівні.

Стан збудження, викликаний тими чи тими причинами (страхом, незадоволеністю тощо), означає дієслово *сердитися*. Об'єднані спільною семою “виявляти почуття гніву”, дієслова **сердитися**, **злитися**, **лютувати**, **скаженіти**, **сатаніти** мають у своїй семантичній структурі гранд-відтінок – лексеми різняться мірою вираження почуття недоброзичливості, ворожості до інших. Так, **сердитися** означає “бути в стані гніву” [201, с. 264]: *Я хотіла тобі сказати... Вчора Йон дуже сердився... Ти його оберігайся* (У. Самчук) – недоброзичливо, неприхильно ставитися до когось (сердитися в певній мірі); **злитися** – “бути в стані сильного роздратування” [201, с. 764] – дуже сердитися; **лютувати** – “бути в стані розлюченості” [201, с. 119]: *Як же то і лютувала та воювала Параска, що не її*

одділено (П. Мирний) – дуже сердитися; *скаженіти* – “бути в стані несамовитості, шаленства” [201, с. 297]: *Роман лютував і скаженів, проклинаючи брата...* (М.Коцюбинський) – неабияк сильно сердитися, інтенсивно проявляти своє незадоволення в мовленні і в поведінці; *сатаніти* – “доходити до граничної межі у гніві” [205, с. 589] – бути в занадто збудженому стані, близькому до ненормального, хворобливого.

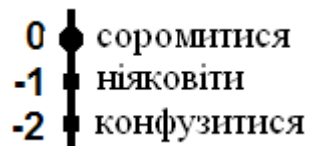
Дієслову *сердитися* протилежним за характером переживання в стані зворушення є дієслово *розчулюватися*. Лексеми *розчулюватися*, *розм'якати*, *танути* є дієсловами-синонімами, маючи базову сему “ставати лагідним, ніжним, добрим”, проте вони різняться мірою вираження почуття схвильованості, доброзичливості. Дієслово *розчулюватися* означає “сповнюватися приємним почуттям схвильованості, зворушеності” [201, с. 207]: *У Катерини навіть сльози на очах з'явилися, так вона розчулилась* [201] – градосема “достатньо”; *розм'якати* – “ставати розчуленим, добрим, лагідним” [201, с. 177]: *Розм'якло, розніжилось Піхтіреве серце; вже не знає він, що б краще й зробити вірному товаришеві* (С.Васильченко) – градосема “надмірно”; *танути* – “зворушуватися, мліти” [201, с. 507]: *Христя запримітила, як від того погляду [панича], наче сніжинка від теплого духу, тала пані* (П. Мирний) – градосема “понад міру”.

Отже, дієслова емоційного стану (стану збудження, зворушення), маючи у своїй семантичній структурі градосему, вступають у градуальні відношення, утворюючи синонімічні ряди й антонімічні пари. Градуальна шкала має такий вигляд:

Схвильований стан і пов'язане з ним почуття незручності, невпевненості в собі (від сорому, нерішучості, розгубленості тощо) передають дієслова **соромитися**, **ніяковіти**, **конфузитися**, проте ці лексеми різняться мірою схвильованості. Так, **соромитися** означає “відчувати сором” [201, с. 359]: *Карі очі В неволі гаснуть; розковать Козак сестру свою не хоче, Сам не соромиться конать В ярмі* (Т.Шевченко) – мінімальний ступінь градаційної ознаки – градусема “злегка”; **ніяковіти** – “робитися, ставати ніяковим; приходити в стан зніяковіння” [201, с.369]: *Не раз ніяковіла вона перед односельцями за своїх відлюдькуватих, неподільчивих опікунів* (О. Гончар) – середньо-високий ступінь дії – градусема “дуже”; **конфузитися** – “соромитися, губитися” [201, с. 885]: *Всі ...гості конфузились, метушились, примітивши Лемішок в жупанах* (І. Нечуй-Левицький) – найвищий ступінь градуальної ознаки – градусема “занадто”.

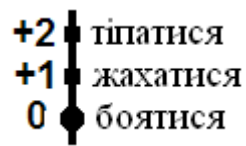
Вищезазначені лексеми на рівні синонімії передають градуальні відношення, а отже підлягають градуюванню, виконуючи функцію градуальності. Градуальна шкала має такий вигляд:

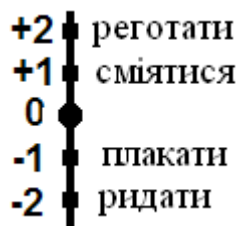
Дієслова **боятися**, **жахатися**, **тіпатися** є дієсловами-синонімами, бо мають спільну сему “неприємний збуджений стан, викликаний почуттям страху”, проте різняться мірою відчуття страху. Так, **боятися** означає “відчувати страх перед ким-, чим-небудь” [201, с. 129]: *Вовка боятися – в ліс не ходити* (Народ. творчість) – градусема “в повній мірі”; **жахатися** – “здрігатися, робити судорожні рухи, кидатися з переляку, від страху (переважно у сні)” [201, с. 664]: *Хоч ще до вечора і далеко, а як налякаєш мене, то усю ніч буду жахатись і не спатиму: усе відьом буду боятися* (Г. Квітка-Основ'яненко) – градусема “дуже”; **тіпатися** – “відчувати сильний страх, боязнь; трепетати” [201, с. 541]: *Він любив, щоб усі перед ним тіпалися – мліли, падали ниць – хилилися* (П. Мирний) – градусема “занадто”.

Маючи у своїй семантичній структурі градусему, дієслова **боятися**, **жахатися**, **тіпатися** виконують градуальну функцію. Градуальна шкала має такий

ВИГЛЯД:

Дієслова *сміятися*, *реготати*, *плакати*, *ридати* об'єднані спільною категорійно-лексичною семою “виражати ззовні емоційний стан”, однак різняться способом вираження емоцій. *Сміятися* означає “видавати сміх від веселощів, радості, нервового збудження” [201, с. 343]: *Чутно з покоїв, як там сміються, говорять, жартують голосно* (Марко Вовчок); *реготати* – “гучно, нестримно сміятися” [201, с. 108]: *Дудлять і регочуть... П'ять пройдисвітів-скалозубів, п'ять молодих безжурних шибайголів, п'ять камарадів* (І. Багрянний) – синоніми *сміятися* – *реготати* (голосно сміятися) різняться градусом “занадто”; *плакати* – “лити сльози (з горя, від болю тощо)” [201, с. 685]: *І дуже ніяковів і соромився Іоанн такої своєї вдачі, а відчувши таке, тікав за місто і, зарившись обличчям у траву, довго плакав, як дитина* (В. Шевчук); *ридати* – “голосно плакати, схлипуючи й захлинаючись сльозами” [201, с. 122]: *Та тільки заплаче, тільки заридає товариш його ... товариш його ...* (І. Багрянний) – синоніми *плакати* – *ридати* (голосно плакати) різняться градусом “занадто”. Антоніми *сміятися* – *плакати* = градусема “понад міру, удосталь”. На градуальній шкалі дієслова розташовані таким чином:

Дієслова емоційного стану передають різні психічні стани людини. І хоча вони об'єднані спільною семою (“стан, при якому переживаються і виражаються ті чи інші почуття”), проте різняться градусами (“у певній мірі”, “у повній мірі”, “дуже”, “удосталь”, “над міру”, “занадто” тощо), тому підлягають градуюванню, а отже, виконують градуальну функцію, утворюючи градуальні опозиції.

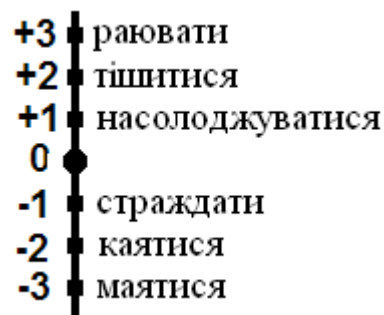
3.1.7.6. Лексико-семантична група дієслів емоційного переживання

Емоції – особливий клас психічних проявів і станів, пов’язаний з інстинктами, потребами і мотивами, що відображають у формі безпосереднього тимчасового переживання (задоволення, радості, страху тощо) значущість діючих на індивіда явищ і ситуації для здійснення його життєдіяльності. Супроводжуючи практично будь-які прояви активності суб’єкта, емоції є одним із головних механізмів внутрішньої регуляції психічної діяльності і поведінки [68, с. 251]

Дієслова емоційного переживання дуже близькі за своєю семантикою до дієслів емоційного стану, проте вони різняться іншим акцентом значення, тому що виділяють не емоційний стан, а процес емоційного переживання. Дієслова цього семантичного класу позначають почуття, які поділяються на позитивні й негативні [26].

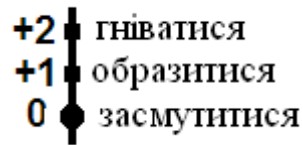
Зі спільним значенням “відчувати неприємне почуття (душевний чи фізичний біль), яке потребує багато сил, щоб його побороти”, виділяють дієслова **страждати, каятися, маятися**, однак вказані лексеми різняться мірою відчуття страждання. Так, **страждати** означає “зазнавати моральних переживань” [201, с.448]: *Довго я таїв своє кохання, довго **страждав*** (С. Васильченко) – переживання, яке потребує душевного напруження, сили волі = градусема “доволі”; **каятися** – “жалкувати, шкодувати за зробленим учинком” [201, с. 822]; *Тепер він міг тільки **катуватися** думками. **Катуватись і каятись*** (С. Васильченко) – дуже сильно страждати через визнання своєї вини = градусема “повною мірою”; **маятися** – “переживати тяжкі душевні муки” [201, с. 161]: *Без тебе я не жив, а **маявся**: чи справлю хоч трохи своє діло – біжу до тебе* (Г. Квітка-Основ’яненко) – відчувати надто тяжкі, довготривалі муки = градусема “надмірно”. Дієслова **страждати, каятися, маятися** вступають в антонімічні відношення з дієсловами **насолоджуватися, тішитися, раювати**. Лексеми **насолоджуватися, тішитися, раювати** є дієсловами-синонімами, бо мають у своїй семантичній структурі спільну сему “відчувати приємні почуття”, проте вони різняться мірою відчуття радості. **Насолоджуватися** – “почувати задоволення, зазнавати насолоди від кого-, чого-

небудь” [201, с. 307] – відчувати приємне почуття в повній мірі (середній ступінь вияву дії) – градосема “цілковито”; **тішитися** – “мати приємність, втіху; радіти, бути радим, втішатися” [201, с. 543]: *Тут вмиг байдак заворушився І сам, одчаливши, поплив, А Турн скрізь бігав і храбрився і тішивсь, що врага настиг* (І.Котляревський) – переповнюватися приємними почуттями (високий ступінь вияву дії) – градосема “дуже”; **раювати** – “відчувати насолоду, блаженство” [201, с. 103]: *Вони дивились одне на одного й раювали* (І. Нечуй-Левицький) – насолоджуватися радістю, бути дуже щасливим градосема “надто”. Дієслова, що виражають емоційне переживання радості чи муки вступають у градуальні відношення на рівні синонімії і антонімії. Градуальна шкала має такий вигляд:

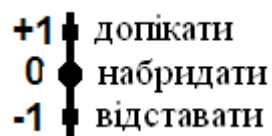
Конкретні емоційні переживання незадоволення, сорому, образи тощо означають дієслова **засмутитися**, **образитися**, **гніватися**, об’єднані спільною семою “переживання незадоволення будь-ким”, однак у своїй семантичній структурі вони мають градосему – сему міри і ступеня відчуття людиною незадоволення. Лексема **засмутитися** означає “робитися похмурим, безрадісним” [201, с. 725]: – *Чого се ви так засмутилися?* –спитала Мар’я, дивлячись на дівчат (П. Мирний) – відчувати незадоволення в значній мірі – градосема “злегка”; **образитися** – “зазнати душевного болю, моральної травми” [201, с. 414]: *Ланковий засміявся з цього жарту, а вчитель образився* (Ю. Яновський) – відчувати в повній мірі незадоволення і частіше через несправедливі образи, зневажливе ставлення – градосема “досить сильно”; **гніватися** – “виражати гнів, роздратування; сердитися, важким духом дихати ” [201, с. 443]: *Не гнівайтесь, прошу, що я так довго не писав* (М. Коцюбинський) – бути дуже незадоволеним і про це говорити – градосема “занадто”. Оскільки дієслова **засмутитися**, **образитися**, **гніватися** у своїй

семантичній структурі мають градосему, вони вступають у градуальні відношення на рівні синонімії, утворюючи градуальну опозицію:

Дієслова *набридати*, *допикати* об'єднані спільною семою «своїми діями, вчинками викликати неприємні почуття, заставляти когось терпіти неприємності», проте лексеми різняться інтенсивністю вияву ознаки дії: *надоїдати* означає «не давати спокою, досаждаючи чимось» [201, с. 266]: *Та Хмара надулась і річ таку гуде: – Що вже мені се Сонце надоїло!* (Є. Гребінка) – вказівка на високий ступінь вияву ознаки дії – градосема «в міру»; *допикати* – «словами, діями виводити когось з терпіння, рівноваги» [201, с. 589]: *Як допекли їй там оті прокляті, не витримала моя голубонька: втекла до своєї матінки!* (Леся Українка) – вказівка на найвищий ступінь вияву ознаки дії – градосема «занадто». Дієслова *набридати*, *допикати* вступають в антонімічні відношення з дієсловом *відставати*. Так, *відставати* означає «припиняти стосунки, втрачати зв'язок з ким-небудь» [201, с. 327]: *Він, ще оженившись, послухав жінки, од мужицтва одстав, а збивався трошки на купецький лад* (Г. Квітка-Основ'яненко).

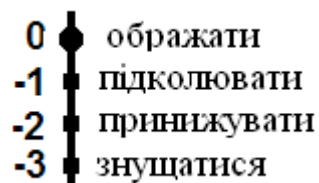
Дієслова *надоїдати*, *допикати*, *відставати* вступають у градуальні відношення на рівні синонімії і антонімії. Градуальна шкала має такий вигляд:

Базовою семою для дієслів *підколювати*, *ображати*, *принижувати*, *знищувати* є «викликати у кого-небудь почуття незадоволення своїм негативним ставленням», проте лексеми різняться інтенсивністю вияву ознаки дії. Так, *підколювати* означає «уражати кого-небудь їдким словом, гострим зауваженням або натяком» [201, с. 646]: *Таїса знущально підколювала [Василя], називала його чоботом* [201] – градосема «в міру»; *ображати* – «зневажливим висловлюванням, негарним вчинком і т. ін. завдавати кому-небудь душевного болю, моральної

травми» [201, с. 414]: – *Коли б же я знав, що я тебе **ображу**, – звіку б не казав!* (Марко Вовчок) – градосема «не в міру»; **принижувати** – «ображаючи, ставити в принизливе становище» [201, с. 899]: – *Я ображена. Мене **принизила** холодна, зрадлива людина* (О. Довженко) – градосема «надто»; **знищувати** – «пригнічувати, принижувати кого-небудь своєю вищістю, перевагою в чомусь» [201, с. 774]: *Між іншим, сей професор **знищив** страшно мою «Блакитну Троянду», казав, що я собі нею попсувала репутацію і тепер мушу поправити свою славу іншою драмою* (Леся Українка) – градосема «занадто».

Дієслова *підколювати, образати, принижувати, знищувати* вступають у градуальні відношення на рівні синонімії. Градуальна шкала має такий вигляд:

3.1.7.7 Лексико-семантична група дієслів емоційного ставлення

Поняття “ставлення” визначається як: “виявляти певне ставлення до кого-, чого-небудь, мати своє уявлення про когось, чогось, оцінювати, виявляти своє почуття щодо когось, чогось, симпатію чи антипатію: доброзичливе ставлення; поблажливе ставлення; моє ставлення до цієї людини не змінилося” [205, с.716].

За характером і способом вияву ставлення, залежно від внутрішньої (емоційно-почуттєвої) чи зовнішньої (у поведінці, мовленні, діяльності тощо) його локалізації, дієслова цієї лексико-семантичної групи поділяються на: 1) дієслова емоційно-оцінного ставлення (внутрішнє ставлення): *боготворити, дорожити, зневажати, пишатися, поважати тощо*; 2) дієслова зовнішнього вияву ставлення (виявляти будь-яке ставлення до кого-небудь жестами, мімікою, рухами, у мовленні, поведінці, діяльності тощо): *аплодувати, ганьбити, гризти, докоряти, дякувати, сварити, неславити, насміхатися тощо*[185].

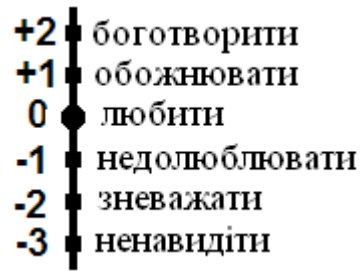
Дієслова емоційного ставлення неоднорідні за своїм характером. Одні з них,

наприклад, *любити*, виражають переважно переживання якогось почуття, спричинене ставленням до когось, інші, наприклад, *закохуватися*, підкреслюють стан, пов'язаний з цим почуттям, ще інші, наприклад, *поважати*, вказують на переживання стосунків між людьми і виявлення цього ставлення в поведінці [26].

Категорійно-лексична сема “відчувати до когось почуття глибокої прив’язаності, симпатії” притаманна дієсловам *любити*, *обожнювати*, *боготворити*. Проте ці лексеми різняться гранд-відтінком – мірою відчувати емоційне ставлення до кого-, чого-небудь, спрямоване на кого-, що-небудь чи спричинене чимось. Так, *любити* означає “почувати, виявляти глибоку сердечну прихильність до особи іншої статі; кохати” [201, с. 113]: *Енея так вона любила, Що аж сама себе спалила* (І. Коляревський) – дієслово підтверджує високий ступінь вияву ознаки емоційного ставлення людини – градусема “в міру”; *обожнювати* – “дуже любити кого-небудь; надмірно захоплюватися кимсь” [201, с. 410]: *Панянка, що її Костенко обожнює особливо за її інститутську невинність, через тиждень після вінчання починає потай роман з офіцером артилерії* (І. Франко) – підвищення міри вияву ознаки емоційного ставлення людини – градусема “дуже”; *боготворити* – “відчувати до когось надзвичайну любов, шанувати когось як Бога” [201, с. 122]: *Це був той самий учитель мови і літератури, якого ми так самовіддано, подитячому боготворили* [201] – вказівка на найвищий ступінь вияву ознаки емоційного ставлення людини – градусема “надзвичайно”. Вищевказані дієслова вступають в антонімічні відношення з дієсловами-синонімами *недолюблювати*, *зневажати*, *ненавидіти*, які виражають різну міру відчуття неприхильності. *Недолюблювати* – “відчувати неприязнь до кого-, чого-небудь” [201, с. 334]: *Меншої дочки генеральша недолюблювала* (П. Мирний) – відчувати лиш деяку неприязнь = градусема “частково”; *зневажати* – “виявляти презирство, неповагу до когось, чогось” [201, с. 772] – дуже не любити = градусема “абсолютно”; *ненавидіти* – “почувати велику неприхильність; вороже ставлення до кого-небудь” [201, с. 346] – дуже сильно не любити = градусема “надмірно”: *Я вже не можу людям в очі дивитися, вони нас ненавидять* (О. Довженко).

Дієслова емоційного ставлення утворюють градуальні опозиції (на рівні

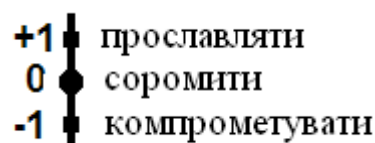
синонімії і антонімії), бо у своїй семантичній структурі мають градосеми. Градуальна шкала має такий вигляд:

Крайні лексеми градуальної шкали виражають антонімію.

Дієслова *компрометувати*, *соромити* об'єднує спільна сема «виражати негативне ставлення (засудження, неповаги, неприязні) до кого-небудь». Ці лексеми різняться інтенсивністю вияву ознаки емоційного ставлення, бо у своїй семантичній структурі мають градосему. Так, *компрометувати* означає «виставляти кого-, що-небудь у негарному світлі; шкодити добрій славі когось, чогось» [201, с. 875]: – *Лазить [Стоколоса] за мною, як тінь, і ще мене компромітує своїми листами* (І.Франко) – градосема «в міру»; *соромити* – «докоряти кому-небудь, висміювати когось за що-небудь» [201, с. 359]: *Було як ще твереза Настя, то пані умисне її соромить: – От дівка.., от ледащиця!* (Марко Вовчок) – градосема «дуже». Дієслова *компрометувати*, *соромити* вступають в антонімічні відношення з дієсловом *прославляти*. *Прославляти* означає «звеличувати, кого-, що-небудь» [191, с. 287]: *Прославимо героїв, які своїми подвигами додали краси всьому чесному світові і возвеличили свій народ і, віддавши життя за нього, самі стали безсмертними* (О. Довженко).

Маючи у своїй семантичній структурі градосему, дієслова *компрометувати*, *соромити*, *прославляти* вступають у градуальні відношення на рівні синонімії і антонімії. Градуальна шкала має такий вигляд:

Дієслова *сварити*, *хвалити* об'єднані спільною семою «викликати позитивне або негативне ставлення до кого-небудь»: *сварити* – «різкими, образливими словами

висловлювати невдоволення, осуд, докори» [191, с. 65]: *Даремно пані Олімпія гнівалася і сварила на неї* (І.Франко); **хвалити** – «висловлювати похвалу, схвалення кому-, чому-небудь» [191, с. 33]: – *Чи добрі ж хазяїни Балаши? Чи мають худобу? – питала мати. – Та там такі робочі люди, що в нас у Семигорах і нема таких, – хвалив Лаврін* (І. Нечуй-Левицький). Маючи у своїй семантичній структурі градусему «дуже», ці лексеми на рівні антонімії вступають у градуальні відношення, виражаючи градуальність:

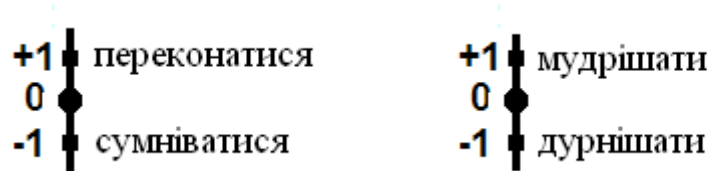
3.1.7.8. Лексико-семантична група дієслів мислення

Мислення – це вища форма психічного відображення. Мислення дає знання про істотні властивості, зв'язки і відношення об'єктної реальності, здійснює у процесі пізнання перехід від явища до його сутності [68, с. 176].

Здатність людини мислити позначає у своєму неперехідному вживанні дієслово *мислити*. Для позначення нормального розумового стану немає спеціальних дієслів. Значення “бути розумним” вказує на добру здібність мислити і розуміти (розумнішати, мудрішати тощо). Антонімічне значення “бути дурним” виражають дієслова *дурнішати, тупіти* тощо. Дієслова *мислення* можемо поділити на дві підгрупи: дієслова зі значенням розумового процесу та дієслова зі значенням результату розумового акту. Зокрема Л. Васильєв розглядає дієслова розумового процесу в таких аспектах: 1) здійснювати процес мислення (*задуматися, виношувати* тощо); 2) створювати в процесі мислення своє судження (*судити, передбачати* тощо); 3) створювати щось в думках шляхом розумових зусиль (*придумувати, творити, фантазувати* тощо) [26].

Дієслова, позначаючи розумові процеси в різних аспектах, об'єднані спільною семою “здійснювати процес мислення” і у своїй семантичній структурі мають градусему. Так, дієслова *переконатися, сумніватися* мають сему міри впевненості / невпевненості: *переконатися* – “дійти певного висновку, повірити в щось на підставі доводів, спостережень, роздумів тощо” [205, с. 455]: *Віддавна*

Захар Беркут **переконався**, що ...чоловік сам один серед громади слабий і безрадний (І. Франко); **сумніватися** – “відчувати, висловлювати сумнів щодо вірогідності, можливості чого-небудь; не бути впевненим у чомусь” [201, с. 478]: *Приємний мені буде подарунок новорічний та книжечка моя, бо таки я вже почала була дуже сумніватись в її виході* (Леся Українка). Дієслова **мудрішати**, **дурнішати** мають сему міри набутих знань: **дурнішати** – “ставати дурним” [201, с. 626]; – *Чую, що й сама я пилом припадаю – якось дурнішаю, якось туманію, наче жива у землю входжу...* (Марко Вовчок); **мудрішати** – “ставати мудрим” [201, с. 235]: *Як голова сивіє, то чоловік мудріє* (Укр.прислів'я). Вищевказані лексеми на рівні антонімії утворюють градуальні опозиції:

Результати розумових процесів і актів позначають ряди дієслів зі спільним значенням “мати в свідомості результати мислення”. Це, насамперед, групи дієслів з опорними словами **уявляти**, **припускати**, **уважати** тощо. Проте дієслова з ядерним значенням “уважати” різняться більшою чи меншою мірою вираженням упевненості. **Уважати** означає “мати якусь думку; думати, гадати” [201, с. 598]: *Вона [мати] уважала, що мені треба вийти на свіже повітря* (М. Коцюбинський) – бути цілком впевненим – градусема “достатньо”; **вагатися** – “відчувати неспроможність відразу вирішити що-небудь; роздумуючи, схилитися то до одного, то до іншого рішення” [201, с. 154]: *З тої ночі, як сходились в лісі і поклали забрати панову землю, минув цілий тиждень, але люди вагались* (М. Коцюбинський) – бути не дуже впевненим – градусема “трохи”; **вірити** – “бути впевненим, переконаним у чому-небудь, йняти віру” [201, с. 345]: *[Хвора:] Нехай умру, та думка не умру! В таке безсмертя й я привикла вірить* (Леся Українка) – бути впевненим у повній мірі – градусема “абсолютно”.

Дієслова мислення з базовим значенням “уважати” на рівні синонімії передають градуальність. Градуальна шкала має такий вигляд:

+1	■	вірнати
0	●	уважати
-1	■	вагатися

Дієслова *обдурювати*, *одурманювати* об'єднані спільною семою «робити кого-небудь дурним», проте вони різняться ступенем вияву ознаки дії: *обдурювати* – «вводити кого-небудь в оману діями або словами, звичайно для власної вигоди, користі» [201, с. 388]: [Микита:] *Обдурив* клятий ворожбит! Тільки гроші в мене видурив (М. Кропивницький) – задурмати свідомість людини на мить – градусема «в міру»; *одурманювати* – «затьмарювати свідомість (хибними поглядами, неправильними уявленнями, шкідливими ідеями і т. ін.)» [201, с. 441]: – *Надто смертельною була отрута, якою Гітлер одурманив* душі німецьких обивателів [201] – повністю отруювати свідомість людини – градусема «занадто».

Маючи у своїй семантичній структурі градусему, дієслова на рівні синонімії вступають у градуальні відношення, виражаючи градуальну функцію. Градуальна шкала має такий вигляд:

+1	■	одурманювати
0	●	обдурювати

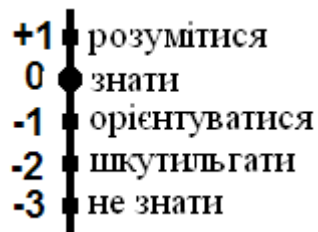
3.1.7.9. Лексико-семантична група дієслів знання

Дієслова *знання* означають результат розумової, чутливої, вольової діяльності людини або набутих знань у процесі такої діяльності. Вони пов'язані з інтелектуальною діяльністю, оскільки будь-які знання – це робота думки. За окремими семами вони можуть зближуватися, перетинатися з дієсловами почуттів, волі, трудової діяльності (особливо розумової). Залежно від характеру інформації, яка зберігається або набувається в свідомості людини, клас дієслів *знання* можна поділити на два підкласи, перший означає володіння знаннями (ідентифікатором є дієслово *знати*); другий – набуття знань (ідентифікатором є дієслово *пізнавати*)[26].

Дієслова знання *знати*, *розумітися*, *орієнтуватися*, *шкунтильгати*, що означають володіння інформацією, об'єднані спільною семою “зберігати в

свідомості будь-яку інформацію про що-небудь”. У семантичній структурі вони мають гранд-відтінок – лексеми різняться повнотою засвоєної інформації. Так, **знати** означає “мати якісь дані, відомості про щось, когось” [201, с. 771] – знати добре: *Хай наші ідіоти брешуть у газетах які завгодно дурниці про їхню тупість і твариняче ставлення до смерті, ми з тобою повинні **знати** правду* (О. Довженко); **розумітися** – “бути обізнаним з чим-небудь, вміти розбиратися, мати досвід у чомусь; знатися на чомусь” [201, с. 203]: *Чи той розп’ятий християнський Бог, що нібито й собі воскрес із мертвих, теж **розуміється** на винах добре?* (Леся Українка) – знати глибоко, ґрунтовно; **орієнтуватися** – “розумітися в чомусь” [201, с. 319] – знати в загальних рисах; *перн. **шкунтильгати*** – “не встигати; відставати в розвитку” [201, с. 814]: *Критика ніколи не була керманичем для літературної творчості, а завжди **шкунтильгала** за нею, обчислювала готові вже здобутки, пояснювала їх* (І. Франко) – знати щось нетвердо, неповністю. Значення “не мати знань” виражає дієслово **не знати**.

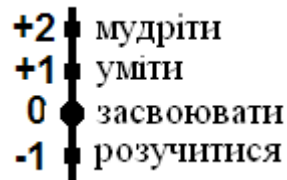
Отже, дієслова **знання** вступають у градуальні відношення на рівні синонімії і антонімії. Градуальна шкала має такий вигляд:

Дієслова **уміти**, **засвоювати**, **мудрішати** марковані спільною семою “володіти практичними навичками реалізації будь-яких знань”, проте вони різняться мірою використання набутих умінь і навичок. Лексема **уміти** означає “володіти уміннями робити що-небудь” [201, с. 617]: *Зоня знала стільки веселих ... краков’яків, **уміла** так гарно танцювати* (Леся Українка) – володіти практичними навичками у повній мірі; **засвоювати** – “сприймати щось нове або чуже, робити властивим, звичайним для себе” [201, с. 722]: *Гриць був здібний хлопець, швидко **засвоював** усе, що вчили в школі* (І. Франко) – володіти значною мірою; **мудрішати** – “ставати мудрим, збагатитися знаннями, досвідом” [201, с. 619]: ***Умудрітеся**, немудрі: Хто світ оглядає, Той і серце ваше знає і розум лукавий* (Т. Шевченко) –

володіти в повній мірі, ґрунтовно; *розучитися* – “втрачати набуті уміння, навички що-небудь робити” [201, с. 108] – втрачати будь-які знання, уміння.

Таким чином, вищевказані лексеми вступають у градуальні відношення на рівні синонімії і антонімії. Градуальна шкала має такий вигляд:

3.1.7.10. Лексико-семантична група дієслів пам'яті

Пам'ять – це психічний процес, який відображає досвід людини шляхом запам'ятовування, зберігання, відтворення [68, с. 151].

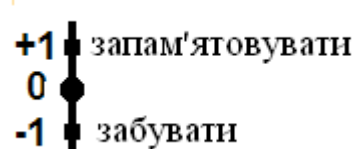
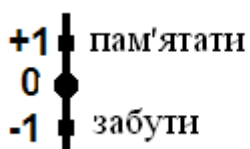
Дієслова пам'яті об'єднуються навколо стрижневих слів *пам'ятати*, *запам'ятати*, *забути*, *згадати*. Ці лексеми тісно пов'язані з дієсловами знань, бо означають збереження чи втрату свідомістю будь-якої інформації, адже пам'ятати, згадати і забути можна лише те, що зберігається в свідомості як якесь знання [26].

Лексеми *пам'ятати*, *забути* пов'язані між собою антонімічними еквіполентними опозиціями, тому що *пам'ятати* означає “зберігати в пам'яті, не забувати” [201, с. 524]: – *А що ти маєш за нього пам'ятати, як він за тебе не пам'ятає?* – *провадила Дарка* (Леся Українка) – високий ступінь вияву дії, а *забути* – “не пам'ятати, не думати” [201, с. 180]: *А він канув, провалився; Його вже й забули, Чи й був коли?* (Т. Шевченко) – низький ступінь вияву дії. Антонімічними еквіполентними опозиціями пов'язані лексеми *забувати*, *згадувати*, адже дієслово *забувати* означає “переставати пам'ятати, думати про кого-небудь” [201, с. 685]: – *Де милий-серденько? Чи жив, здоров, чи він любить, Чи забув-покинув?* (Т. Шевченко,) – спостерігається процес зникнення інформації – мінімальний ступінь градаційної ознаки; *згадувати* – “відтворювати у пам'яті, свідомості події, образи минулого” [201, с. 750]: *Заспіває [Перебендя], та й згадає, Що він сиротина, Пожуриться, посумує, Сидячи під тином* (Т. Шевченко) – спостерігається процес

відновлення інформації – максимальний ступінь градаційної ознаки.

Семою “становлення” від попередніх груп дієслів відрізняються лексеми *запам'ятовувати, забувати*, які, маючи базову сему “робота думки”, теж перебувають в антонімічних відношеннях: *запам'ятовувати* – “зберігати, утримувати в пам'яті” [201, с. 715]: *Добре, хто має добру пам'ять! А скажи лиш, коли ти так усе запам'ятав, — що він сказав..?* (Леся Українка); *забувати* – “переставати пам'ятати; переставати думати” [201, с. 685]: *Я од серця все вибачаю і все забуваю* (М. Коцюбинський).

Отже, семантична група дієслів пам'яті, яка тісно пов'язана з дієсловами знання, означає зберігання, втрату і відновлення в пам'яті будь-якої інформації. Дієслова пам'яті у своїй семантичній структурі мають градосему, а тому виконують градуальну функцію, утворюючи градуальні опозиції на рівні антонімії:

Таким чином, оскільки у семантичній структурі дієслів психічної діяльності можна виділити градосеми, вони виражають категорію градуальності, вступаючи у градуальні відношення, представлені відношеннями синонімічними й антонімічними, які виконують градуальну функцію, утворюючи градуальні опозиції. Проаналізовані дієслова відчуття, бажання, сприйняття, уваги, емоційного стану, емоційного ставлення, знання вступають у градуальні відношення на рівні синонімії й антонімії; дієслова пам'яті вступають у градуальні відношення на рівні лише синонімії, а дієслова мислення – лише антонімії. Досліджуючи семантичні особливості дієслів відчуття, бажання, сприйняття, уваги, емоційного стану, емоційного переживання, емоційного ставлення, знання, пам'яті, мислення, встановлено, що дієслова на позначення психічної діяльності мають лексеми зі значенням міри і ступеня, а тому репрезентують градуальність як лексико-семантичну категорію.

Висновки до розділу

Мовним рівнем, на якому найповніше представлена градуальна семантика дієслів є лексичний. Засобами вираження градуального значення є дієслова, які мають у своїй семантичній структурі градусему.

Вивчення семантичних особливостей дієслова здійснювалося на рівні лексико-семантичного аналізу. Опираючись на філософське вчення Зіммеля та Дільтея про життя, запропонували класифікацію лексико-семантичних груп дієслів дії.

У розділі описано лексико-семантичні групи дієслів (дієслів фізичної дії, руху, буття, мовлення і звучання, волевиявлення, ознаки дії; дієслів психічної діяльності: відчуття, бажання, сприйняття, уваги, дієслів емоційного стану, дієслів емоційного переживання, дієслів емоційного ставлення, мислення, знання, пам'яті), визначено найпродуктивніші й менш продуктивні лексико-семантичні групи дієслів з погляду градуальності.

РОЗДІЛ 4

РЕАЛІЗАЦІЯ ГРАДУАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ ДІЄСЛІВ НА СИНТАГМАТИЧНОМУ РІВНІ

Дієслово багате не лише на різноманітні граматичні форми і категорії, а й на синтагматичні показники. Здатність сполучатися з градуальною одиницею (прислівниками, частками, займенниками, іменниками) дозволяє дієслову виражати градуальну семантику на синтагматичному рівні.

4.1. Прислівники міри і ступеня у вираженні градуальних значень дієслів

Прислівники зі значенням міри і ступеня (похідні від прикметників) відображають синтагматичний аспект градуальності. Основною класифікаційною ознакою прислівників міри і ступеня є градусема “ступінь величини якоїсь ознаки” та функція вказівки на ступінь величини ознаки, яка виявляється в синтаксичній конструкції.

За значенням і синтаксичною роллю в реченні прислівники поділяються на три розряди: означальні (виражають якісні ознаки дії або стану та спосіб їх вияву, міру або ступінь), обставинні (виражають різні обставини, за яких відбувається дія, тобто характеризують дію або процес за часовими, просторовими, причиновими відношеннями, рідше – за метою її виконання) та безособово-предикативні (їх ще називають словами категорії стану, предикативами оскільки вони виражають стан природи, психічний або фізичний стан людини тощо) [166]. Основний поділ якісно-означальних прислівників – це поділ на прислівники способу дії і прислівники ступеня (кількісні), оскільки прислівники ступеня виражають ступінь інтенсивності дії або міру чи ступінь вияву ознаки дії.

Прислівники міри і ступеня були предметом аналізу багатьох лінгвістів. О.Ховалкіна визначає прислівники міри і ступеня «як лексичні і фразеологічні

одиниці, які, сполучаючись із повнозначним словом, отримують конкретне смислове наповнення, що означає ознаку і вказує на ступінь вияву ознаки дії» [211].

Прислівники міри і ступеня, сполучаючись з дієсловами різних лексико-семантичних груп, вказують на ступінь вияву ознаки дії. Функцію сигналізаторів невисокого ступеня вияву ознаки дії виконують прислівники *злегка, ледь-ледь, небагато, насилу, трохи, мало, майже*, прислівник *зовсім* з часткою (*не*) тощо: *Стародавній фонтан постраждав мало, але він з тої ночі засох, наче виплакав сльози над чужим горем* (М. Коцюбинський). У семантичній структурі сполуки *мало постраждав* спостерігаємо градусему “небагато”, бо фонтан зруйнований незначною мірою.

Під впливом спадної градуальності лексема *зовсім* передає кілька ступенів градуальності. Прислівник *зовсім*, сполучаючись з дієсловом *не покинула*, означає процес зникнення, руйнації, згасання тієї чи тієї ознаки, процесу, явища: *Міщанка, дивлячись, що так довго нема її наймічки, думала, чи не покинула вона була зовсім її, чи не пішла у село* (П. Мирний). Прислівник *зовсім* + дієслово *утих*, прислівник *зовсім* + дієслово *змарніла* у своїй семантичній структурі мають градусему “остаточно, до кінця”: *Зовсім утих вітер* (М. Матіос); *Даруся зів’яла, геть зовсім змарніла, як дитинка, мовчки давала себе обертати, а потім сиділа, тримаючи голову на колінах, поки Марія холодними руками мастила їй тім’я* (М. Матіос). Прислівник *зовсім* + частка *не*, приєднуючись до дієслів, вказують на підсилення заперечення: *А як зникає дух – тоді за вмерлою людиною тужиш все менше і менше, поки зовсім не перестанеш тужити* (М. Матіос) – градусема “дуже, занадто”.

Градаційна сема “до деякої міри; дещо, крихту” лексеми *трохи* вказує на низький ступінь вияву ознаки дії: *Як ось став вітер ущухати, і хвилі трохи уляглись* (І. Котляревський). Прислівник *трохи*, сполучаючись з дієсловом *уляглись*, вказує на те, що буря не пройшла, проте почала вщухати. Лексема *трохи*, означаючи сему “у незначній кількості” і сполучаючись з дієсловами *всипала, посиджу, зігріє, випили, прибрала, пожили, змовк, посунув* виражає градусему “небагато, мало”: *З досади висунула вона галушки з печі, трохи всипала в миску, сама сіла вечеряти* (П. Мирний); – *Розходіться по хатах, жінки, а я тут трохи*

посиджу коло солодкої Дарусі та й собі піду до свого дурного... (М. Матіос); *Ось і зараз татовий голос сказав, що йому таки холодно, то вона його трохи зігріє* (М. Матіос); *Усі заспокоїлися, ще трохи випили, Ольга пішла мити невгамовних хлопчаків* (Н. Доляк); *Галя Трохи прибрала, навіть наважилася зайти до кімнати Гнатюків, щоб там навести лад* (Н. Доляк); *Трохи пожили у твоїй халупі, тепер гайда до мене* (Н. Доляк); *Суддя пождав, щоб гамір трохи змовк. ... Посунув трохи війта і бурмистра* (Л. Костенко).

Однією з функцій лексеми **абсолютно** є визначення ступеня заперечення з одночасним передаванням яскравого модального значення. Поєднання **абсолютно** + дієслово вказує на повну відсутність вияву ознаки дії: *Купатися він [лікар] теж абсолютно забороняє* (М. Коцюбинський). Прислівник **абсолютно** + дієслово **забороняє** мають градосему “цілком, повністю”.

Лексичні одиниці *злегка, небагато, лиш-лиш, трохи, ледве, ледве не, ледь-ледь*, об’єднані спільною градосемою “мало”, сполучаючись з дієсловами мовлення, емоційного стану, руху тощо, передають значення неповної міри вияву ознаки дії. Так, прислівник *небагато*, поєднуючись з дієсловом *благав* має градосему “до певної міри”: *Я так мало, небагато Благов у Бога* (Т. Шевченко).

Прислівники *ледве (ледь)* + дієслова *доволік, ходить, тримався, доніс* вживаються в значенні “ледь-ледь” і мають градосему “насилу”, вказуючи на низький ступінь вияву ознаки руху: *А із Криму чоловік Ледве ноги доволік. Воли поздихали, Вози поламались* (Т. Шевченко); *Не видиш, ледь ходить* (М. Матіос); *Терептій ледве тримався на ногах* (О. Довженко); *Чоботи були дуже важкі, хлопець ледве їх доніс* [201]. *Ледве доволік* означає, що людина дійшла до певного місця призначення, проте з великим трудом, *ледь ходить* – людина пересувається дуже повільно, *ледве тримався* – з великими зусиллями; *ледве доніс* – з великими труднощами.

На низький вияв ознаки дії вказує градосема “майже непомітно або нечутно” слова *ледве* + дієслів *блимав, шелестіли*: *Череп’яний каганчик... ледве блимав у темному кутку своєю сизою горошиною на кінці гнота* (П. Мирний); – *Сідайте,*

дочки, – *ледве шелестіли* старі Демидові вуста (О. Довженко). *Ледве блимав* означає, що каганчик світився слабо, *ледве шелестіли* – чоловік говорив нечутно.

Вислів *ледь-ледь* (*не*) передає значення прислівника *ледве-ледве*, але з більшим ступенем виразності: *Брязнуло – наче стріла за стрілою пролетіла, ледь-ледь не скинуло його з місця* (Марко Вовчок). Прислівник *ледь-ледь* + дієслово *не скинуло* у своїй семантичній структурі мають градосему “трохи не; майже”.

Лексема *ледве*, сполучаючись з дієсловами різних лексико-семантичних груп і перебуваючи в препозиції до нього, передає низький вияв ознаки дії. Прислівник *ледве* + дієслово *дотяг* мають градосему “насилу”: *Поїхав я в ліс – ледве дотяг ті дрова – не коня дали, жеребну кобилу* [201].

Поєднуючись з дієсловом, прислівник *ледве не* вказує на ознаку незвершеної дії, яка може перейти в іншу якість: *На зламі траншеї Черкасов спіткнувся і ледь не впав* [201].

Прислівник *небагато* вживається в значенні “мало”, конкретизуючи значення дієслів різних лексико-семантичних груп (емоційного стану, руху, мовлення тощо). Лексема *небагато* + дієслово *пройшли* вказує на низький ступінь вияву ознаки дії (незначне зрушення щодо нуля (нульового виміру, точки відліку на шкалі градації) і має градосему “трохи”: *Небагато пройшли вони селом, як почули позад себе кінський тупіт* (М. Стельмах).

Градаційні семи “небагато”, ”ледве-ледве” в семантичній структурі прислівника *злегка* сприяють виконанню ним двох функцій: 1) вказівка на часткову дію: *Фрунзе в задумі злегка постукував пальцями по карті* (О. Гончар); 2) вказівки на невеликий вияв дії: *Зінько злегка застогнав* (Б. Грінченко).

Модальний прислівник *майже* використовується в значенні “трохи менше якоїсь міри”, означає меншу, неповну якість, величину ознаки: *Вона сидить, завмерла, майже не дихала, із заплющеними очима, ніби боїться, що ось-ось душа вернеться назад в її тіло* (М. Матіос); *Робота вже майже доходить кінця, Коли Орфей раптом перестав грати* (Леся Українка). Лексема *майже* + дієслова *доходить, не дихала* у своїй семантичній структурі мають градосему “ще трохи”.

Майже доходить означає, що робота виконана не до кінця, ще трохи залишилось до її завершення.

Сема “з великим зусиллям, з трудом” притаманна лексемі *насилу*. Прислівник *насилу*, сполучаючись з дієсловами *умовив*, *втихомирилась* вносить у їх семантичну структуру гранд-відтінок – вказівку на високий ступінь вияву ознаки дії: *Проценко насилу умовив Христю увійти до нього в хату* (П. Мирний); *Насилу втихомирилась* *кобітка* (Л. Костенко). Сполуки *насилу умовив*, *насилу втихомирилась* у своїй семантичній структурі мають градусему “ледве-ледве”.

Отже, значення кожної вищеназваної лексичної одиниці реалізується в градуальному напрямку – вказівка на невелику кількість ознаки, модальному – вказівка на наявність ознаки, на наближення до неї і вказівка на досягнення чи утримання ознаки через посилення. Усі зазначені напрямки тісно пов’язані між собою, прислівники об’єднуються “наскрізною” градусемою, вказуючи на низький ступінь вияву ознаки дії.

Прислівники *достатньо*, *досить*, *значно*, *цілком*, *доволі*, сполучаючись з дієсловом, вказують на середній і достатній ступінь вияву ознаки дії.

Прислівник *достатньо*, який має значення “такий, що відповідає потребам або обґрунтований достатньою мірою” [201, с. 243], сполучаючись з дієсловом, указує на достатній ступінь вияву ознаки дії. Синонімом до *достатньо* може вживатися прислівник *досить*. Лексема *досить* + дієслово *наблизився* вносить до їх семантичної структури градусему “достатньо, саме враз”: *Він, у землю понуривши очі, вже до мене досить наблизився* (І. Франко) – наблизився настільки, наскільки треба. Достатність дії може передаватися прислівниками *нормально*, *чимало* у значенні “достатньо”: *Тепер все буде краще, бо з завтрашнього дня почну працювати, значить, буду жити нормально* (М. Коцюбинський); – *Вже стільки літ суддюю у Полтаві, – сказав суддя. – Чимало бачив справ* (Л. Костенко).

Прислівник *досить* у значенні “стільки, скільки треба; багато”, сполучаючись з дієсловом, указує на високий ступінь вияву ознаки дії: *Тільки [вона] може дати панні відповідне виховання, до того ж Юзя вже досить вміє по-німецьки* (Леся Українка). Лексема *досить* + дієслово *вміє* у своїй семантичній

структурі мають градосему “у повній мірі”. Синонімом може бути ще один прислівник – **цілком**: *Він [хірург] цілком поринув у свою роботу, пристосовуючись до мінливого ритму моря* [201] – градосема “до кінця, зовсім, абсолютно”.

Сема “до повного задоволення” [201, с. 595] прислівника **досита** реалізується для позитивної характеристики дії: **досита** + стрижневе слово-дієслово: – *Прощай, Солохо! – каже Горпина, коли досита надивилась на її ясну ухмилку* (П. Мирний). Сполука **досита надивилась** у своїй семантичній структурі має градосему “в повній мірі” і вказує на високий ступінь вияву ознаки дії.

Градосема “достатня якість” може передаватися і словом **доволі**: *Місяченьку! Наш голубоньку!.. Світи довше в чистім полі. Щоб нагулятись [нам] доволі* (Т.Шевченко). **Доволі нагулятись** – нагулятися стільки, скільки треба, не менше і не більше, тобто передає достатній ступінь вияву ознаки дії.

До достатнього ступеня вияву ознаки дії належить і середньо-висока величина, яка передається лексевою **значно**: *Ходжу значно краще, задишка менша, хоч ще не зовсім пройшла* (М. Коцюбинський) – градосема “набагато”.

Прислівник **значно** разом з дієсловами вживається у значенні “дуже, сильно” (вказівка на високий ступінь вияву ознаки дії). Сполуки **значно поріділи, значно переходили** об’єднані спільною градосемою “надто”: – *Значно поріділи ліси в Європі* [201]; *Видатки так значно переходили доходи, що про дальші поїздки не можна було більше й думати* [201].

Прислівник **неабияк** + дієслово вказує на середньо-високий ступінь вияву ознаки дії. Означаючи “сильно, значно”, лексема **неабияк**, сполучаючись з дієсловом, вносить в їх семантичну структуру гранд-відтінок – вказівка на підсилену дію. Сполуки **неабияк зновилася, неабияк вплинуло** об’єднані спільною градосемою “надто, дуже”: *О, це вже чорт його зна, що таке! Се вже баба неабияк зновилася!* (М. Коцюбинський); *Повідомлення Тетяни про те, що Висоцький в редакції, неабияк вплинуло на дівчат* [201]. Градосема “непогано, добре; надміру” притаманна сполученню прислівника **неабияк** і дієслова **стрічає**: *Пріська стрічає його [свято] неабияк: і страви уволю, і пирогів, ще й осьмушку горілки купила* (П.Мирний).

Градаційну сему “у значній мірі, дуже” надає прислівник **чимало** + стрижневе дієслово (вказівка на високий ступінь вияву ознаки дії): *Василь сам про себе лаяв одягу, що на його вже не приходилася та чимало і зносилася* (П. Мирний). Лексема **чимало**, сполучаючись з дієсловом **послужити** у значенні “багато часу, дуже довго”, у семантичній структурі містить градосему “надто”: [*Аецій Панса:*] *А тебе за се хвалить не можу, — ти повинен ще послужити Римові чимало* (Леся Українка).

Отже, прислівники **достатньо, досить, значно, цілком, доволі**, сполучаючись з дієсловами, вказують на середній і достатній ступінь вияву ознаки дії. Сполуки **неабияк** + дієслово, **значно** + дієслово, **чимало** + дієслово вказують на середньо-високий ступінь.

Високий ступінь вияву ознаки дії передають прислівники **дуже, зовсім, так, безмірно тощо**. Якщо слова цієї групи поєднати із частками **не й уже/вже**, з’являється вказівка на оцінку мовця щодо предмета розмови: іронічну, негативну, пом’якшувальну: *Вона не дуже й замерзла* (О. Кобилянська).

Прислівник **дуже** є домінантною суперлативної групи, а сполучаючись з дієсловами різних лексико-семантичних груп (дієслова емоційного стану, руху, знання тощо), вносить у їх семантичну структуру градосему “значно, надзвичайно, сильно”: *Самій [Галині] стало дуже смішно з себе* [201]. Високий ступінь вияву ознаки дії передає дієслово **надоїло** + прислівник **дуже** в значенні “у великій мірі, страх” [201, с. 621]: *Еней же їхав щось несміло, Бо море дуже надоїло* (І.Котляревський). Сполуки **дуже надоїло, дуже любив, дуже запеклась, дуже дивувалася** об’єднані спільною градосемою “занадто”: *Вітя виріс на руках старих, проте дуже любив маму, сумував за нею* (Н. Доляк); *Я не дуже полюбляв роботу біля терниці, бительниці, прядіння, снування, зоління, але дуже любив, як ткалось і вибілювалось полотно* (М. Коцюбинський); *На сонці дуже запеклась, Та й занедужала* (Т. Шевченко); *Христя дуже дивувалася, чого се так хазяйка роздобріла* (П. Мирний).

Найвищий ступінь вияву ознаки дії виражає поєднання прислівника **дуже-дуже** і стрижневого дієслова. Сполуки **дуже-дуже** + дієслово **дякую, дуже-дуже** +

дієслово *плакала* об'єднані спільною градосемою “занадто”: *Дуже-дуже тобі дякую, що, неважачи на клопоти всякі, ти не забуваєш мене і пишеш, часто* (М.Коцюбинський); *Дуже-дуже плакала Наталка сердешна. ... мов верба лугова* (Марко Вовчок).

Прислівник *зовсім* передає значення “цілком, повністю, абсолютно”, а сполучаючись з дієсловами різних лексико-семантичних груп (дієслова мислення, емоційного стану, пам'яті тощо), вказує на високий ступінь вияву ознаки дії. Сполуки *зовсім помочились, зовсім зіпсувало, зовсім зірве* об'єднані спільною градосемою “остаточно, до кінця”: *Обутий в драні постоли, із дір онучі волочились, Зовсім, хоть вижми, помочились* (І. Котляревський); *Почував себе [Безбородько] винним, хоч не бачив вини за собою, і це зовсім зіпсувало йому настрої* [201]; *Коли послушників скубе [отець Тарасій] за коси так, що трохи голови не одірве та не викруте [викрутить] з в'язів, то вже певно, що мені голову зовсім зірве... або скалічить на смерть, а може, й уб'є* (І. Нечуй-Левицький). Градосему “остаточно, до останку, до кінця” спостерігаємо у сполуках *зовсім розвалюють, зовсім утих*: – *Оце мені лишенько! – думаю я. – Розламають зовсім двері* (Нечуй-Левицький); *Зовсім утих вітер* (І. Котляревський). Лексема *зовсім не*, сполучаючись з дієсловом, вказує на підсилення заперечення: – *Не подобається ви мені сьогодні, пане сотнику. Зовсім не подобається, – пильно глянув на нього підполковник* (М.Стельмах) – градосема “дуже, занадто”.

Прислівник *як* має значення “до певної міри”. Градуатор *як* активно сполучається з дієсловами різних лексико-семантичних груп, виражаючи високий ступінь вияву почуттів, хвилювань або інтенсивність дії [175]. Дієслова зі значенням швидкого, різкого руху, раптового виникнення почуттів, які показують інтенсивність дії, сполучаючись з прислівником *як*, передають градуальне значення:

а) дієслова емоційного стану. Сполуки *як поблід, як схуд, як ти мене злякав, як забилося серце* марковані спільною градосемою “надто”: – *Ох... як ти мене злякав, хай йому цур!.. – переводячи дух,.. обізвалась вона до Грицька* (П. Мирний); *Як забилося серце ..., а потім замлоїло йому, вдавило. За три кілометри звідси лежить поранена людина, ім'я якій Іван...* (І. Ле); *Назустріч йому іде, осміхається*

буїночубий Юрій Дзвонар. **Як поблід і схуд** хлопець, та й круті плечі його наче осіли (М. Стельмах).

б) фізичної дії. Сполука **як виріс** має градосему “дуже, надзвичайно”: **Як виріс** Василь за останнє літо. Шия зробилась крута і дебела, і заблищав хвилястий чуб. Міцні губи налились здоров'ям, пробиваються вуса (О. Довженко).

Фразеологічна сполука **ще й як**, сполучаючись зі стрижневим дієсловом, виконує градуальну функцію, бо вносить в їх семантичну структуру гранд-відтінок – посилює ступінь інтенсивності вияву ознаки дії: – *А ти, Левку, любиш в'юни?* – **Ще й як люблю, пане**, – трохи повеселішав парубочий голос (М. Стельмах).

Прислівники **страшно, шалено** підкреслюють високий ступінь вияву ознаки дії і, сполучаючись з дієсловами **округлюються, гребла, усміхалась, билосся**, мають у своїй семантичній структурі градосему “дуже, найдзвичайно”: – *Неси, кажу, – раптом звіріє Павло, і очі його шалено округлюються* (Г. Тютюнник); *Пригнувшись на плотах, шалено гребла піхота* (О. Гончар); – *Ну, так! Оженився неборак! – Сама собі вона шептала І тяжко, страшно усміхалась* (Т. Шевченко); *Петро підвівся, сів. Серце його страшно билосся; голова горіла* (П. Мирний).

Градосема “до певної міри, настільки” передається прислівником **так** і виконує функцію сигналізатора біля опорного компонента із значенням ознаки [129]. Виконуючи градуальну функцію, слово **так** у поєднанні з дієсловами, вказує на високий вияв ознаки дії, бо у їх семантичну структуру вносить гранд-відтінок – вказівка на інтенсивність дії. Сполуки **так нашкодили, так цінить, так дорожить, так боявся, так набрався, так потріскували, так хряснув, так любив** об'єднує спільна градосема “надто”: *І до кінця свого життя Джеря йшов проти панів ...: так вони багато нашкодили йому* (І. Нечуй-Левицький); *Тим-то Франко так цінить, так дорожить тим святим непокоєм, що живе в душі благородних натур і не дає їм заснути* (М. Коцюбинський); *Він моря так уже боявся, Що на богів не полагався [покладався] І батькові не довіряв* (І. Котляревський); *На Великдень він так набрався, що хотів підпалити стодолу...* (М. Матіос); *Десь там глибоко всередині, вони голосно так потріскували, що, здавалося, іскри сипалися в річку* (М. Матіос); *Та й хряснув дверима так, що вони*

знову відкрилися (М. Матіос); Єдина її надія – на те, що Збігнев, який у дитинстві **так її любив**, якщо не всиновить, то хоч якось влаштує життя Мечислава.. (В.Лис).

Градуатор **так і**, сполучаючись з дієсловом, указує на: а) підсилення енергійності дії: *Як же почула Леся Кирила Тура голос, то **так і затрусилась*** (П.Куліш); *Слухайте, жінко добра, я, як ішла, – так і завалилася на стежку, сила мене лишила, ні встати, ні крикнути* (М. Матіос); б) мимовільну або несподівану дію: – *А-а-а! – почулося рівночасно сонне бурчання. Йон **так і скаменів**, так і заляк з простягнутою над бородою рукою* (М. Коцюбинський). У семантичній структурі сполук **так і затрусилась, так і завалилася, так і скаменів, так і заляк** спостерігаємо градосему “дуже”.

Градосема “до такої міри” об’єднує прислівники **так і настільки**. Лексему **настільки** можна замінити прислівником **так** а, сполучаючись з дієсловом, вона вносить у їх семантичну структуру градосему “дуже сильно”: *Наскільки вчорашній лист твій звеселив мене, **настільки** нинішній засмутив* (М. Коцюбинський).

Отже, аналізовані прислівники передають загальне значення вказівки на високий ступінь вияву ознаки дії. Будь-який градуатор, що функціонує як сигналізатор високого ступеня ознаки, може бути замінений прислівником **дуже**, оскільки це нейтральне слово не має додаткових стилістичних відтінків.

Граничний (надвисокий) ступінь вияву ознаки дії передають лексеми **зовсім, абсолютно, надзвичайно, цілковито, надто (занадто), донезмоги, украй, геть-чисто** тощо, а також похідні від прикметників **виключно, безмежно, безумно** тощо.

Прислівник **надзвичайно** виконує функцію сигналізатора більшої міри вияву ознаки дії, ніж та, на яку вказує прислівник **дуже** з семою “дуже, вельми”. Прислівник **надзвичайно**, приєднуючись до дієслова з позитивною чи негативною семантикою, вносить у їх семантичну структуру гранд-відтінок – інтенсивність, повнота вияву ознаки дії (вказівка на найвищий ступінь). Сполуки **надзвичайно одарувала, надзвичайно подобався** об’єднані спільною градосемою “занадто”: – *Але що правда, то правда: природа **надзвичайно** щедро одарувала його*

(С.Васильченко); *Галочці такий ритм життя надзвичайно подобався – бути потрібною, коханою, щасливою* (Н. Доляк).

Поєднання *край/украї/вкрай* з нейтрально або негативно оцінюваною ознакою або дією передає високий ступінь ознаки і відповідає значенню “дуже, надзвичайно”: [Марина:] *Ой.. За віщо ти **вкрай** вражаєш моє серце! Нащо тобі моя мука?* (М. Старицький).

Функцію вказівки на найвищий (суперлатив) ступінь величини ознаки виконують одиниці *безумно, страшно, страшенно, надмірно*. Сполуки *безумно любить, страшно стогнала, страшно і згадати, страшенно любить* об’єднані спільною семою “занадто”: [Ага:] *В Сочі на нього чекає Людмила Аполлонівна.. Вона **безумно любить** його* [201]; *Соломія мучилась і **страшно стогнала**. Вона зовсім попекла собі руки до самих кісточок* (І. Нечуй-Левицький); *Обоє вони міцно затиснули вуста, **надмірно** широко **порозкривали** очі, наче з переляку* (М.Коцюбинський). *І від бурі, що бушує, і від грому, що так і розривається над головами, шум такий і грохот, що **страшно і згадати!**..* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Розповіла, що **страшенно любить** культуру... /Н. Доляк/.*

Прислівники *нестерпно, страшенно, пекельно, по-звірячому, прелюто, суворо*, приєднуючись до дієслів різних лексико-семантичних груп (дієслова відчуття, уваги тощо), передають значення високого ступеня експресивності. Сполуки *страшенно пекло, страшенно гуде, пекельно боролись, по-звірячому зруйнували, суворо запитав, загула прелюто* об’єднані спільною градусемою “надзвичайно, занадто”: *Сонце стояло серед неба і **страшенно пекло*** (М.Коцюбинський) – звеликою силою, потужністю: *Згорбившись, похнюпившись, вона, здається, слухає бурі, що так **страшенно гуде** та те кругом хати...* (П.Мирний) – надзвичайно сильний інтенсивністю або ступенем свого вияву; *Був би хто-небудь отам в небесах, Чи ж він стерпів би, щоб в нього в очах Так без жалю, так **пекельно** затято Люди і звірі всі вкупі **боролись..?*** (Леся Українка) – важко, жахливо, нестерпно; *Як пройдете ви через місток, буде село Сеньків. Сильно дуже, **по-звірячому зруйнували** його гітлерівці...* (О. Вишня) – дуже жорстоко, люто; *Оскаржену Марусю Чурайвну тоді суддя **суворо запитав**, – коли, чого і для якої*

причини таке незбожне діло учинила? (Л. Костенко) – дуже строго; *Тоді громада загула прелюто:* – *Вона ж свій злочин визнала прилюдно!* (Л. Костенко) – з великою ненавистю.

Приєднуючись до дієслів, прислівники **цілком**, **абсолютно**, **геть**, **начисто**, **достеменно** відбивають граничний ступінь градаційної ознаки, вказуючи на крайню (найвищу / найнижчу) точку вияву ознаки дії. Сполуки **цілком поринув**, **цілком глитав**, **геть обійняло**, **були начисто відрубані**, **достеменно було** об'єднані спільною семою “остаточно, до остатку, до кінця”: *Він [хірург] цілком поринув у свою роботу, пристосовуючись до мінливого ритму моря* [201] – зовсім, абсолютно; *Служили у троян два брати, із них був всякий Голіаф; Широкоплечий і мордатий, І по вівці цілком глитав* (І. Котляревський) – у цілому вигляді, без поділу; *А клуню вже всю геть обійняло полум'ям* [201] – зовсім, цілком; *Всі п'ять пальців правої Дмитрової руки були начисто відрубані* [201] – зовсім, повністю; нічого не залишаючи; *Не знаю, як воно вже достеменно було, але раптом Маківка зник з села* [201]. Приєднуючись до дієслова **втратив**, прислівник **зовсім** набув значення граничного ступеня градуйованої ознаки: *Він уже зовсім втратив самовладання* [201].

Прислівник **остаточно**, вступаючи в градуальні відношення з дієсловами, вказує на граничний (найвищий) ступінь вияву ознаки дії. Сполукам **остаточно залагодиться**, **остаточно закріпився**, **остаточно втратив**, **остаточно заспокоює** притаманна спільна градосема “до кінця”: – *Коли пан улаштує тут ярмарок.., справа остаточно залагодиться* (З.Тулуб) – повністю, цілком; *Після того, як загін Килигея остаточно закріпився в Хорлах, на нього.. було покладено охорону всього чорноморського узбережжя* (О. Гончар) – без якихось змін; безповоротно; *Вона все так завзято мовчала, що я остаточно втратив надію розру хати її до переписки зо мною* (О. Кобилянська); *Шум ріки остаточно заспокоює Дарусю – і вона знову вертається до свого безконечного думання* (М.Матіос).

Вказуючи на високий ступінь вияву ознаки дії, прислівник **рішуче**, в значенні “відважно, сміливо, категорично”, приєднується до дієслів доконаного виду і

вносить у їх семантичну структуру градосему “зовсім, остаточно”: – *Ні, я звідси не піду, поки мені до копійки не буде заплачено, – рішуче одказав Омелько...* (П.Мирний) – категорично, твердо, не вагаючись. Градосему “зовсім, цілком” спостерігаємо у семантичній структурі сполуки *рішуче розійшлися: Два запорожці рішуче розійшлися в поглядах* (О. Довженко).

Лексеми *занадто, безмірно, не в міру*, сполучаючись з дієсловами, вказують на найвищий ступінь вияву ознаки дії (градосема “понад міру, понад межу”). Градуальні лексеми різняться між собою ступенем експресії й інтенсивності, бо вносять у семантичну структуру сполук *безмірно кохає, не в міру набілені, занадто розтяглася* різні гранд-відтінки: *Її любов до чоловіка така неземна, вона кохає його безмірно* (Ю. Яновський) – почуття надзвичайно сильні, глибокі; *Були [у вітальні] ще дві, не в міру набілені поміщиці з Чорної Долини та задьориста Софіїна приятелька* (О. Гончар) – дуже, надто; *Валка занадто уже розтяглася. Передні підводи ген на горбок виїжджали* (П. Тичина) – розтяглася за межі звичайного, допустимого.

Градосема прислівника *безмежно* “безконечно, безгранично” вказує на ступінь величини ознаки: *Ой розпуцу ж я мрії По зеленому гаю, Ще й знайду очі тії, Що безмежно кохаю* (І. Франко). У семантичній структурі сполуки *безмежно залягли* спостерігаємо градосему “без видимих меж”: *Чорні роздоли ріллі під майбутній врожай залягли безмежно до горизонтів* [201] – безкрай, безконечний; *Роботу свою безмежно любила, як і дітей* (Н. Доляк) – любила безгранично.

Прислівники *незвично, неймовірно*, об’єднує градосема “дуже”. Ці лексеми, сполучаючись з дієсловами, вказують на граничний (найвищий) ступінь вияву ознаки дії: *Стомилась Галя неймовірно, а пройшла дуже мало* [201] – значно перевищує звичайний ступінь вияву ознаки дії; *На тумбочці незвично чорнів телефон, але свинцева сірість поглинала навіть його* (П. Загребельний) – до якого ніхто не звик.

Допоміжну роль у вираженні градуальної семантики дієслів можуть виконувати прислівники способу дії – *раптом, моментально, негайно*. Дієслова доконаного виду легко сполучаються з цими лексемами і вносять у їх семантичну

структуру гранд-відтінок – несподіваний, інтенсивний вияв ознаки дії. Сполуки **раптом налетів, моментально увімкнув, негайно догнати** марковані спільною градосемою “вмить, надто”: *Тут раптом вихор налетів, і дерева здригнули* (Леся Українка) – враз; зненацька; *Шофер моментально увімкнув мотор* [201] – умить, дуже швидко; – *Нам треба їх [петлюрівців] негайно догнати, обійти і розгромити частинами* (О. Довженко) – зразу, без затримки; терміново.

Градuatorами, які вказують на високий і граничний ступінь вияву ознаки дії, є фразеологізми **як сир у маслі; не своїм голосом; до сьомого коліна, зі всіх ніг, без пам'яті, до сьомого поту**, бо вони, приєднуючись до дієслів, вносять у їхню семантичну структуру градосеми “надто”, “понад міру”: *До кого ж ласкава ся доля лукава, такий живе, як сир у маслі* (І. Котляревський) – дуже добре, у достатках, у розкошах; – *О жах! – раптом скрикнув не своїм голосом письменник. – Що я написав? Та це ж найсправжнісінька халтура* (М. Хвильовий) – дуже голосно, надривно; *Обріза я не боюсь! – блиснули завзяттям батькові очі. – Опасаюсь [побоююсь] рідні, яка почне тебе клясти до сьомого коліна* (М. Стельмах) – дуже гостро, нестримно, жорстоко; *Вона крутнулася і, шелестячи спідницею, зі всіх ніг летить у темряву* (М. Стельмах) – дуже швидко, спрожого; *Місцевий куркуль, у котрого Іван батрачив, тулив йому за дружину свою придуркувату доньку, яка закохалася в наймита без пам'яті* (Ю. Яновський) – дуже сильно, надзвичайно; *Гармаші капітана Заруби працюють до сьомого поту, установлюючи гаубиці в ... котлованах, відбитих у противника ще вночі* [201] – дуже виснажливо, понад силу; тяжко.

Фразеологізми типу **як (немов) + іменник у формі місцевого відмінка**, сполучаючись з дієсловами, вказують на граничний вияв ознаки дії. Сполуки **летів немов на крилах, біжать немов на пожежу, сиджу як на жаринах, живемо як на вулкані, сиділа як на голках** об'єднані спільною градосемою “дуже; понад міру”: *Час летів немов на крилах* (Леся Українка) – дуже швидко; – *Голуб жінку б'є! – дзвоне [дзвонить] чутка від хати до хати, і люди біжать немов на пожежу* (П.Мирний) – дуже швидко; – *Брешуть, брешуть, що не буває так на світі: раз подивився – вже й закохався. Сиджу як на жаринах біля нього, відсунулась би, так*

плаття жалко, а доторкнувся його плеча – голова йде обертом [201] – неспокійно, тривожно, нетерпляче; *Ми живемо як на вулкані або краще – ми самі той вулкан, джерело якого сліпий уряд хоче засипати трісками і тим спинити вибух (М.Коцюбинський)* – у тривозі, в передчутті загрози, небезпеки, неприємних подій; *Орися сиділа, як на голках, а ввечері рішуче поставила перед Тимком вимогу, щоб він спровадив із двору свого друга (Г. Тютюнник)* – бути у стані надзвичайного нервового збудження, збентеження, хвилювання.

Фразеологічні сполуки типу *до + іменник у формі родового відмінка* мотивуються прислівниками *повністю, остаточно, надзвичайно, дуже сильно* тощо. Сполучаючись з дієсловами доконаного виду, фразеологізми виконують роль градуаторів, вносячи у їх семантичну структуру градосеми “надто”, “понад міру”, “абсолютно”, “занадто” і вказують на найвищий і граничний ступінь вияву ознаки дії: *Всі були згодні, що їй [банду] якнайшвидше треба до кореня знищити [201]; Закохався я в вас до нестями... Як се сталося? – Ви знати бажали [201]; Дівчати промокли до кісток [201]* – наскрізь, повністю.

Фразеологічні сполуки *добалакалися до ручки, замерз до чортиків, пробирав до кісток, терни до загину*, сполучаючись з дієсловом, означають дію, надмірність якої приводить до негативних наслідків шляхом інтенсивного вияву ознаки дії, вони марковані спільною градосемою “понад міру”, бо спостерігаємо доведення дії до небажаного стану, до крайнього ступеня: *Поки він був відсутній, тут не тільки не подумали зняти питання як невідготовлене, а добалакалися до ручки (П.Загребельний)* – вираження крайньої негативної межі, міри чого-небудь; далі вже нікуди; *Віддавши дівчатам свою куртку, він до чортиків замерз, просто б сказати – задубів під отим брезентом [201]* – дуже, надзвичайно; *Осінь вже пора по-вовчи закрадалась. І холод до кісток рибалок пробирав [201]* – відчуття сильного холоду; *Не плач, Катерино, не показуй людям сльози, терни до загину!* (Т. Шевченко) – до кінця життя.

Повноту, інтенсивність дії та вказівку на найвищий ступінь вияву ознаки дії спостерігаємо у сполуках *давися від сміху, до впаду не затанцюється*, які об’єднує спільна градосема “дуже, надзвичайно”: *Чохов схопив зубами рукав*

гімнастърки [гімнастерки], давився від сміху, дивлячись, як Чумаченко... борониться від діда (Г.Тютюнник) – безуспішно намагається стримати сміх; Ніколи вона [Маруся] так швидко рум'янцем не спахне, як от Катря наша... не заплаче; до впаду не затанцюється (Марко Вовчок) – до повного виснаження, до знемоги.

Отже, ступінь вияву ознаки дії реалізується через лексичні одиниці (прислівники міри і ступеня). Функційне значення таких прислівників – указівка на ступінь величини ознаки: невисокої (низької), середньої, високої, найвищої (межової або граничної). Прислівники міри і ступеня і прислівники способу дії, сполучаючись з дієсловами, відображають синтагматичний аспект градуальності, оскільки вони надають дієслову різні гранд-відтінки.

4.2. Частки як виразники поля градуальності дієслів

Для слів, які традиційно вважають частками, поки що не знайдено загальноприйнятого частиномовного значення. Загальним для всіх часток є вираження відношення повідомлюваного до описуваної дійсності, тобто співвіднесення повідомлюваного (з певного огляду) до дійсності [129]. В. Виноградов кваліфікував частки як “гібридно-напівграматичний, напівлексичний тип” [33]. Проте в українському мовознавстві частки ставлять в один ряд з іншими класами службових слів [198, 199]. І. Вихованець та К. Городенська кваліфікують частки як аналітичні синтаксичні морфеми [37, 40, 36]. Виходячи з погляду на дві основні функції часток [37], а саме вирізнення теми і реми в актуальному членуванні речення та формування комунікативних типів речення за метою висловлення, частки здатні брати участь в акті комунікації, установлювати контакт із співрозмовником, пов'язувати повідомлення з попереднім контекстом, реалізувати комунікативне завдання речень [129]. Розглянути складну динаміку функціонування часток можна лише на прикладі конкретного продукту мовленнєвої діяльності – висловленні, де відтворюються взаємостосунки між мовцем та слухачем; контекстом та мовленнєвою ситуацією. Саме у висловленні засобами мови виражається ставлення мовця до навколишньої дійсності [113].

Засобами вираження градуальної семантики дієслів є сполучення дієслова з частками, оскільки частки допомагають оформляти різні суб'єктивно-модальні характеристики й оцінки повідомлюваного. Частки як аналітичні синтаксичні морфеми в структурі градуального мікрополя виконують функцію градуаторів. Вони вносять додаткові гранд-відтінки в значення дієслів (посилення або зменшення ступеня вияву ознаки дії). Частки – індикатори високого або низького ступеня вираження градуальності. Додатковими експліцитними засобами вираження градуальності є тип речення та місце індикатора в реченні. Частка ж надає своєрідного відтінку реченню, в якому функціонує, оскільки бере участь у формуванні комунікативного типу речення.

Підсилювально-обмежувальні частки найчастіше вживаються перед дієсловом, яке вони виділяють або підсилюють, або ж після нього. Частка *бач + як + дієслово* означає дію високої інтенсивності: – **Бач як нарізався** [Ничипір], що й слова не промовить! (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Діду, діду, – перебив його в'ялий, мов півсонний, голос Стебельського, – та говоріть-бо по правді!* (І. Франко) – частка *та* надає дієслову більшої виразності, виражає наполегливе прохання; – *Робіть же діло з кінцем, ..в'яжіте приводця, щоб не втік з хати* (Г. Квітка-Основ'яненко) – частка *же* надає лексемі підсилення вияву ознаки дії.

Підсилювальні частки *а, аж*, вживаються перед дієсловами-присудками і вказують на високий ступінь вияву ознаки дії: [*Мати:*] *А йди, Лукашу!* (Леся Українка) – частка *а* виражає заклик, наказ виконувати дію; *Ідуть хвилини, Земля, здається, аж горить...* (М. Старицький) – частка *аж* уживається для підсилення вияву ознаки дії.

Питальна частка *невже*, сполучаючись з дієсловом, вживається як допоміжний засіб при оформленні питального речення з відтінком сумніву, здивування: *Невже відплавав своє, невже тепер припорошуватимуть степові вітри той золотий секстин, і ланцюг, і якір?..* (О. Гончар).

В українській мові виділяють дві заперечні частки: *не* і *ні*. Сему градуальності ускладнює висловлення заперечення думки. Заперечне значення є однією зі сторін характеру градуальності. Гранд-відтінок – співвіднесення суб'єкта і об'єкта, а

заперечення – відсутність будь-чого. Сприйняття цієї денотативної ситуації як заперечення буде відповідати нормі. Градуальне значення накладаємо на заперечне значення, збільшуючи або зменшуючи міру вияву ознаки дії.

Частка **не** з дієсловом доконаного виду з префіксом **на-** виражає значення високого ступеня і довготривалого емоційного стану: *У тресті – не нахваляться ним – не замінимий чоловік, а тут...* [201]; *Наїдків, напиків понастановлювала; сама сіла коло неї, – не надивиться* (Марко Вовчок).

У поєднанні з **не** частка **ні** створює підсилювальне заперечне значення думки. Традиційно частка **не** вживається перед дієсловом-присудком, а частка **ні** належить до “частки-провідника”, яка виконує супровідну функцію при **не**. У частці **ні** присутній елемент значення повної відсутності або заперечення. Частка **ні** посилює заперечення, акцентує на градуально-оцінному значенні низького ступеня вияву ознаки дії: *І не було ні одної струни на єгипетських арфах, Щоб не співала хвали повновладній цариці Єгипту* (Леся Українка); *Все помішалось вкупу – і заводи музики, і людський гук, гомін, – не чутно виразно ні одного слова* (П. Мирний); *І ні на одній вулиці не зустрінеш [зустрінеш] ні одного чоловіка, неначе.. усі люди у усім містечкові повмирали* (Г. Квітка-Основ'яненко); *– Куди я піду, коли в мене ні копійки нема за душею, – сказала Василина* (І. Нечуй-Левицький). Сполучки *не було ні одної струни, не чутно ні одного слова, ні на одній вулиці не зустрінеш [зустрінеш], ні копійки нема* марковані спільною градусемою “зовсім нічого”. Частка **ні**, сполучаючись з дієсловом і з часткою **не**, посилює заперечення, а отже, вказує на найнижчий ступінь вияву ознаки дії.

Сполучаючись з дієсловом, підсилювальна частка **просто** в значенні “зовсім” і “всього лише” передає низький ступінь вияву ознаки дії: *Вони на раді й присудили, Щоб просто кесаря назвать Самим Юпітером, та й годі* (Г. Шевченко) – всього лише; *– А ви скажіть, що просто не хочете сіяти – ми організуємо молодіжну бригаду – і без вас обійдемося. Без ваших шкурницьких інтересів* (Г.Тютюнник) – зовсім; *Віталій приїхав, примчав мотоциклом уже надвечір, при заході сонця і, заставши все чабанство ще за роботою, просто пішов до Тоні, всміхаючись їй* (О.Гончар) – всього лише.

Частка *лиш(е)* синонімічна як градуатор *тільки*. Вона вживається:

1) для обмеження дії: *Про свою зовнішність спочатку лиш догадувалася [Люба], а з роками їй переконалася, що в цьому на батьків скаржитися не мала за що (Іван Ле); Вона туди і не ходила, хіба що лиш полоскати прання (М. Матіос); Марія лише стиснула плечима на своєму подвір'ї: солодка Даруся нікому не відчиняє хатніх дверей сама (М. Матіос) – градусема “тільки; до певної міри”.*

2) при дієсловах у ролі видільної частки: *А степ – як долоня. Лиш десь на краю Підводивсь далекий горб (Б. Олійник); Але злодія не видно, лише шугає гострий нестерпний ніж попід тім'я – і Даруся з відчаю вже дала б голову на відтин (М.Матіос); Подивився на пащекувату дружину їй зрозумів, що вона дійсно лише заважає (Н. Доляк).*

Сполучаючись з дієсловами (руху, мислення тощо), обмежувальна частка *тільки* вживається в значенні “всього лише; всього, не більше як” і вказує на низький ступінь вияву ознаки дії: – *Ти тільки подивись, яке сонце надворі.. Знаєш, нічого нам у кімнаті сидіти, походимо по бульварах, а то ти скоро запліснявієш [201]; Тільки подумати, в саму голову летіла граната і.. не долетіла [201]; І тільки притулиться, – так хвіст і прискоче сам знову (П. Мирний); Порадили Романові хоч тепер пильніше доглядати. Роман на це тільки махнув рукою: – Тепер все одно: захомутали вже [201].* Сполуки *тільки подивись, тільки подумати, тільки притулиться, тільки махнув* об'єднані спільною градусемою “до певної міри”.

Частка *навіть*, сполучаючись з дієсловом, виділяє його і підсилює лексичне значення: *Мовчки йдуть чумаки біля возів, не гомонять поміж собою, навіть не погукують на волів (М. Коцюбинський); Був він дуже лютий, а навіть не міг сховати своєї лютості.., надто ж він лютився, спогадуючи ті уступи, де Ви впадаєте в насмішливий тон (Леся Українка); Позаливала вода луки, луги, позносила млини, навіть позаливала хати, що стояли низько, над водою (І. Нечуй-Левицький); Навіть не чув? – здивувався управитель. Враз його очі повужчали, а штучні краплини сміху в них перетопились у хижість (М. Стельмах); Нема сили навіть слухати, як тихо плаче Марія... (М. Матіос); На автобус чи у метро цього*

разу сідати не наважилися, переймалися, що загубляться, **навіть не думали**, що будь-яка людина зможе їм підказати, ба навіть підвезти до потрібного будинку (Н.Доляк).

Частка **ще** + прислівник **як** посилює значення дієслова, з яким сполучається: **Ще як не вбивсь** – не знаю (Л. Глібов); – *А ти, Левку, любиш в'юни?* – **Ще й як люблю, пане**, – трохи повеселішав парубочий голос (М. Стельмах). Частка **ще** підсилює прислівник вищого ступеня, який створює основне градуальне тло речення (підсилює виражене реченням або окремим словом, надаючи певної виразності висловленому).

У сполученні з дієсловом частка **все** вказує на поступове збільшення / зменшення або стійкість вияву ознаки дії. Сполуки **все світало, все зменшалося, все яснішає** об'єднує спільна градосема “більше й більше/ менше й менше”: **Все більше світало...** Холоднувата далечінь **ще** синьо імлілася, але **все** навколо вже прозорішало, окреслювалось, набирало природних довершених форм (О. Гончар); *Якось занадто вже скоро осів о. Василь: в швидкім темпі почало відростати йому черево, звисало молоде воло, рухи ставали лінливими і число їх **все зменшалося*** [201]; *Небо **все яснішає**, з-за винокла показується повний місяць* (Леся Українка). Стійкість вияву ознаки дії спостерігаємо у сполуках **все говорила, все поганяв**: *Жінка **все говорила** більше для себе, аніж для нього, бо була певна, що чоловік непорадний і непрактичний* (М. Коцюбинський); *Не знав, не бачив [Кармель], як переїхав чистим полем, як проминув темним гаєм, тільки **все поганяв** та й поганяв* (Марко Вовчок).

Сполучаючись із частками, дієслова передають різну інтенсивність вияву ознаки дії:

1) максималізація вияву ознаки дії: [Прочанин:] *То ти **таки попробував зайняти?*** [Юда:] *Хотів би знати я, що б ти зробив, якби тобі текли крізь пальці гроші і розтікалися по всіх усядах, лишаючи тобі сухі долоні – і так щодня!* (Леся Українка); *А Даруся якось ніби всидливо дивилася собі під ноги – і **таки пливла** поруч з Іваном, як княжна...* (М. Матіос);

2) послаблення вияву ознаки дії, залишається позитивне забарвлення: *Говорив*

один тільки Глоба, подолаз лише *притакував*, зрідка ковтаючи терпкувате вино [201].

Отже, частки виконують функцію каталізатора процесу градування.

Градуальними є частки, які за своїм значенням та інтерпретацією належать до мовних засобів вираження категорії градуальності та функціонують як експліцитні/імпліцитні градуатори при відносному або абсолютному градуванні. Виконуючи функцію градуаторів, частки вказують на динамізм значення дієслова відносно норми в сторону посилення або послаблення вияву ознаки дії. Градууючи лексему і функціонуючи як засіб інтенсифікації, частки надають особливого значення дієслову, вносять градуально-оцінну характеристику дії. Отже, частки є додатковим засобом вираження градуальної семантики дієслів на синтагматичному рівні.

4.3. Займенники як репрезентанти поля градуальності дієслів

В історії вивчення займенника виокремлюють два протилежні погляди: 1) займенник – особлива повнозначна частина мови; 2) займенник не є самостійною частиною мови.

Займенникові слова стали об'єктом вивчення В. Ожогана [160], Г.Волочанської [41], О. Руденко [176], О.Сидоренко [187], А. Шахматова [219], Н. Шведової [221] та ін.

Функційно-семантичний підхід дозволяє розглядати розвиток мовних одиниць на різних рівнях мови. Будь-які зміни плану вираження означених одиниць впливають на змістові семантико-стилістичні трансформації й модифікації значення, на актуалізацію потенційних аксіологічних сем, що й уможлиблює виникнення різновекторних смислових асоціацій. Визначення семантичної доміанти градуальності дозволяє описати специфіку мовного градуального елемента, що функціонує на периферії поля градуальності [129].

На особливу увагу як додаткові засоби вираження градуальної семантики дієслів заслуговують займенники з градуальним значенням. Наприклад, *весь, вся* тощо.

Мовні значення передають лише певну частину знань про світ. Основна ж частина цих знань зберігається в нашій свідомості у вигляді різноманітних розумових структур різного ступеня складності та абстрактності, до котрих постійно додаються нові характеристики. Ці характеристики вимагають нових форм реалізації. При цьому сполуки слів у випадку додавання принципово нових характеристик та придбання ними статусу самостійних градуальних компонентів можуть отримати вторинну репрезентацію в мові формуванням похідних сполук на базі тих, що існують [129].

Ситуативність займенників дає можливість актуалізувати ті понятійні смисли, які є комунікативним завданням для мовця. Аналіз структурно-семантичних особливостей займенників полягає у з'ясуванні їхніх допоміжних функцій у вираженні градуальної семантики дієслів. Визначаючи займенники як периферійні засоби вираження градуальності, з'ясовуємо рівень градуальності, вказуючи ступінь наближеності/віддаленості об'єкта градуювання (дії) щодо лексичної норми.

Означальний займенник *весь (увесь)* означає щось як ціле, неподільне, взяте повністю. У складі присудка *весь (увесь)* уживається в значенні “цілком, повністю”: *Він весь скулився і напружився – наче ладнався зробити стрибок* [201]; *Роксана зблідла і вся тіпалася від образи* [201]; *Невиразна боліть ущипнула за пальці; а вона хоч би писнула або скривилася, – тільки вся загорілася, як огонь* (П. Мирний); *Юзя лежала, укрита двома ковдрами і хутром, вся посиніла від холоду, що проймав її і тряс до болю, до млості* (Леся Українка); *Він увесь тремтів, як у трясці, скорчувався і ховався під подушкою* (П. Мирний).

Означальний займенник *сам* уживається для позначення особи, яка діє, виконує щось особисто. У складі присудка займенник *сам* уживається в значенні «власною особою, не хто інший; мимохіть; самохіть; повною мірою», вказуючи на високий ступінь вияву ознаки дії: *Цар Ономай до тебе зараз прийде, щоб ти йому сама сказала слово* (Леся Українка); *Зараз дощ. Пишу листа і, може, сам одвезу на*

вокзал, коли дощ перестане (М. Коцюбинський) – не доручаючи іншим; *Зробив [Микола] маленьку скрипочку й сам вивчився грати козачка* (І. Нечуй-Левицький) – без сторонньої допомоги; власними силами; *А я... аж страшно, як згадаю. Я сам пішов у москалі* (Т. Шевченко) – без намови, спонукання, примусу; добровільно, самохіть; *Незчулася [Галя], як і заснула. На столі свічка догоріла й сама потухла...* (П. Мирний) – уживається для підкреслення того, що що-небудь зникає без будь-яких зусиль; *Хоч і не з похлибих був учитель, та волосся само піднялося вгору* (М. Стельмах) – без участі свідомості, неконтрольовано.

Займенник *інший*, сполучаючись з дієсловом *думаю*, вносить у його семантичну структуру гранд-відтінок: *[Річард:] То вже було давно. Тепер я інше думаю, матусю* (Леся Українка) – не так, як досі; інакше.

Займенник *всякий (усякий)* уживається в значенні «який завгодно». Сполучаючись із дієсловом *знає*, він вносить у його семантичну структуру гранд-відтінок – «кожна, будь-яка людина», а тому вказує на високий ступінь вияву ознаки дії: *Мірошник мав хороший млин. В хазяйстві неабищо він: Про це гаразд усякий знає* (Л. Глібов).

Займенник *жоден* уживається в заперечних реченнях при підметові, проте, сполучаючись з дієсловом , вносить у його семантику гранд-відтінок – «повне заперечення»: *Лаври стоять зачаровані, жоден листок не тремтить* (Леся Українка).

Займенник *кожний (кожен)* вживається в значенні «один з усіх, узятий окремо; будь-який з даного ряду; всякий». Займенник *кожне* + підмет *серце*, сполучаючись з дієсловом *полонить*, вносить у семантичну структуру гранд-відтінок – «яке завгодно; в повній мірі»: *Українська пісня може кожне серце полонить* [201] – вказівка на високий ступінь вияву ознаки дії.

Поряд з іменниками та прийменниками *в, із, на, по* тощо *всіх, вся, весь* утворюють прислівникові поєднання, фразеологізовані сполуки, які вказують на повноту, інтенсивність, силу вияву ознаки дії: *на весь зріст, із усіх сил, з усього маху* тощо: *Змертвівши, підвелася вона на весь зріст, наче розступилася перед нею земля і встав з могили давно похований мрець* (З. Тулуб); *Андрій із усіх сил налягав*

на лопату, щоб тяжкою працею облегшити переповнені радістю груди [201]; *Зо всього маху [Христя] всадила кулака в Тимофієву стину, що аж по хатах загуло* (П.Мирний).

Отже, займенники, сполучаючись з дієсловами і вносячи в їх семантичну структуру гранд-відтінки, з погляду градуальності підтверджують думку, що займенники сучасної української мови – це периферійні засоби вираження градуальності.

4.4. Якісно-кількісні іменники як виразники поля градуальності дієслів

В українській мові функціонує значна кількість лексем, які виражають кількісні відношення, утворюючи єдине смислове поле. Категорія міри є саме такою категорією об'єктивної дійсності, яка пов'язує категорію якості і категорію кількості, дозволяючи визначити ступінь, величину кількісних змін в якісно визначеному предметі чи явищі. У змісті цієї категорії – значення величини вимірювального предмета, інтенсивності вияву ознаки дії. Поняття величини входить до змісту не тільки мовної категорії кількості, а й мовної категорії якості, де пов'язано з поняттям ступеня (інтенсивності) вияву ознаки дії.

Основу групи якісно-кількісних слів (або параметричної лексики) складають якісно-кількісні іменники, які означають нероздільні величини, проте розрізняються змістом якісної семи (час, об'єм, вартість, температура тощо). Такі іменники називають одиницями мір [112]. Традиційно виокремлюють дві групи іменників: 1) власне параметрична (нейтральна) лексика, які означає ступінь градуювання: метр, хвилина, кілограм тощо; 2) образна лексика з метафоричним значенням міри, кількості або об'єму: крапля, кусок, крихта тощо [224]. Потрібно зазначити, що іменники – одиниці мір не функціонують у мові самостійно, вони формують одиниці мови для вираження значення конкретної величини вияву ознаки дії.

Вживання іменників зі значенням міри, кількості або об'єму у сполученні з дієсловами різних лексико-семантичних груп надає дієслову різних гранд-відтінків. Слова *купа, безодня, безліч* належать до образної лексики з метафоричним

значенням збільшення міри, кількості або об'єму. Сполучення параметричної та образної лексики з квантитативно-оцінювальною передає дієслову повне, вичерпне значення, виконуючи градуальну функцію: *[Павло:] Один ляпне, другий не розчолопа, а третій не второпа, і стане така купа брехні, що й в оберемок не забереш* (М. Кропивницький) – велика кількість чого-небудь; *Щоб не потонути у безодні надзвичайних фактів, треба добре-добре продумати конструкцію і п'єси, і оповідання* (О. Довженко) – про дуже велику кількість, найвищий ступінь вияву ознаки дії; *То ніби затихаючи, то знов з подвоєною силою ... стогнав вітер* [201] – високий ступінь вияву ознаки дії; напруженість, інтенсивність; З'являється така безліч слів, що я лякаюся в них заблудитися (Ю. Яновський). Сполука *силу п'єс*, сполучаючись з дієсловом *видав*, передає гранд-відтінок – «дуже багато», вказуючи на велику кількість: *Для фортепіано М. В. Лисенко видав силу п'єс, переважно на теми з українських пісень* [201]. Маючи у своїй семантичній структурі гранд-відтінок «з великою силою – докладаючи багато зусиль, долаючи перешкоди», сполука *з великою силою можна було добратися* вказує на високий ступінь вияву ознаки дії: *Скотина третій день не напована: глибоко водопій занесено, та й сама скотина у тяжкій неволі; з великою силою до неї можна було добратися, щоб укинути оберемок соломи...* (П. Мирний).

Іменник *сотня*, який входить до складу підмета, сполучаючись з дієсловом, вносить у його семантичну структуру градусему «безліч», вказуючи на дуже велику кількість кого-, чого-небудь: *Сотні ніг ступали в одно місце, і там вибивався великий слід* [201]; *На довгих стелажах, прикрашених квітами, красувалися сотні сортів його гібридів* (О. Довженко).

Іменник *пара* вживається в значенні «коротко написати, сказати про кого-, що-небудь». Сполука *хоч пару слів*, сполучаючись з дієсловом *написати*, вносить у семантичну структуру градусему «трохи», а тому вказує на низький ступінь вияву ознаки дії: *Дуже був би Вам вдячний, коли б написали хоч пару слів про себе* (М.Коцюбинський).

На велику кількість кого-, чого-небудь указує іменник *десяток*. Сполука *десятки крил*, сполучаючись з дієсловом *майнули*, вносить у його семантичну

структуру градосему «багато»: *Майнули в повітрі десятки крил – і голубина згря знялася в блакить* [201] – вказівка на високий ступінь вияву ознаки дії.

Іменник *маса* вживається в значенні «дуже велика, незліченна кількість кого-, чого-небудь». Сполука *маса вражень*, сполучаючись з дієсловом *гнула*, вносить у семантичну структуру градосему «безліч»: *Маса вражень, що звалилась так несподівано цього вечора на його голову, гнула своїм тягарем додола* [201] – вказівка на високий ступінь вияву ознаки дії.

Градуальна семантика дієслова може перетинатися з семантикою заперечення. Гранд-значення накладається на значення заперечення, збільшуючи / зменшуючи міру вияву дії. Якісно-кількісні іменники з уточнювальним значенням виконують функцію посилення запереченого значення дієслова, а отже, вказують на найнижчий ступінь вияву ознаки дії: *[Тірца:] Зори плугами се бойовисько, не давай ні кроку землі обітованої* (Леся Українка); *У цій книжці «Серед степів» цензура не зробила аніякісінької заборони, – ні слова, ні півсловечка навіть не зачеркнула* (П.Мирний); *Воєнком, боячись загубити її в темряві, не відставав від неї ні на крок, підтримував під руку, і, коли на них натискали, він, мовби захищаючи Вутаньку від штурханини, міцно пригортав її до себе* (О. Гончар).

Градосема ускладнює заперечне висловлювання, а тому заперечне значення є однією зі сторін характеру градуальності. Градуальність – це гранд-відтінок (відношення суб'єкта і об'єкта), а заперечення – відсутність буття чого-небудь. Сприйняття такої денотативної ситуації як заперечної відповідає нормі. Гранд-значення накладається на заперечне значення, збільшуючи / зменшуючи міру вияву ознаки дії.

Отже, іменники зі значенням міри, кількості або об'єму, сполучаючись з дієсловами різних лексико-семантичних груп, надають дієслову різних гранд-відтінків. Якісно-кількісні іменники, виконуючи функцію градуаторів, вступають з дієсловами у градуальні відношення, а тому є допоміжними засобами вираження градуального значення дієслів.

Висновки до розділу

Засобами вираження градуальності на синтагматичному рівні є прислівники, займенники, частки, якісно-кількісні іменники, фразеологізовані сполуки.

Дієслова легко сполучаються з прислівниками міри і ступеня і вносять у їх семантичну структуру гранд-відтінки.

Частки і фразеологізовані сполуки, поєднуючись з дієсловами, вносять у їх семантичну структуру градуально-оцінну характеристику дії. Виконуючи функцію градуаторів, частки змінюють значення дієслова відповідно до норми в бік зростання або спадання вияву ознаки дії.

Якісно-кількісні іменники, виконуючи функцію градуаторів, вносять особливий градуальний відтінок у семантичну структуру дієслів.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу отримати такі загально наукові висновки:

1. Градуальність – це лексико-семантична категорія дієслів, яка передає більший або менший ступінь вияву ознаки дії. Дієслово як виразник процесуальності здатне вступати в градуальні відношення і виражати градуальність. Основна функція градуальності полягає в передачі міри ознаки дії, процесу. Міра градуйованого значення передана ступенем градуювання, що може бути відображено на градуальній шкалі. Динаміка градуальної шкали – це збільшення або зменшення вияву ознаки дії, що пов’язана з якісно-кількісною характеристикою, імпліцитно чи експліцитно представленою в мові. Проблема класифікації дієслова, його семантичного обсягу, стала предметом нашого дослідження.

2. Категорія градуальності може бути реалізована на словотвірному, лексико-семантичному й синтагматичному рівнях.

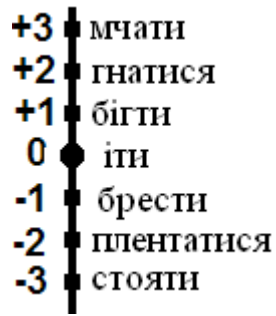
3. У семантиці дієслів сучасної української літературної мови категорія градуальності репрезентована такими засобами: 1) дієсловами імпліцитно вираженою градуальністю; 2) словотворчими афіксами, які виконують градуальну функцію; 3) специфічними градуаторами, що сполучаються з дієсловом.

Градуальна семантика дієслів може виражати ознаку дії імпліцитно й експліцитно. При імплікації градуальна шкала передає антонімічні і синонімічні зв’язки:

+1 | сміятися
0 ●
-1 | плакати

+2 | волати
+1 | горланити
0 ● кричати

Дієслова, які належать до однієї лексико-семантичної групи, можна подати на градуальній шкалі, де антонімію виражають крайні точки градуальної шкали, середні ж указують на зростання або спадання ступеня ознаки дії:

Градуальна семантика може бути реалізована експліцитно за допомогою засобів – градуаторів (словотворчих афіксів, градуальної лексики).

4. Словотворчими засобами вираження градуального значення є префікси і словотворчі форманти. Виражаючи значення «дія внутрішньо обмежена», «нижче за норму», «неповнота дії», «повторювана дія час від часу», префікси *по-*, *недо-*, *при-*, *над-* (*наді-*), *з-* вказують на низький ступінь вияву ознаки дії: *поблискати*, *недоїдати*, *пригубити*, *підглядати*, *наспівати*, *надломити*, *надірвати*, *змочити*. На достатній ступінь вияву ознаки дії вказують префікси *об-* (*обі*), *пере-*, *при-*, *під-* + суфікси *-ува-* (*-юва-*), виражаючи значення «короткочасність дії», «послаблення ознаки дії», «повторюваної дії»: *обрости*; *перекусити*; *пригубити*; *підколювати*. На середньо-високий ступінь вияву ознаки дії вказують префікси *по-*: *полити*; *про-*: *провітрити*; *з-* (*с-*): *спорожнити*; *в-*: *влити*; префікс *роз-* + суфікс *-ува-* (*-юва-*): *розкручувати*. Префікси *об* (*обі-*), *пере-*, *при-*, *ви-*, *на-*, *до-*, *від-*, *роз-*, *за-*, *про-*, *с-*, *в-*, приєднуючись до дієслів, виконують роль градуаторів і вказують на високий та найвищий ступінь вияву ознаки дії (дія з високою мірою інтенсивності, міра накопичення самої дії, повна інтенсивна дія): *обпоїти*, *переважити*, *прибити*, *витолочити*, *намолоти*, *добити*, *відрубати*, *перележати*, *забити*, *витруїти*, *накурити*, *пропити*, *відсохти*, *споїти*, *вмерзнути*.

Градуальне значення дієслова може бути передане за допомогою префіксально-постфіксальних формантів, які вносять у лексеми різноманітні семантичні відтінки. Виражаючи значення задоволення / незадоволення, доведення дії до певного етапу в результаті довгих інтенсивних зусиль, доведення дії до небажаного стану внаслідок вияву інтенсивної дії, вияв дії упродовж певного часу з великою інтенсивністю префіксально-постфіксальні форманти *на-* + *-ся*, *ви-* + *-ся*, *до-* + *-ся*, *по-* + *-ся*, *за-* + *-ся*, *роз-* (*розі-*) + *-ся*, *при-* + *-ся*, *об-* + *-ся*, *с-* + *-ся*, *у-* + *-ся*,

в- + *-ся* вказують на високий та найвищий ступінь вияву ознаки дії: *набігатися, вибілитися, долікуватися, стомитися, уморитися, впитися, обжертися, задихатися* тощо. На низький ступінь вияву ознаки дії вказують лише префіксально-постфіксальні форманти *до-* + *-ся* та *роз-* + *-ти-* + *-ся*: *доторкнутися, розганятися*.

Засобами градації дієслів на словотвірному рівні є суфікси, які при творенні дієслів виконують функцію градуаторів, надаючи лексемам значення міри і ступеня вияву ознаки дії. Суфікс *-ну-* маркує дієслово значенням миттєвості, моментальності у завершенні дії і вказує на низький ступінь вияву ознаки дії: *блиснути, мигнути, курнути* тощо. Суфікси *-ну-*, *-ону-*, *-ува-* (*-юва-*), приєднуючись до дієслів, вносять у їх семантичну структуру значення інтенсивної фізичної однократної дії, значення посиленої інтенсивної дії, значення інтенсивної довготривалої дії в часі і вказують на високий ступінь вияву ознаки дії: *різонути, грюкнути, рвонутися, мордувати* тощо.

5. З-поміж лексико-семантичних груп дієслів, які у своїй семантичній структурі мають градосему, розглянуто лексико-семантичні групи дієслів руху, буття, мовлення і звучання, відчуття, сприймання, емоційного стану, бажання, уваги, емоційного переживання, емоційного ставлення, мислення, знання, пам'яті. У роботі подано лексико-семантичну класифікацію дієслів на основі філософського вчення Зіммеля та Дільтея про життя; розглянуто семантичну структуру дієслів; виокремлено градосеми в семантичній структурі дієслівних лексем таких лексико-семантичних груп дієслів: дієслова фізичної дії, руху, буття, мовлення і звучання, волевиявлення, ознаки дії; дієслова психічної діяльності: відчуття, бажання, сприйняття, уваги, дієслова емоційного стану, дієслова емоційного переживання, дієслова емоційного ставлення, мислення, знання, пам'яті.

6. Дієслово, сполучаючись з градуаторами (прислівниками, частками, займенниками, іменниками), виражає градуальність на синтагматичному рівні.

Засобами градуальності дієслів на синтагматичному рівні є прислівники міри і ступеня, частки, займенники, іменники.

Прислівники міри і ступеня, сполучаючись з дієсловами, надають лексемам різні гранд-відтінки, указуючи на ступінь вияву ознаки дії. Прислівники *злегка,*

ледь-ледь, набагато, насилу, мало, зовсім, трохи вказують на низький ступінь вияву ознаки дії; прислівники *достатньо, досить, значно, доволі* – на достатній; прислівник *неабияк* – на середньо-високий; прислівники *досить, чимало, дуже, дуже-дуже, зовсім, страшно, шалено, так, нестерпно, пекельно, рішуче, ще й як, занадто, безмірно* – на високий та найвищий ступінь вияву ознаки дії.

Частки, сполучаючись з дієсловом, вказують на зміну семантики дієслова відносно норми в сторону посилення або послаблення вияву ознаки дії. Частки *ні, просто, тільки, навіть* вказують на низький ступінь вияву ознаки дії, а частки *а, аж, не, таки* – на високий ступінь вияву ознаки дії.

Займенники *весь (увесь), вся* з градуальним значенням є додатковими засобами вираження градуальної семантики дієслів. Ці займенники вказують лише на високий ступінь вияву ознаки дії.

Засобами вираження градуального значення дієслів є іменники зі значенням міри, кількості або об'єму. Сполучаючись з дієсловами різних лексико-семантичних груп, якісно-кількісні іменники надають дієслову різних гранд-відтінків. Іменники *ні кроку, ні на крок, ні словечка, ні слова* виконують функцію посилення заперечного значення дієслова і вказують на найнижчий ступінь вияву ознаки дії. Іменники *купа, безліч, безодня*, надаючи дієслову повного, вичерпного значення, вказують на високий ступінь вияву ознаки дії.

Перспективою наукового дослідження може бути вивчення вияву градуальної ознаки на синтаксичному рівні, а саме: в складних реченнях із сурядним зв'язком і підрядних реченнях (особливо з однорідною супідрядністю), у безсполучникових складних реченнях з однотипними частинами, у простих реченнях певної структури (створення градуальних рядів однорідних членів речення).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авилова Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова / Наталия Сергеевна Авилова. – М. : Наука, 1976. – 328 с.
2. Апресян Ю. Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола / Юрий Дереникович Апресян. – М. : Наука, 1967. – 251 с.
3. Апресян Ю. Д. Исследования по семантике и лексикографии. В 3 т. : Парадигматика. – М. : Языки славянских культур, 2019. – Т. 1. – 568 с.
4. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика : Синонимические средства языка / Юрий Дереникович Апресян. – М. : Наука, 1974. – 368 с.
5. Аристотель. Об истолковании : Категории // Сочинения в 4-х т. – М. : Мысль, 1978. – Т. 2. – 602 с.
6. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл : Логико-семантические проблемы / Нина Давыдовна Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
7. Арутюнова Н. Д. Русское предложение. Бытийный тип : Структура и значение / Н. Д. Арутюнова, Е. Н. Ширяев. – М. : Русский язык, 1983. – 198 с.
8. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт / Нина Давыдовна Арутюнова ; [отв. ред. Г.В.Степанов]. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
9. Аспекты семантических исследований ; [под ред. Н. Д. Арутюновой и А. А. Уфимцевой]. – М. : Наука, 1980. – 357 с.
10. Бабакова О. Взаємодія дієслів звучання з іншими лексемами дієслівної групи [Електронний ресурс] / О. Бабакова. – Режим доступу : [conference.mdpu.org.ua>viewtopic.php](http://conference.mdpu.org.ua/viewtopic.php)
11. Бабенко Л. Г. Функциональный анализ глаголов говорения, интеллектуальной и эмоциональной деятельности (на материале художественной речи А.Платонова) : автореф. дисс.. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Л.Г.Бабенко. – Свердловск, 1980. – 18 с.
12. Батрин Н. Мотивація семантичного поля [Електронний ресурс] / Н. Батрин. – Режим доступу: [journal.mandrivets.com>images/file/Batyn.pdf](http://journal.mandrivets.com/images/file/Batyn.pdf)

13. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : навч. посіб. / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
14. Беспалова Ю.В. Лінгвістичний потенціал лексики мовленнєвої дії у художньому тексті (на матеріалі творів О. І. Купріна та В. В. Вересаєва) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю. В. Беспалова. – Дніпропетровськ, 2012. – 20 с.
15. Быкова Л. А. Несоотнесительные глаголы несовершенного вида в современном русском языке : дисс. канд. филол. наук : 10.02.01 / Л. А. Быкова. – Харьков : 1956. – 248 с.
16. Блягоз З.У. Глаголы перемещения в современном русском литературном языке: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / З. У. Блягоз. – Горький, 1964. – 18 с.
17. Бойко А. А. Отрицательные сочетания глаголов со значением волеизъявления с объектным инфинитивом [Электронный ресурс] / А. А. Бойко. – Режим доступа: [russianedu.eir.ru>archive...глаголов...волеизъявления...](http://russianedu.eir.ru/archive...глаголов...волеизъявления...)
18. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: система засобів вираження / Олександр Іванович Бондар. – Одеса: Астропринт, 1996. – 192 с.
19. Бондарко А. В. Вид и время русского глагола (значение и употребление) / Александр Владимирович Бондарко. – М. : Просвещение, 1971. – 239 с
20. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий / Александр Владимирович Бондарко. – Л. : Наука, 1976. – 255 с.
21. Бондарко А. В. Функциональная грамматика / Александр Владимирович Бондарко. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1984. – 348 с.
22. Бондарук І. Лексико-семантична характеристика дієслів руху у художньому тексті [Електронний ресурс] / І. Бондарук. – Режим доступу: [rusnauka.com>...NPRT_2017/Philologia/22050.doc.htm](http://rusnauka.com...NPRT_2017/Philologia/22050.doc.htm)
23. Булатов М. О. Філософський словник / М.О. Булатов. – К. : Стилос, 2019. – 574 с.

24. Булыгина Т. В. Проблемы теории морфологических моделей / Татьяна Вячеславовна Булыгина. – М. : Наука, 1977. – 286 с.
25. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Федор Иванович Буслаев. – [6-е изд.] – М. : Наука, 1959. – 369 с.
26. Васильев Л. М. Семантика русского глагола / Леонид Михайлович Васильев. – М. : Высшая школа, 1981. – 184 с.
27. Васильев Л. М. Семантические классы глаголов чувства, мысли, речи / Леонид Михайлович Васильев // Очерки по семантике русского глагола. – Уфа : Изд-во Башкирского ун-та, 1971. – С.91-99.
28. Васильев Л. М. Семантические классы русского глагола (глаголы чувства, мысли, речи и поведения) : автореф. дисс. на соискание уч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Леонид Михайлович Васильев – Л., 1971. – 38 с.
29. Васильев Л. М. Системный семантический словарь русского языка. Предикатная лексика [Электронный ресурс] / Л. М. Васильев. – Режим доступа: <http://alib.com.ua/bs.php4?uid=4232c6f1ed41cb3bc650c7f80ea61f25be7>
30. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика: учеб. пособие для вузов / Леонид Михайлович Васильев – М.: Высш. шк., 1990. – 176 с
31. Величко А. В. Структура предложений с глаголами речи в современном русском языке / Алла Васильевна Величко. – М. : Изд-во МГУ, 1974. – 86 с.
32. Вендина Т. И. Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования (макрокосм) / Т. И. Вендина. – М.: Индрик, 1998. – 240с.
33. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове [монография] / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Высшая школа, 1972. – 616 с.
34. Вихованець І. Р. Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко. – К.: Рад. школа, 1982. – 208 с.
35. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Університетське видавництво «Пультсари», 2014. – 400 с.

36. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / Іван Романович Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
37. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
38. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Універс. вид-во „Пульсари”, 2014. – 398 с.
39. Вихованець І. Р. Типологія семантико-синтаксичних відношень / Іван Романович Вихованець. // Українська мова. Теорія й практика: [темат. зб. наук. праць ДонДУ : Редкол. : А. П. Загнітко (відп. ред.) та ін.]. – К., 1993. – С.7-10.
40. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / Іван Романович Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
41. Волочанська Г. В. Функціонування займенникових слів у структурі тексту : дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / Ганна Василівна Волочанська. – Кіровоград, 2014. – 202 с.
42. Востоков А. Х. Русская грамматика / Александр Христофорович Востоков. – СПб : Тип. Глазунова, 1831. – 408 с.
43. Воропай С. В. Система конфіксального творення іменників в українській мові ХІХ-ХХ століть: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / С. В. Воропай. – Запоріжжя, 2011. – 22 с.
44. Воротников Ю. Л. Степени качества в современном русском языке / Юрий Леонидович Воротников. – М.: Азбуковник, 1999. – 278с.
45. Гак В. Г. Высказывание и ситуация. – В кн.: Проблемы структурной лингвистики, 1972. – М. : Наука, 1973. – С. 359.
46. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Междунар. отнош., 1977. – 264 с.

47. Галич Г. Г. Семантика и прагматика количественной оценки (на материале современного немецкого языка) : дис. доктора филол. наук : 10.02.04 / Г. Г. Галич. – СПб : Омск, 1999. – 343с.
48. Гордеев Ю. М. Поле направленности (глаголы движения и их распространители) в современном русском языке : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык"/ Ю. М. Гордеев. – Саратов, 1974. – 20 с.
49. Городенська К. Г. Аспектуальні характеристики дієслів руху, переміщення / К. Г. Городенська // Актуальні проблеми граматики: Зб. наук. праць. – Кіровоград : КДПУ, 1997. – С.116-119.
50. Городенська К. Г. Видові протиставлення в системі сучасних дієслів / К. Г. Городенська // Слово. Стыль. Норма: [Зб. наук. праць, присвячений 65-річчю з дня народження д-ра філол. наук, проф. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Наук. думка, 2012. – С.118-121.
51. Городенська К. Г. Реченнєвотвірний потенціал предикатів якості / К. Г. Городенська // Лінгвістичні студії: [Зб. наук. праць]. – Вип.7. – Донецьк : Вид-во ДонДУ, 2011. – С.27-32.
52. Горпинич В. О. Морфологія української мови : навч. посіб. / В. О. Горпинич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2014. – 334 с.
53. Грамматика русского языка. В 2-х т. / Под ред. В. В. Виноградова. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 2. – 444 с.
54. Грамматика современного русского литературного языка / [отв. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1970. – 767 с.
55. Григорьева В. Н. Семантические типы бытийных предложений в аспекте их денотативной соотнесенности / В. Н. Григорьева // Коммуникативно-прагматические и семантические функции речевых единиц. – Калинин : КГУ, 1980. – С. 11-24.
56. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць: дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Н. В. Гуйванюк. – К., 1993. – 444 с.

57. Джочка І. Ф. Дери́ваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / І. Ф. Джочка. – Івано-Франківськ, 2013. – 20 с.
58. Дієслово в лексичній системі / О.Г. Рабулець, Н. М. Сухарина, В. А. Широков, К. М. Якименко; НАН України; Укр. мов.-інформ. фонд. – К. : Довіра, 2014. – 259 с
59. Дишлева С. М. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів: автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / С. М. Дишлева ; НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2018. – 18 с.
60. Добрушина Е.Р., Меллина Е.А., Пайар Д. Русские приставки: многозначность и семантическое единство: Сб. ст. / Е.Р. Добрушина, Е.А. Меллина, Д. Пайар. – М.: Русские словари, 2011. – 270 с.
61. Експериментальний синтаксичний словник [під ред. Л.Г. Бабенко] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovari.ru/default.aspx?s=0&p=2847>
62. Есперсен О. Философия грамматики : пер. с англ. / Отто Есперсен – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 404 с.
63. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2011. – 223 с.
64. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови. Частина І. Підручник для факультетів мови і літератури педагогічних інститутів: видання третє / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Радянська школа. – 1965. – 424 с.
65. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці / Анатолій Панасович Загнітко. – К.: НМК ВО, 1990. – 132 с.
66. Загнітко А. П. Система і структура граматичних категорій дієслова / Анатолій Панасович Загнітко. – К. : НМК ВО, 1990. – 51 с.
67. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : Бао, 2011. – 992 с.

68. Загальна психологія: навчальний посібник / О. Скрипченко, Я. Долинська, З. Огороднійчук [та ін.]. – К. : «А.П.Н.», 2011. – 436 с.
69. Звегинцев В.А. Язык и лингвистическая теория / В.А. Звегинцев. – М.: Эдиториал УРСС, 2011. – 248 с.
70. Золотова Г. А. О новых возможностях лексикографии / Г. А. Золотова // Вопросы языкознания. – 1994. – №4. – С.85-95.
71. Зубань О. М. Статус конфікса у системі української мови / О. М. Зубань // Слов'янські мови і сучасний світ. – К. : Київський університет. – 2010. – С. 115-121
72. Ибрагимова В. Л. Глаголы со значением каузации движения в современном русском языке / В. Л. Ибрагимова // Исследования по семантике. – Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1975. – С. 87-92.
73. Іваницька Н. Б. Мовне вираження процесуального мікроденотата “власне буття” в українській та англійській мовах [Електронний ресурс] / Н. Б. Іваницька. – Режим доступу: litmisto.org.ua/?p=7910
74. Іваницька Н. Б. Система значенневих варіантів семантичного макрокомпонента категорії процесуальності українських та англійських дієслів / Н. Б. Іваницька // Мовознавство. – 2017. – № 3. – С.62-68.
75. Іваницька Н. Б. Функціонально-семантичні параметри абсолютивних дієслів укр. мови : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 ”Українська мова” / Н. Б. Іваницька. – К., 2010. – 20 с.
76. Ільїн В.С. Префікси в сучасній українській мові / В.С. Ільїн. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953. – 167 с.
77. Іншакова І. О. Розвиток іменникової конфіксації в історії української мови (структури з компонентом -ник): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / І. О. Іншакова. – Дніпропетровськ, 1996. – 26 с.
78. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким. Морфология / Александр Васильевич Исаченко. – Братислава : Изд-во Словацкой АН, 1960. – 577 с.

79. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Отв. ред. С. Г. Бархударов. Изд. 2-е. – М. : Книжный дом «Либроком», 2010. – 360 с.
80. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / Соломон Давидович Кацнельсон. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1972. – 216 с.
81. Керопян А. Р. Лексико-семантична структура російських та англійських дієслів мовлення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / А. Р. Керопян. – Донецьк: Донецький національний університет, 2013. – 21 с.
82. Кильдибекова Т. А. Глаголы действия в современном русском языке : Опыт функционально-семантического анализа / Танзиля Асхатовна Кильдибекова. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – 160 с.
83. Кильдибекова Т. А. Глаголы действия и их роль в организации семантической структуры высказывания / Т. А. Кильдибекова // Исследования по семантике. – Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1985. – С. 68-76.
84. Кильдибекова Т. А. Структура поля глаголов действия: [пособие по спецкурсу] / Танзиля Асхатовна Кильдибекова. – Уфа : Китап, 1983. – 100 с.
85. Киреева Г. В. Междометие как показатель градуальности в современном русском языке : дисс. канд. филол. наук : 10.02.01 / Галина Владимировна Киреева. – Саранск, 2010. – 217 с.
86. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н.Ф.Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк. – К.: Видавничий Дім Д. Бураго, 2018. – 336 с.
87. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика: учебное пособие / И. М. Кобозева. – М. : Эдиториал УРСС, 2010. – 352 с.
88. Ковалик І. І. Граматична структура системи дієслівних форм у сучасній українській літературній мові / І. І. Ковалик // Мовознавство. – 1976. – №4. – С. 25-28.
89. Козирев І. С. Історико-порівняльне і порівняльно-історичне вивчення лексики білоруської та російської мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / І. С. Козирев. – М., 1971. –

90. Колесникова С. М. Градуальность, градация и градуирование / Светлана Михайловна Колесникова // Типология языковых моделей. – Рязань, 1998. – С. 15-19
91. Колесникова С. М. Грамматические способы выражения категории градуальности / Светлана Михайловна Колесникова // XXX научная конференция преподават. и ст-тов. – Саранск, 1994. – С.37-39.
92. Колесникова С. М. Категория градуальности в современном русском языке : дисс. докт. филол. наук : 10.02.01 / Светлана Михайловна Колесникова. – М. : МПУ, 1999. – 421 с.
93. Колесникова С. М. Местоимения как периферийные выразители поля градуальности / Светлана Михайловна Колесникова // Вопросы русского языка и методики его преподавания. – Елец, 1999. – С. 146-150.
94. Колесникова С. М. Парадигматический и синтагматический аспекты категории градуальности / Светлана Михайловна Колесникова // Вопросы лингвистики: Межвуз. сб-к науч. трудов. – М.: МПУ, 2010.– С. 12-23.
95. Колесникова С. М. Роль частиц в выражении категории градуальности / Светлана Михайловна Колесникова // Русский язык: история и современность: межвуз. сб. науч. тр. – М. : МПУ, 1995. – С. 112-117.
96. Колесникова С. М. Семантика градуальности и способы ее выражения в современном русском языке : дисс. канд. филол. наук : 10.02.01 / Светлана Михайловна Колесникова. – М.: МПУ, 1998. –180 с.
97. Колесникова С. М. Семантическая структура градуальности / Светлана Михайловна Колесникова // Семантика языковых единиц: Доклады VI Международной конференции, Т. 1. – М., 1998. – С. 152-154.
98. Колесникова С. М. Семантические классы слов с градуальной семантикой и их градуальные оппозиции / Светлана Михайловна Колесникова // Язык и текст в пространстве культуры: Сб. статей научно-методического семинара «ТЕХТ118». – Вып.9 / Под ред. К.Э. Штайн. – СПб – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2013. – С. 218-220.

99. Колесникова С. М. Частицы как периферийные выразители поля градуальности / Светлана Михайловна Колесникова // Исследование языковых единиц и грамматических категорий в речи. – Уфа, 1998. – С.77-87.
100. Колесникова С. М. Шкала градаций / Светлана Михайловна Колесникова // Лингвистический и эстетический аспекты анализа языка текста: Мат-лы междунар. конфер. – Соликамск, 1997. – С.9-10.
101. Колоїз Ж. В. Неузуальне словотворення : [монографія] / Ж.В. Колоїз. – Кривий Ріг : НПП Астерікс, 2015. – 156 с.
102. Кононенко В. І. Контрастивна граматики української та польської мов: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів / В. І. Кононенко, І. В. Кононенко. – Київ : Вища школа, 2016. – 391 с.
103. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: підручник [для студ. філолог. спец. вищ. заклад. освіти] / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2011. – 369 с.
104. Кочерган М. П. Парадигма / М. П.Кочерган // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В.М.Русанівський, О.О.Тараненко (співголови), М.П.Зяблюк та ін]. – 2-ге вид, випр. і доп. – К. : Вид-во „Укр. енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2014. – С. 422-423.
105. Кубрякова Е. С. Глаголы действия через их когнитивные характеристики / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка. Модели действия : РАН Ин-т языкознания : Отв. ред. Н. Д. Арутюнова, В. Н. Телия. – М. : Наука, 1992. – 166 с.
106. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века / Е.С. Кубрякова // Язык и наука XX века. – М.: Институт языкознания РАН, 1995. – 238 с.
107. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Елена Самсоновна Кубрякова. – М. : Наука, 1986. – 158 с.
108. Кубрякова Е. С. Противопоставление имен и глаголов как важнейшая черта организации и функционирования языковых систем / Е. С. Кубрякова // Теория грамматики. Лексико-грамматические классы и разряды слов. – РАН

- Ин-т научной информации по общественным наукам / [Ред.кол. Ф.М.Березин (гл. ред.) и др.]. – М., 1980. – С.43-48.
109. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений: Семантика производного слова / Елена Самсоновна Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 201 с.
110. Кузнецова Э. В. Введение / Э. В. Кузнецова // Лексико-семантические группы русских глаголов. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1989. – С.3-18.
111. Кузнецова Э. В. Итоги и перспективы семантической классификации русских глаголов / Э. В. Кузнецова // Семантические классы русских глаголов. – Свердловск : Изд-во Уральск. гос. ун-та, 1982. – С. 3-10.
112. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія. / Ілля Корнійович Кучеренко. – К.: Вид-во Київ. ун-ту. – 1964. – 159 с.
113. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке : уч. пособие для пед. ин-тов / П. А. Лекант. – 2-е изд. – М. : Высш. шк., 1986. – 175 с.
114. Леонтьева О. М. Асоціативний експеримент як засіб виявлення мікросистем оцінних назв в українській, російській та англійській мовах [Електронний ресурс] / О. М. Леонтьева. – Режим доступу: <http://www.refsua.com/referat-6927-2.html>).
115. Леута О. І. Дієслівні речення в українській літературній мові: структура, семантика, моделі : дис. доктора філол. наук / Олександр Іванович Леута. – К. – 2018. – 404 с.
116. Леута О. І. Статус і роль дієслова у формуванні речення / О. І. Леута // Науковий часопис НПУ ім.М.П.Драгоманова. – Серія 9 : Актуальні проблеми сучасного мовознавства. – К., 2017. – С.23-28.
117. Леута О. І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові : [монографія] / Олександр Іванович Леута. – К. : Такі справи, 2018. – 205 с.
118. Лонська Л. І. Основні типи мінімальних реченневих конструкцій із семантикою буття, існування (функціонально-граматичний аспект) / Л. І.

- Лонська // Збірник наукових праць Полтавського держ. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка. Серія „Філологічні науки” – Вип.4(18). – Полтава : ІОЦ Полт. держ. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка, 2011. – С.172-176.
119. Лонська Л. І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 ”Українська мова” / Л. І. Лонська. – К., 2011. – 20 с.
120. Ляшевская О. Н. Онтологические категории имен эмоций / О. Н. Ляшевская, Е. В. Падучева // Научно-техническая информация. Серия 2. Информационные процессы и системы, 2011. – № 5. – С. 23-31.
121. Майданник З. М. Засоби вираження кількісної характеристики ознаки, названої прикметником, в українській та англійській мовах / З. М. Майданник // Мовознавство, 1994. – №1. – С.58-64.
122. Марчук Л. М. Градаційна опозиція лексико-семантичної системи сучасної української літературної мови / Л. М. Марчук // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко. – Х., 2015. – Вип. 16. – С. 143 – 149.
123. Марчук Л. М. Градаційні відношення в тексті роману І. Багряного «Сад Гетсиманський» / Л. М. Марчук // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. – № 742. Сер.: Філологія. – Х.: П «Петрова І.В.», 2016. – Вип. 48. – С. 313 – 322.
124. Марчук Л. М. Займенники як периферійні виразники поля градації / Л. М. Марчук // Лінгвостилістика: об’єкт – стиль, мета – оцінка: зб. наук. праць – К. : Інститут української мови, 2017. – С. 124 – 129.
125. Марчук Л. М. Імплицитні засоби української мови в світлі ідей О.Потебні / Л. М. Марчук // Вісник Харків. ун-ту. – Х.: Видавничий центр, 2010. – № 491. – С. 138 – 142.
126. Марчук Л. М. Лексичний рівень вираження категорії градації / Л. М. Марчук // Наукові праці Кам’янець-Поділ. держ. ун-ту: Філол. науки. – Кам’янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2017. – Вип. 15. – Т. 1. – С. 51 – 55.

127. Марчук Л. М. Поняття норми в системі градації (на матеріалі текстів В. Свідзинського) / Л. М. Марчук // Наукові праці Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту. Філолог. науки. – Кам'янець-Подільський: ПП Заріцький, 2016. – Вип. 13. – С. 305 – 314.
128. Марчук Л. М. Парадигматичний та синтагматичний аспекти ядра та периферії поля градації в сучасній українській літературній мові / Л. М. Марчук // Вісник Прикарпат. нац. ун-ту імені Василя Стефаника: Філологія. – Івано-Франківськ: вид.-дизайн. відділ ЦІТ, 2017. – Вип. 15 – 18. – С. 333 – 337.
129. Марчук Л. М. Категорія градації в сучасній українській літературній мові : дис. доктора філол. наук : 10.02.01 / Людмила Миколаївна Марчук. – К., 2018. – 355 с.
130. Марчук Л. М. Роль прислівників міри і ступеня у вираженні градаційного значення в українській мові / Л. М. Марчук // Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження і засіб навчання мови: зб. наук. доповідей: у 2 т. – Полтава: Освіта, 2017. – Т.2. – С. 160 – 162.
131. Марчук Л. М. Роль прислівників міри і ступеня у вираженні низького ступеня градаційного значення / Л. М. Марчук // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. Л.А. Лисиченко. – Х., 2018. – Вип. 24. – С. 121 – 128.
132. Марчук Л. М. Словотвірні засоби створення градації в українській мові: префіксація / Л. М. Марчук // Науковий вісник Чернів. нац. ун-ту: зб. наук. праць: Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2018. – Вип. 382 – 384. – С. 97 – 101.
133. Марчук Л. М. Стилiстичні синоніми як виразники експресії в епістолярії Василя Стуса / Л. М. Марчук // Актуальні проблеми української літератури і фольклору: наук. зб. – Донецьк: Вид-во Донецького нац. ун-ту, 2011. – Вип. 6. – С. 114-120.
134. Марчук Л. М. Функціонально-семантичний аспект категорії градації в українській мові / Л. М. Марчук // Вісник Дніпропетров. ун-ту. Сер.: Мовознавство. – Дніпропетровськ, 2015. – Вип. 11. – Т. 2. – С. 51 – 58.

135. Марчук Л.М. Функціонально-семантичний аспект градації в українській мові / Л.М. Марчук. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. – 304с.
136. Марчук Л. М. Функціонально-семантичне поле градації / Л. М. Марчук // Наукові праці Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту: зб. за підсумками зв. наук. конференції викл. і аспірантів. У 3-х т.– Кам'янець-Подільський: інф.-вид. відділ, 2016. – Вип. 5 – Т. 2. – С. 11 – 12.
137. Марчук Л. М. Частки як периферійні виразники поля градації / Л. М. Марчук // Наукові записки Вінниц. держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського: зб. наук. праць. Сер.: Філологія. / відп. ред. Н.Л. Іваницька. – Вінниця: «Діло» СПД Данилюк В.Г., 2018. – Вип. 9 – Т. 1. – С.104 – 109.
138. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності / Тетяна Євгеніївна Масицька. – Луцьк : Ред.-вид. від. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 208 с.
139. Масицька Т. Є. Семантико-синтаксична валентність дієслова : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Т. Є. Масицька. – К., 1995. – 21с.
140. Масицька Т. Є. Семантичні типи дієслівних предикатів : методичні рекомендації / Т. Є. Масицька. – Луцьк : Ред.-вид. від. Волин. держ. ун-ту ім.Лесі Українки, 1997. – 24 с.
141. Маслов Ю. С. Вид и лексическое значение глагола в современном русском языке / Ю. С.Маслов // Известия АН СССР. – Серия лит-ры и языка. – Т. 7. – Вып. 4. – М. : Изд-во АН СССР, 1948. – С.303-316.
142. Матвеева Т. В. Лексико-грамматические группы русских глаголов : учебный словарь-справочник / [гл. ред. Т.В.Матвеева]. – Свердловск : Изд-во Уральс. ун-та, 1988. – 540 с.
143. Матвеева Т. В. Полный словарь лингвистических терминов / Т. В. Матвеева. – Ростов н/Д : Феникс, 2010. – 562 с.
144. Мединська Н. М. Структура семантичного поля дієслів багатократно-дистрибутивної і розподільної дії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

- канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Н. М. Мединська. – К., 2010. – 19 с.
145. Меркулова О.В. Динаміка конфіксальної деривації іменника української мови XI XVIII століть : дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / Оксана Володимирівна Меркулова. – Запоріжжя, 2015. – 265с.
146. Мещанинов И. И. Глагол / Иван Иванович Мещанинов. – Л. : Наука, Ленинг. отд., 1982. – 272 с.
147. Мелекеецева Н. В. До питань про семантичну класифікацію предикатів наявності / відсутності / Н. В. Мелекеецева // Ученые записки Таврического нац.ун-та им. В. Вернадского. Серия "Филология". Т.24 (63), 2011г. – №2. Часть 2. – с. 433 – 437
148. Михайлов В. А. Антонімія бінарних і градуальних опозицій : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / В. А. Михайлов. – Ленінград, 1983. – 20с.
149. Мудринич С. Ю. Типологія слів зі значенням стану в українській мові та англійських мовах: семантико-функціональний аспект : дис. Канд.. філол. наук : 10.02.17 / С. Ю. Мудринич ; К., 2014. – 210 с.
150. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса : От семантических структур к языковым средствам / Арто Мустайоки. – М. : Языки славянской культуры, 2016. – 427 с.
151. Назарова И. В. Наречия как средства репрезентации категории градуальности в современном английском языке : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.04. «Германские языки» / И. В. Назарова. – Тамбов, 2019. – 182 с.
152. Наумова О. В. Семантика и прагматика предложений с глаголами речи (функционально-стилевой аспект) : дис. канд. філол. наук / О. В. Наумова. – Саратов, 1997. – 178 с.
153. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П. І. Білоусенко, І. О. Іншакова, К. А. Качайло [та ін.]. – Запоріжжя-Кривий Ріг : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2010. – 480 с.

154. Нечитайло І. М. Метафоричне вживання дієслів фізичної дії у пам'ятках давньоруської писемності (X-п.п.XIII ст.) : дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Ірина Миколаївна Нечитайло. – К., 1997. – 232 с.
155. Ніколаєва Н. Г. Семантико-синтаксична організація речень із дієслівними предикатами мовлення: дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Наталія Геннадіївна Ніколаєва. – К., 2013. – 198 с.
156. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке / Л. А. Новиков. – М. : Московский университет, 1973. – 290 с.
157. Новиков Л. А. Семантика русского языка / Лев Алексеевич Новиков. – М. : Высшая школа, 1982. – 272 с.
158. Овчиннікова І. І. Лексико-семантична класифікація дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення в українській мові : дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / Ірина Ігорівна Овчиннікова // КДПІ ім. М.П.Драгоманова. – К., 1993. – 212 с .
159. Ожегов С. И. Лексикология. Лексикография. Культура речи : учеб. пособие для филол. фак. пед. ин-тов / Сергей Иванович Ожегов. – М. : Высшая школа, 1974. – 352 с.
160. Ожоган В. М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови / В. М. Ожоган . – Київ : НАН України. Ін-т укр. мови, 1997–230 с.
161. Падучева Е. В. Глаголы действия: Толкование и сочетаемость / Е. В. Падучева // Логический анализ языка : Модели действия. – М. : Наука, 1992. – С. 69-77.
162. Падучева Е. В. Лексическая аспектуальность и классификация предикатов по Маслову-Вендлеру [Електронний ресурс] / Е. В. Падучева. – Режим доступу: http://lexicograph.ruslang.ru/TextPdf2/Maslov_Vendler_final.pdf
163. Падучева Е. В. Референтные аспекты высказывания : автореф. дисс. на соиск. уч. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Е. В. Падучева. – М., 1983. – 26 с.

164. Падучева О. В. Семантические исследования: Семантика времени и вида в русском языке / О. В. Падучева. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 464 с.
165. Парасюк Т. В. Функціонально-ономасіологічний аналіз дієслів на позначення емоційних станів у сучасній українській мові: дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / Львівський національний університет ім. І. Я. Франка. – Львів, 2014. – 232с.
166. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія . У 2-х частинах / Марія Яківна Плющ. – К. : Вища школа, 2015. – Ч.1. – 287 с.
167. Подуфалова Т. В. Когнітивно-семантичні та функціональні особливості градації в російській мові : дис. канд. філол. наук: 10.02.02 / Тетяна Володимирівна Подуфалова. – Харків, 2017. – 240 с.
168. Полюга Л. М. Словник українських морфем / Л. М. Полюга. – Львів : Світ, 2011. – 448с.
169. Полюжин М.М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення / М.М. Полюжин. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с.
170. Попенко О. М. Функціонально-семантична категорія інтенсивності дії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Попенко. – К., 2015. – 21с.
171. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике / Александр Афанасьевич Потєбня. – М.: Учпедгиз, 1968. – 551 с
172. Постригань А. Деривативний потенціал та валентність основ дієслів руху в сучасній німецькій мові [Електронний ресурс] / А. Постригань. – Режим доступу: essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/3564
173. Психологический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gestalt.kiev.ua/what_is_gestalt_terapy/psychological_glassary
174. Психологический словарь / [редкол. В. П. Давыдов, А. В. Запорожец, В. П. Зинченко и др.]. – М. : Наука, 1983. – 472 с.

175. Рогожина Н. В. Показатели градуальности *как, какой* в структуре простого предложения : дисс. канд. филол. наук : 10.02.01 / Наталья Вячеславовна Рогожина. – Саранск, 2015. – 234 с.
176. Руденко О. Є. Займенник *весь (увесь)*: семантика, граматика, особливості функціонування / О. Є. Руденко // Актуальні проблеми слов'янської філології. Випуск XXIV. – 2011. – Ч. 2. – С.483-491
177. Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ / Віталій Макарович Русанівський. – К. : Наук. думка, 1977. – 111 с.
178. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / Віталій Макарович Русанівський. – К. : Наук. думка, 1978. – 240 с.
179. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / Віталій Макарович Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.
180. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений. РАН Ин-т рус. Яз.; [под общей ред. Н. Ю. Шведовой]. – М. : РАН Ин-т рус. яз., 2017. – 952 с.
181. Свистунов Н. Т. Глагольная антонимия в русском языке: дис. канд. филол. наук : 10.02.01 / Н. Т. Свистунов. – Л., 1981. – 173с.
182. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О.О. Селіванова. –Полтава: Довкілля, 2018. – 711.
183. Селиверстова О. Н. Компонентный анализ многозначных слов / Ольга Николаевна Селиверстова. – М. : Наука, 1975. – 240 с.
184. Сэпир Э. Язык. Введение в изучение речи / Э. Сепир. – М.–Л. : Прогресс, 1934. – 93 с.
185. Сэпир Э. Градуирование: семантическое исследование // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 3. – М. : Прогрес, 1986.
186. Серпутько Г. П. Семантичні й функціональні параметри дієслів ставлення до об'єкта та суб'єкта: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Г. П. Серпутько. – К., 2016. – 20 с.

187. Сидоренко Е. Н. Очерки по теории местоимений современного русского языка / Е. Н. Сидоренко. – К.– Одесса : Лыбидь, 1990. – 148 с.
188. Сидоренко М. И. Принципи створення словника фразеологічних синонімів сучасної російської літературної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Російська мова» / М. И. Сидоренко. – Л., 1964. – 15с.
189. Сидоренко Т. М. Кількісні способи дієслівної дії в українській мові : дис. канд. філол. наук : 10.02.01. / Тетяна Михайлівна Сидоренко. – Ніжин, 2015. – 236 с.
190. Симанов А. Л. Понятие “состояние” как философская категория / А. Л. Симанов. – Новосибирск : Наука, Сибирское отд., 1982. – 100 с.
191. Словник української мови. Академічний тлумачний словник в 11 томах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/ghryzty>
192. Словник фразеологізмів української мови / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук [та ін.]. – К. : Наукова думка, 2018. – 1104 с.
193. Современный русский язык / [под ред. В. А. Белошапковой]. – М. : Высшая школа, 1980. – 560 с.
194. Соколова С. О. Префіксальні дієслова у системі міжрівневих відношень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 ”Українська мова” / С. О. Соколова. – К., 2014. – 36 с.
195. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / Світлана Олегівна Соколова. – К. : Наук. думка, 2013. – 283 с.
196. Соколовская Ж. П. Система в семантике и уровни языка / Ж. П. Соколовская // Исследования по семантике. Лексическая и словообразовательная семантика. – Уфа : Изд-во Башкирс. ун-та, 1979. – С.12-23.
197. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Юрий Сергеевич Степанов. – М.: Наука, 1975. – 312 с.
198. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.

199. Сучасна українська літературна мова / М. Я Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас [та ін.]. – Київ : Вища школа, 2019. – 430 с.
200. Тихонова В. В. Семантический предикат – организатор семантической структуры бытийного предложения / В. В. Тихонова // Тенденции развития грамматического строя русского языка : Межвуз. сб. научн. тр. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С.114-121.
201. Тлумачний словник української мови. У 3-ох томах [авт.-уклад. В. Яременко, О. Сліпущко]. – К. : Аконіт, 2014. – Т. 1. – 298 с.; Т. 2. – 927 с. ; Т. 3. – 864 с.
202. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / [под ред. Кацнельсона С.Д.] / Н. С. Трубецкой, А. А. Холодович. – М. : Аспект Пресс, 2010. – 352с.
203. Українська мова: Енциклопедія / [редкол. : В.М.Русанівський, О.О.Тараненко (співголови), М.П.Зяблюк та ін]. – 2-ге вид, випр. і доп.– К. : Вид-во „Укр. енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2014. – 824 с.
204. Універсальний словник української мови [авт.уклад. Куньч З.Й.]. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2017. – с.848
205. Універсальний словник української лексики. Синоніми, антоніми. [авт.-уклад. Л.І. Нечволод, В.І. Бездітко, В.В. Паращич та ін.]. – К. : Торсінг, 2011. – 768 с.
206. Уфимцева А. А. Лексическое значение : Принципы семиологического описания лексики / Анна Анфилофьевна Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 240 с.
207. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале англ. языка) / Анна Анфилофьевна Уфимцева. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1962. – 288 с.
208. Уфимцева А. А. Семантика слова / А. А. Уфимцева // Аспекты семантических исследований. – М. : Наука, 1980. – С.5-81.
209. Філософський енциклопедичний словник / [В. І. Шинкарук (голова редколегії)]. – К. : Абрис, 2012. – 742 с.

210. Фортунатов Ф. Ф. Сравнительное языковедение: общий курс / Ф. Ф. Фортунатов. – М., 1856. – Т. 1. – 155 с.
211. Ховалкина А. А. Лексическое выражение категории величины признака в современном русском языке : автореф. дисс. докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / А. А. Ховалкина. – М., 1996. – 38 с.
212. Чеснокова Л. Д. Выражение категории количества глагольными формами современного русского языка / Л. Д. Чесноков // Вопросы языкознания. – 1983. – №6. – С.82-90.
213. Чеснокова Л. Д. Категория количества и способы её выражения в современном русском языке : дисс. канд. филол. наук : 10.02.01 / Лилия Дмитриевна Чеснокова. – Таганрог, 1992. – 178 с.
214. Чубань Т. В. Особливості префіксального вираження видових відмінностей у системі двовидових дієслів / Тетяна Василівна Чубань // Мовознавство. – 1996. – №2-3. – С.60-65
215. Чудинов А. П. Типология варьирования глагольной семантики / Анатолий Прокопьевич Чудинов. – Свердловск : СГИ, 1988. – 143 с.
216. Шамота А. М. Переносне значення слова у мові художньої літератури / Алла Миколаївна Шамота. – К. : Наук. думка, 1967. – 124 с.
217. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка / Николай Максимович Шанский. – М. : Просвещение, 1972.
218. Шанский Н. М. Современный русский язык / Николай Максимович Шанский. – М. : Высшая школа, 1981. – 262 с.
219. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / Алексей Александрович Шахматов. – М. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.
220. Шведова Н. Ю. Лексическая классификация русского глагола (на фоне чешской семантико-компонентной классификации) / Н. Ю. Шведова // Славянское языкознание. IX Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. – М. : Наука, 1983. – С.306-322.

221. Шведова Н. Ю. Местоимение и смысл : класс русских местоимений и открываемые ими смысловые пространства / Шведова Наталия Юльевна. – М.: Азбуковник, 1998. – 171 с.
222. Шведова Н. Ю. Русские бытийные глаголы и их субъекты / Н. Ю. Шведова // Слово и грамматические законы языка : Глагол / [отв. ред. Н. Ю. Шведова, В. В. Лопатин]. – М. : Наука, 1989. – С.5-171.
223. Шейгал Е. И. Градация в лексической семантике / Елена Иосифовна Шейгал. – Куйбышев : Издательство Куйбышевского педагогического института, 1990. – 96 с.
224. Шляхтенко С. Г. Категория качества и количества / Сергей Григорьевич Шляхтенко. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1968. – 144 с.
225. Шмелев Д. Н. Современный русский язык. Лексика / Дмитрий Николаевич Шмелев. – М. : Просвещение, 1977. – 335 с.
226. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / Каленик Федорович Шульжук. – К. : Академія, 2014. – 387 с.
227. Шумейкіна А. В. Багатозначність дієслів конкретної фізичної дії в сучасній українській літературній мові: дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Алла Володимирівна Шумейкіна. – К., 2017. – 245 с.
228. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Лев Владимирович Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.
229. Щигло Л. В. Словотвірний потенціал дієслівних основ з категоріальним значенням активного руху в сучасній німецькій мові : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. В. Щигло. – Суми : Сумський державний університет, 2010. – 23 с.
230. Ягодкина М. В. Глагольная антонимия в системе языка : дисс. канд. філол. наук : 10.02.01 / Марьяна Валериевна Ягодкина. – Санкт-Петербург, 2010. – 191 с.
231. Vendler Z. Verbs and times / Z. Vendler // Linguistics in philosophy. – Ithaca : Cornell University Press, 1967.

232. Kennedy C. Anaphora for everyone: pronominal anaphora resolution without a parser / C. Kennedy, Boguraev // Proc. 16th conference on Computational linguistics, August 05
233. Trier J.. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. – Heidelberg, 1931.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів : [роман] / Юрій Андрухович. – К. : Критика, 2004. – 336 с.
2. Андрухович Ю. Московіада / Юрій Андрухович. – Режим доступу: <http://bookre.org/reader?file=85163>
3. Барка В. Поезія ; Жовтий князь : [повість] / Василь Барка ; [уклад. А.Бельдій]. – К. : Наук. думка, 2008. – 304 с. – (Серія ”Бібліотека школяра”).
4. Васильченко С.В. Твори / Степан Васильченко.– К. : Наук. думка, 1988. – 600с.
5. Вовчок М. Оповідання. Казки. Повісті. Роман / Марко Вовчок. – К. : Наук. думка, 1983. – 638 с.
6. Васильченко С. Талант: оповідання та повісті / Степан Васильченко. – К. : Дніпро, 1986. – 229 с.
7. Вовчок М. Народні оповідання / Марко Вовчок. – К. : Дніпро, 1986. – 332 с.
8. Вовчок М. Три долі: повісті та оповідання / Марко Вовчок. – Х. : Фоліо, 2005. – 350 с.
9. Вишня О. Мисливські усмішки / Остап Вишня. – Х. : Філіо, 2006. – 255 с.
10. Глібов Л. Твори : в 2 т. / Леонід Глібов ; [гол. редкол. Є.Кирилюк ; упоряд. і прим. : О.Мишанич, В.Смілянська, Н.Клименко ; вст. ст. П.Колесник]. – К.: Наук. думка, 1974. – . –
Т.1 : Байки ; поезії ; твори для дітей. – 1974. – 512 с.
11. Гончар О. Твори : в 12 т. / Олесь Гончар ; [голов. ред., передм. М.Жулинський; упоряд. В.Дончик]. – К. : Наук. думка , 2001. – . – (НАН України ; Інститут літератури ім.Т.Г.Шевченка).
Т.4 : Людина і зброя ; Циклон ; Коментарі. – 2001. – 624 с.
Т.5 : Тронка ; Собор ; Коментарі. – 2001. – 576 с.
12. Грінченко Б. Твори : в 2. т. / Борис Грінченко ; [гол. редкол. І.Дзевєрін]. – К. : Наук. думка, 1990-1991. – . – (Серія ”Бібліотека української літератури”).
Т. 1. : Поетичні твори ; оповідання ; повісті. – 1990. – 633 с.
Т.2. : Повісті ; драматичні твори. – 1991. – 608 с.

13. Гулак-Артемівський П. Твори / Петро Гулак-Артемівський ; [вст. ст. і прим. І.Айзеншток]. – К. : Дніпро, 1970. – 127 с. (Бібліотека української класики ”Дніпро”).
14. Гончар О. Прапороносці: трилогія / Олесь Гончар. – К. : Веселка, 1995. – 465с.
15. Гребінка Є. Байки. Поезії / Євген Гребінка. – К. : Дніпро, 1990. – 247 с.
16. Головка А. Бур’ян: роман / Андрій Головка. – К. : Дніпро, 1980. – 216 с.
17. Довженко О. Зачарована Десна ; оповідання ; щоденник (1941-1956) / Олександр Довженко. – К.: Дніпро, 2001. – 512 с.
18. Довженко О. Україна в огні: кіноповість / Олександр Довженко. – К. : Рад. письменник, 1989. – 416 с.
19. Загребельний П. Диво : [роман] / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2005. – 637 с.
20. Іваненко О. Води з кринички: повісті, оповідання / Оксана Іваненко. – К. : Рад. письменник, 1981. – 216 с.
21. Карпенко-Карий І. Драматичні твори / Іван Карпенко-Карий ; [гол. редкол. І.Дзеверін]. – К. : Наук. думка, 1989. – 610 с. – (Серія ”Бібліотека української літератури”).
22. Костенко Л. Неповторність / Ліна Костенко. – К. : Молодь, 1980. – 221 с.
23. Костенко Л. Вибране / Ліна Костенко ; [ред. М.Москаленко]. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
24. Котляревський І. Енеїда : вибрані твори / Іван Котляревський. – Х. : Формат, 2008. – 416 с. – (Серія ”Грамота”).
25. Коцюбинський М. Твори : в 3 т. / Михайло Коцюбинський ; [вст. ст. : Н.Жук, М.Грицюта ; прим. В.Яременко]. – К. : Дніпро, 1979. – . – (Бібліотека української класики ”Дніпро”).
 - Т.1 : Оповідання ; повісті (1891 – 1900). – 1979. – 318 с.
 - Т.2 : Оповідання (1901 – 1909). – 286 с.
 - Т.3 : Повісті ; оповідання (1910 – 1912) ; статті ; листи. – 1979. – 376 с.

26. Кропивницький М. Драматичні твори / Марко Кропивницький ; [гол. редкол. І.Дзеверін]. – К. : Наук. думка, 1990. – 603 с. – (Серія ”Бібліотека української літератури”).
27. Куліш П. Твори : в 2 т. / Пантелеймон Куліш ; [ред. І.Дзеверін ; вст. ст., упоряд. і прим. Є. Нахлік]. – К. : Наук. думка, 1998. – . – (Серія ”Бібліотека української літератури”).
Т.1 : Прозові твори ; поетичні твори ; переспіви та переклади. – 1998. – 750 с.
Т.2 : Поєми ; драматичні твори. – 1998. – 766 с.
28. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – Режим доступу: <http://e-libra.ru/read/243721-zapiski-ukrayinskogo-samashedshogo.html>
29. Костенко Л. Маруся Чурай: історичний роман у віршах / Ліна Костенко. – К.: Веселка, 1990. – 159 с.
30. Коцюбинський М. Тіні забутих предків / Михайло Коцюбинський. – Х. : Фоліо, 2005. – 350 с.
31. Коцюбинський М. Fata morgana / Михайло Коцюбинський. – Х. : Фоліо, 2008. – 506 с.
32. Коцюбинський М. З глибини: повісті, новели / Михайло Коцюбинський. – К.: Факт, 2005. – 208 с.
33. Кропивницький М. Твори / Марко Кропивницький. – Х. : Прапор, 2005. – 368с.
34. Кобилянська О. Вибрані твори: повість, оповідання / Ольга Кобилянська. – К. : ІНТЕЛЕКТ-АРТ, 2008. – 432 с.
35. Кобилянська О. Земля: повість / Ольга Кобилянська. – К. : Дніпро, 1987. – 627 с.
36. Копиленко О. Буйний Хміль: роман, повість, оповідання. – К. : Дніпро, 1990. – 416 с.
37. Квітка-Основ'яненко Г. Вибрані твори / Григорій Квітка-Основ'яненко. – Х.: Прапор, 2008. – 480 с.
38. Квітка-Основ'яненко Г. Конотопська відьма: повість / Григорій Квітка-Основ'яненко. – К. : Дніпро, 1985. – 75 с.

39. Квітка-Основ'яненко Г. Маруся: вибр. твори. Для серед. та ст. шкiл. вiку / Григорiй Квітка-Основ'яненко. – К. : Веселка, 1983. – 182 с.
40. Куліш П. Чорна рада: Хронiка 1663 року: роман. – К. : Котигорошко, 1993. – 160 с.
41. Мирний П. Зiбрання творiв : у 7 т. / Панас Мирний ; [гол. ред. кол. М.Сиваченко]. – К. : Наук. думка, 1968. – . –
Т.1 : Повiстi та оповiдання. – 1968. – 559 с.
Т.2 : Хiба режуть воли, як ясла повнi? – 1969. – 451 с.
Т.3 : Повiя. – 1968. – 531 с.
42. Матiос М. Армагедон уже вiдбувся / Марiя Матiос. – Режим доступу:
<http://www.litmir.co/bd/?b=216369>
43. Нечуй-Левицький I. Кайдашева сiм'я / Iван Нечуй-Левицький. – Х. : Фоліо, 2005. – 351 с.
44. Нечуй-Левицький I. Хмари. Над чорним морем: повiсть / Iван Нечуй-Левицький. – К. : Днiпро, 2004. – 552 с.
45. Нечуй-Левицький I. Старосвiтські батюшки та матушки / Iван Нечуй-Левицький. – К. : Днiпро, 1985. – 356 с.
46. Нечуй-Левицький I. Микола Джеря. Кайдашева сiм'я / Iван Нечуй-Левицький. – К. : Днiпро, 1987. – 351 с.
47. Павличко Д. Ялiвець : [поезiї] / Дмитро Павличко. – К. : Веселка, 2004. – 399с.
48. Руданський С. Твори: [спiвомовки ; пiснi ; приказки ; байки ; небилицi] / Степан Руданський. – К. : Киiвська правда, 2005. – 400 с.
49. Старицький М. Твори : в 6 т. / Михайло Старицький. – К. : Днiпро, 1989-1990.
Т.3 : Драматичнi твори. – 1989. – 528 с.
Т.5 : Повiстi. – 1990. – 702 с.
50. Стефаник В. Моє слово: новели, оповiдання, автобiографiчнi та критичнi матерiали, витяги з листiв [для сер. та ст. шк. вiку]. – 2-ге вид., доп. / – Василь Стефаник. – К. : Веселка, 2000. – 320 с.

51. Старицький М. Руїна. Облога Буші / Михайло Старицький. – К. : Український центр духовної культури, 1996. – 280 с.
52. Стельмах М. Чотири Броди: роман / Михайло Стельмах. – К. : Вид-во «Дніпро», 1995. – 591 с.
53. Стельмах М. Велика рідня: роман-хроніка / Михайло Стельмах. – К. : Веселка, 1981. – 525 с.
54. Скляренко С. Твори: в 3 т. Т. 2. Святослав: роман / С. Скляренко. – К. : Дніпро, 1981. – 597 с.
55. Стороженко О. Марко Проклятий: повість, оповідання / Олекса Стороженко. – К. : Дніпро, 1989. – 623 с.
56. Тулуб З. Людолови : [роман] : в 2 т. Т.1. / Зінаїда Тулуб. – К. : Дніпро, 1988. – 510с.
57. Тютюнник Г. Вир : [роман] / Григорій Тютюнник. – К. : Дніпро, 1998. – 564с.
58. Трублаїні М. Шхуна «Колумб»: повість / Микола Трублаїні. – К. : Веселка, 1983. – 291 с.
59. Українка Л. Поезія. Драматичні твори / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1999. – 384 с.
60. Українка Л. Твори: в 2 т. Т.1. Поетичні твори. Драматичні твори / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1986. – 595 с.
61. Українка Л. Бояриня: драматична поема. Лісова пісня: драма-феєрія / Леся Українка. – К. : Укр. письменник, 2000. – 176 с.
62. Франко І. Вибрані твори / Іван Франко ; [гол. ред. кол. І.Денисюк ; упоряди. і передм. Р.Горак ; післям. Т.Пастух]. – К. : Видавничий дім "Ін Юре", 2006. – 1079 с. – (Серія "Класики української літератури").
63. Франко І. Борислав сміється: повісті / Іван Франко. – К. : Дніпро, 1981. – 397с.
64. Франко І. Захар Беркут / Іван Франко. – К. : Український центр духовної культури, 1994. – 312 с.
65. Франко І. Перехресні стежки: повість / Іван Франко. – Кіровоград : Степова Еллада, 2000. – 256 с.

66. Хвильовий М. Новели ; оповідання ; поетичні твори ; памфлети / Микола Хвильовий ; [вст.ст., упоряд. і прим. В.Агеєва]. – К.: Наук. думка, 1995. – 813с. – (Серія «Бібліотека української літератури»).
67. Хвильовий М. Сині етюди / Микола Хвильовий. – Львів : Каменяр, 1991. – 150 с.
68. Шевчук В. На полі смиренному / Валерій Шевчук. –Режим доступу: <http://www.rulit.me/books/na-poli-smirennomu-read-336910-2.html>
69. Шевчук В. Дім на горі: роман-балада / Валерій Шевчук. – К. : Рад. письменник, 1983. – 487 с.
70. ШевченкоТ. Повне зібрання творів: у 12 т. / Тарас Шевченко. – Редкол. : М. Жулинський (гол.) та ін.. – К. : Наук. думка, 2001. – .
Т.1. Поезія 1837-1847. – 2001. – 784 с.
Т.2. Поезія 1847-1861. – 2001. – 782 с.
71. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2004. – 683 с.
72. Яновський Ю. Вершники: роман / Юрій Яновський. – К. : Дніпро, 1987. – 143 с.
73. Яновський Ю. Чотири шаблі / Юрій Яновський. – К. : Дніпро, 1990. – 366 с.

